

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Büşra AKKAYA

HAREZM TÜRKÇESİ SATIR ARASI KUR'ÂN TERCÜMESİ GRAMERİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Büşra AKKAYA

HAREZM TÜRKÇESİ SATIR ARASI KUR'ÂN TERCÜMESİ GRAMERİ

Danışman

Prof. Dr. Suat ÜNLÜ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Büşra AKKAYA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Emine ATMACA

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Suat ÜNLÜ

Üye : Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Tez Başlığı: Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'ân Tercümesi Grameri

Tez Savunma Tarihi : 24/01/2022

Mezuniyet Tarihi : 24/02/2022

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur’ân Tercümesi Grameri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Büşra AKKAYA

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Büşra Akkaya
Öğrenci Numarası	20175242024
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Suat ÜNLÜ
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Grameri
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	1767363775
Rapor Tarihi	21/02/2022
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %6 Alıntılar dahil: %11
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 136 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orjinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Suat ÜNLÜ	
İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
ÖZET	xiii
SUMMAR	xiv
ÖNSÖZ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler	7
1.1.1. Ünlü Uyumları.....	7
1.1.1.1. Kalınlık – İncelik Uyumu.....	7
1.1.1.2. Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu	8
1.1.2. Ünlü Değişmeleri.....	9
1.1.2.1. e~i Nöbetleşmesi.....	9
1.1.2.2. Daralma/Darlaşıma	10
1.1.2.3. Genişleme.....	11
1.1.2.4. Yuvarlaklaşma	11
1.1.2.5. Düzleşme	12
1.1.2.6. Ünlü Düşmesi	12
1.2. Ünsüzler	13
1.2.1. Ünsüz Uyumu.....	13
1.2.2. Ünsüz Değişmeleri	13
1.2.2.1. /b/ ünsüzü	13
1.2.2.2. –ç-> –ş-.....	14
1.2.2.3. d > ğ > y	15
1.2.2.4. –d–, –d > –t–, –t.....	15
1.2.2.5. /g/ ~ /ğ/ ünsüzü	16
1.2.2.6. –g–, –g> –w–, –w; –v–, –v.....	16
1.2.2.7. /ğ/ > /w/	17
1.2.2.8. /ğ/ > /k/	17
1.2.2.9. /k/ > /ğ/	17

1.2.2.10. /k/ > /h/	18
1.2.2.11. ng > n	18
1.2.2.12. ny > n~y	18
1.2.2.13. ş > ç	19
1.2.2.14. t > d	20
1.2.2.15. z > s	20
1.2.3. Metatez	20
1.2.4. Ünsüz İkizleşmesi	21
1.2.5. Ünsüz Düşmesi	22
1.2.5.1. /g/ ~ /ğ/ düşmesi	22
1.2.5.2. /l/ düşmesi	22
1.2.5.3. /r/ düşmesi	22
1.2.6. Söz Başı /y/ Meselesi	23

İKİNCİ BÖLÜM ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İsim	25
2.1.1. İsim Çekimi	25
2.1.1.1. Çoğul (Çokluk) Çekimi: +lAr	25
2.1.1.2. İyelik Ekleri	25
2.1.1.3. Hâl Ekleri	28
2.1.1.3.1. İlgi Hâli (Genetiv) Eki	28
2.1.1.3.2. Yükleme Hâli (Belirtme~Akkuzativ) Eki	29
2.1.1.3.3. Yönelme Hâli (Dativ) Eki	29
2.1.1.3.4. Bulunma Hâli (Lokatıv) Eki	32
2.1.1.3.5. Ayrılma–Çıkma Hâli (Ablativ) Eki	32
2.1.1.3.6. Araç–Vasıta Hâli (İnstrumental) Eki	33
2.1.1.3.7. Eşitlik Hâli (Ekvativ) Eki	33
2.1.1.3.8. Yön Gösterme Hâli (Direktiv) Eki	33
2.2. Yapım Ekleri	34
2.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri	34
2.2.1.1. +A	34
2.2.1.2. +(A)GU	34
2.2.1.3. +An	35

2.2.1.4. +Ay	35
2.2.1.5. +çA.....	36
2.2.1.6. +çAK~çAğ /+ çXK.....	36
2.2.1.7. +çI.....	37
2.2.1.8. +dAş.....	37
2.2.1.9. +di.....	37
2.2.1.10. +DIn~DUn.....	38
2.2.1.11. +GA.....	38
2.2.1.12. + ğAç.....	38
2.2.1.13. +GAn.....	39
2.2.1.14. +GAK(+ñAK)~AK.....	39
2.2.1.15. +k.....	39
2.2.1.16. +KI.....	40
2.2.1.17. +(X)l.....	40
2.2.1.18. +lA	40
2.2.1.19. +lXG.....	41
2.2.1.20. +lXK.....	41
2.2.1.21. +(I)n~(U)n.....	43
2.2.1.22. +(I)nÇI.....	43
2.2.1.23. +ndÜ.....	44
2.2.1.24. +rAK	44
2.2.1.25. +rU	44
2.2.1.26. +sI	44
2.2.1.27. +sXK	45
2.2.1.28. +sXz	45
2.2.1.29. +ş.....	46
2.2.1.30. +t.....	46
2.2.1.31. +te	46
2.2.1.32. +z	46
2.2.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri.....	47
2.2.2.1. +A	47
2.2.2.2. +AD.....	47
2.2.2.3. +(A)l- / +(X)l.....	47
2.2.2.4. +Ay-	48

2.2.2.5. +DA–.....	48
2.2.2.6. +ğar–	49
2.2.2.7. +(X)k–	49
2.2.2.8. + kA–.....	50
2.2.2.9. +lA	50
2.2.2.10. +lAn–	50
2.2.2.11. +n–	51
2.2.2.12. +(A)r~ (X)r–	51
2.2.2.13. –rA	51
2.2.2.14. +sA–	52
2.2.2.15. +sIn–.....	52
2.2.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri.....	53
2.2.3.1. –A.....	53
2.2.3.2. –(X)ç	53
2.2.3.3. –çAK/–çUK.....	54
2.2.3.4. –dU.....	54
2.2.3.5. –(X)G	54
2.2.3.6. –GA/–KA	55
2.2.3.7. –GAK.....	55
2.2.3.8. –GAN	56
2.2.3.9. –(X)GII	56
2.2.3.10. –(X)GSA	56
2.2.3.11. –GU/–KU	57
2.2.3.12. –ğUçI.....	57
2.2.3.13. –GUn.....	58
2.2.3.14. –ğut.....	58
2.2.3.15. –I~ –U	58
2.2.3.16. –(X)K	59
2.2.3.17. –(X)l.....	59
2.2.3.18. –(X)m.....	60
2.2.3.19. –mA.....	60
2.2.3.20. –mAK.....	60
2.2.3.21. –mIş.....	61
2.2.3.22. –mur	61

2.2.3.23. -n.....	62
2.2.3.24. -(X)ng	62
2.2.3.25. (X)nç	62
2.2.3.26. -(X)ş.....	63
2.2.3.27. -t	63
2.2.3.28. -(X)z	64
2.2.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri	64
2.2.4.1. -Ar-	64
2.2.4.2. -D-.....	65
2.2.4.3. -DUr-.....	65
2.2.4.4. -GAr-.....	65
2.2.4.5. -GUr-.....	66
2.2.4.6. -GUz-	66
2.2.4.7. -i-	67
2.2.4.8. -K-.....	67
2.2.4.9. -(X)l-	68
2.2.4.10. -mA-.....	68
2.2.4.11. -(X)n-	68
2.2.4.12. -(X)r-.....	69
2.2.4.13. -sA-	70
2.2.4.14. -(X)ş-.....	70
2.2.4.15. -sIk-.....	70
2.2.4.16. -(X)t-	71
2.2.4.17. -y-.....	71
2.3. Zamirler	71
2.3.1. Kişi Zamirleri	71
2.3.1.1. Birinci Teklik Kişi Zamirleri.....	72
2.3.1.2. İkinci Teklik Kişi Zamirleri	72
2.3.1.3. Üçüncü Teklik Kişi Zamiri.....	73
2.3.1.4. Birinci Çokluk Kişi Zamiri.....	74
2.3.1.5. İkinci Çokluk Kişi Zamiri	74
2.3.1.6. Üçüncü Çokluk Kişi Zamiri	75
2.3.2. İşaret Zamirleri	76
2.3.2.1. bu~mu “bu”	76

2.3.2.2. Ol “o”	77
2.3.3. Dönüşlülük Zamiri.....	77
2.3.4. Belirsizlik Zamirleri	78
2.3.4.1. her “bütün, hepsi”	78
2.3.4.2. ba’zı “bazı, kimi”	78
2.3.4.3. biri “biri”	78
2.3.4.4. hangisi Biri “hangi biri, hangisi”	79
2.3.4.5. her “hepsi, tamamı”	79
2.3.4.6. kim erse~irse “kimse”	79
2.3.4.7. çok “çok”	79
2.3.5. Soru Zamirleri	79
2.3.5.1. Kim “kim”	79
2.3.5.2. Ne “ne”	79
2.3.5.3. Hangisi “hangi”	79
2.4. Sıfatlar	80
2.4.1. Niteleme Sıfatları.....	80
2.4.2. Karşılaştırma Sıfatları.....	81
2.4.3. Belirtme Sıfatları	81
2.4.3.1. İşaret Sıfatları	81
2.4.3.2. Belirsizlik Sıfatları.....	82
2.4.3.3. Sayı Sıfatları	83
2.4.3.3.1. Asıl Sayı Sıfatları	83
2.4.3.3.2. Sıra Sayı Sıfatları	84
2.4.3.3.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	84
2.4.3.3.4. Kesir Sayı Sıfatları	84
2.5. Zarflar	85
2.5.1. Durum Zarfları	85
2.5.2. Miktar Zarfları.....	86
2.5.3. Yer–Yön Zarfları.....	86
2.5.4. Zaman Zarfları.....	86
2.6. Edatlar	87
2.6.1. Çekim Edatları.....	87
2.6.1.1. ara < ar–a “arasında/ara”	87
2.6.1.2. artuk < artu–k “–den fazla/ –den başka”	87

2.6.1.3. angru “öte, –den öteye”	87
2.6.1.4. aşnu “önce, –den önce”	87
2.6.1.5. bisre “dışında, –den başka”	87
2.6.1.6. birle “ile, birlikte”	87
2.6.1.7. burun “önce, –den önce, önceden”	88
2.6.1.8. karşı < karış-u “–e karşı, karşı”	88
2.6.1.9. meñiz~mengiz “gibi”	88
2.6.1.10. meñizlig~mengizlig <mengiz–lig “gibi, kadar”	88
2.6.1.11. öng “başka, önce, gayrı”	88
2.6.1.12. öngin <öng+i+n “başka, diğer”	88
2.6.1.13. özge <öz+ge “başka, gayrı”	88
2.6.1.14. singlar “taraf, bir şeyin tarafı, –e doğru”	88
2.6.1.15. song “sonra, son”	88
2.6.1.16. songra <song+ra “sonra, –dan sonra”	89
2.6.1.17. tapa <tap–a “tarafa, –e doğru”	89
2.6.1.18. teg~tig “gibi”	89
2.6.1.19. tegrü~tigrü <tegi –rü “kadar , –e kadar”	89
2.6.1.20. ula+m “devamlı, sürekli”	89
2.6.1.21. üçün “için”	89
2.6.1.22. üze <üz–e “üzere, için”	89
2.6.2. Kuvvetlendirme Edatları	90
2.6.2.1. takı< tak–ı “daha, da/de”	90
2.6.2.2. ok~ök	90
2.6.3. Soru Edatları	90
2.6.3.1. kayu “hangi”	90
2.6.3.2. ne “hangi /ne”	90
2.6.3.3. neteg “nasıl”	90
2.6.3.4. nirge “nereye”	90
2.6.3.5. mu~mü “temel soru edatı”	91
2.6.4. Bağlama Edatları	91
2.6.4.1. eger <Far. “eğer, şayet”	91
2.6.4.2. fulān <Ar. “falan, filan”	91
2.6.4.3. kim<Far. “ki”	91
2.6.4.4. līkīn<Far. “lâkin, fakat”	91

2.6.4.5. meger<Far. “meğer”	91
2.6.4.6. neteg kim “nitekim, gibi”	92
2.6.4.7. takı “dahî, ve, cümle başı edatı”	92
2.6.4.8. ve<Ar. “ve”	92
2.6.4.9. velî <Far. “ama, fakat”	92
2.6.4.10. velîkin <Ar .ve lâkin “fakat, ama”	92
2.6.4.11. yanglıg “gibi”	92
2.6.4.12. ya ‘nî<Ar. “yani”	92
2.7. Ünlemler	93
2.8. Sıfat – Fiiller	93
2.8.1. –AsI/–GAsI	93
2.8.2. -DUK	93
2.8.3. –GAn.....	93
2.8.4. –(X)GII.....	93
2.8.5. –GU/ –ku.....	94
2.8.6. –mAz/–mAs	94
2.8.7. –mİş	94
2.8.8. –Ar, –Ur, (y)ur.....	94
2.9. Zarf – Fiiller	94
2.9.1. –GıncA.....	94
2.9.2. –(X)p.....	94
2.9.3. –U/ (y)U	95
2.10. Fiiller ve Fiil Çekimleri	95
2.10.1. Basit Zamanlı Fiil Çekimi.....	95
2.10.1.1. Haber Kipleri	95
2.10.1.1.1. Geniş Zaman Fiil Çekimi	95
2.10.1.1.2. Geçmiş Zaman Çekimi	97
2.10.1.1.2.1. Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman Çekimi.....	97
2.10.1.1.2.2. Belirsiz (Duyulan) Geçmiş Zaman Çekimi.....	99
2.10.1.1.3. Gelecek Zaman Çekimi	99
2.10.2. Tasarlama Kipleri	100
2.10.2.1. Dilek–Şart Kipi: “–sA”	100
2.10.2.2. Emir Kipi.....	101
2.10.3. Cevher Fiil (i– fiili) Çekimi	101

2.10.3.1. Şimdiki Zaman Çekimi	102
2.10.3.2. Belirli Geçmiş Zaman	103
2.10.3.3. Şart Çekimi.....	103
2.10.4. Birleşik Zaman Fiil Çekimi.....	104
2.10.4.1. Hikâye	104
2.10.4.1.1. Belirli Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	104
2.10.4.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi	104
2.10.4.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	104
2.10.4.1.4. Şartın Hikâyesi.....	104
2.10.5. Şart.....	105
2.10.5.1. Geniş Zamanın Şartı.....	105
2.10.5.2. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı.....	105
2.10.6. Birleşik Fiiller.....	105
2.10.6.1. İsim+Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller	105
2.10.6.2. Fiil+Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller.....	106
2.10.6.2.1. İktidarî Fiil	106
2.10.6.2.2. Çabukluk–Tezlik Bildiren Birleşik Fiiller.....	107
2.10.6.2.3. Süreklilik Bildiren Birleşik Fiiller	107
2.10.6.2.4. Yaklaşma Bildiren Birleşik Fiiller	108
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	116

ŞEKİLLER LİSTESİ

- < Bu şekilden gelir
- > Bu şekle gider
- ~ veya, nöbetleşme
- fiil kökü, fiile gelen ek
- + isim kökü, isme gelen ek
- / veya, her ikisi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2. 1 Birinci Teklik Kişi Zamiri Çekimi	72
Tablo 2. 2 İkinci Teklik Kişi Zamiri Çekimi.....	72
Tablo 2. 3 Üçüncü Teklik Kişi Zamiri Çekimi.....	73
Tablo 2. 4 Birinci Çokluk Kişi Zamiri Çekimi.....	74
Tablo 2. 5 İkinci Çokluk Kişi Zamiri Çekimi	74
Tablo 2. 6 Üçüncü Çokluk Kişi Zamiri Çekimi	75
Tablo 2. 7 bu~mu zamiri çekimi.....	76
Tablo 2. 8 ol zamiri çekimi	77
Tablo 2. 9 Geniş Zaman Fiil Çekimi	95
Tablo 2. 10 Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman Çekimi.....	97
Tablo 2. 11 Gelecek Zaman Çekimi	99
Tablo 2. 12 Dilek-Şart Kipi Çekimi.....	100
Tablo 2. 13 Emir Kipi Çekimi	101

KISALTMALAR LİSTESİ

Ar. Taml.	: Arapça Tamlama
Ar.	: Arapça
cev.	: çeviren
DLT	: Dîvânu Lugâtî't-Türk
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Far.	: Farsça
Moğ.	: Moğolca
Prof.	: Profesör
s.	: sayfa
Tür. Taml.	: Türkçe Tamlama
vb.	: ve benzeri

ÖZET

Türkler, belirli siyasî ve ticarî sebeplerle Fars ve Araplarla etkileşime geçmiş, XI. Yüzyıl başlarında da İslâmiyet'i benimsemişlerdir. İslâmiyet, Türk illerinde ilk kez Karahanlılar döneminde resmî din ilan edilmiştir.

Böylece İslâmiyet'in Türk illerinde yayılışı hızlanmış ve halk bu dinin gereklerini öğrenmek istemiştir. Bu doğrultuda İslâmiyet'in kutsal kitabı Kur'an, bir ilim heyeti nezdinde Farsçaya olduğu gibi Türkçeye de tercüme edilmiştir.

Bu çalışmada ele alacağımız eser, Harezmi Türkçesi ile yazılmıştır. Metnin içeriğindeki bilgilere dayanarak eserin. XIV. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Satır arası yöntemiyle yapılan bu tercümede Arapça sentaksa uygun cümle kurulumları yapılmıştır. Harezmi Türkçesinin Karahanlı ve Çağatay Türkçelerinin arasında bir köprü oluşturması sebebiyle bu dilin sınırları ve netliği hususunda bazı esnekliklerin olduğu bilinmektedir. Mevcut eserimiz Harezmi Türkçesinin XIV. yüzyıldaki gramer yapısını göstermek adına önem taşımaktadır.

Çalışmamız "Giriş" kısmı, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Giriş kısmında mevcut eser hakkında geniş bir bilgi, Harezmi Türkçesi ve ilk Türkçe Kur'an Tercümeleri tarihi sunulurken ana bölümlerde sırayla eserin ses ve şekil bilgisi işlenmiştir. Sonuç kısmı ile de çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Kur'an Tercümeleri, Doğu Türkçesi, Gramer Çalışmaları

SUMMARY

A GRAMMAR OF AN INTERLINEAR TRANSLATION OF THE QURAN INTO KHAWARAZM TURKISH

Turks interacted with Persians and Arabs for certain political and commercial reasons and adopted Islam in the early 10th century. Islam was first declared an official religion in Turkish provinces during the Karahans period.

Thus, the spread of Islam in Turkish provinces accelerated and the people wanted to know the requirements of this religion. Accordingly, the Holy Book of Islam, the Quran, has been translated into Turkish as well as Persian by a scientific committee.

The work we will cover in this study is written in Khawarazm Turkish. Based on the information contained in the text, the work. It is estimated that it was inhabited in the XIV. In this translation, which was made with the line-by-line method, sentences were made in accordance with the Arabic sentaksa. It is known that there is some flexibility in the boundaries and clarity of this language because Harezm Turkish is a bridge between Karakhanic and Cagatay Turkish. Our current work is important to show the grammatical structure of Khawarazm Turkish in the XIV.

Our study consists of the "Introduction" part, two main parts and the conclusion part. In the introduction part, a wide information about the existing work, the history of Khwarezm Turkish and the first Turkish Qur'an Translations are presented, while the phonetic and morphological information of the work are processed in order in the main sections. The study was concluded with the conclusion part.

Keywords: Khwarazm Turkish, Qur'an Translations, Eastern Turkic, Grammar Studies

ÖNSÖZ

Dili “sistemli” bir olgu yapan etken, dilin sınırlarını belirleyen kurallardır. Dil bu kurallar çerçevesinde gelişir ve değişir. Dil araştırmalarında da bu kuralları hazırlayan ortam ve şartlar, o dil ile yazılan yazılı eserler ile tespit edilir.

Türk dilinin tarihi ve gelişimi üzerine çalışan araştırmacılar da eldeki yazılı eserler üzerinden incelemeler yapar ve bazı saptamalarda bulunur. Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılmaları, farklı milletlerle etkileşimi ve kabul ettikleri dinler; Türk dilinin yapısını etkilemiştir. Bu da dil çalışmalarında çeşitliliklerin ve aynı dönem içinde farklı saptamaların yer almasına sebep olmuştur.

Bu bağlamda Türk dilini dönemlere ayırıp o dönemler içindeki kurallarını belirtmek için sağlam kaynaklar gerekmiştir. Yazılı birçok edebî eser de bu gereksinimi karşılamıştır. Ancak Kur'an tercümelerinin bu hususta önemi büyüktür. Kur'an'daki her ayet, Allah kelâmı kabul edildiği ve “değiştirilemez kutsal sözler” olarak nitelendirildiğinden tercümeler büyük bir itina ile yapılmıştır. Mütercim kişinin yukarıda belirttiğimiz sebeplere dayanarak özenle dil kurallarına uyması, Kur'an tercümelerini Türk dili çalışmalarının en sağlam kaynağı yapmıştır.

Bu çalışmada satır arası yöntemiyle tercüme edilen Harezmi Türkçesine çevrilen Doğru Türkçesi kapsamındaki bu eserin dil özelliklerini belirleyip Türk dili çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Giriş kısmında mevcut eser hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Akabindeki Birinci ve İkinci bölümlerde ise sırayla ses ve şekil bilgisi sunulmuş; Sonuç bölümü ile de çalışma kapsamında görülen ve tespit edilen noktalara değinilmiştir.

Bu çalışmada daima desteğini hissettiren, bilgi birikimi ve önemli tecrübeleriyle bana kılavuzluk eden çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Suat ÜNLÜ'ye; yardımını asla esirgemeyen ve verdiği detay bilgileri ile beni çözüme kavuşturan Arş. Gör. Dr. Banu GÜZELDEREN'e ve her zaman yanımda olan, başardıklarımı borçlu olduğum, beni bugünlere getiren canım aileme yürekten teşekkürü bir borç bilirim.

Büşra AKKAYA

Antalya, 2022

GİRİŞ

Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ve yeni bir dine intisap etmeleri, tarihte önemli bir ölçüt olmuştur ve sadece Türkler için değil, dünya için de yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

Türklerin İslamiyet'i devlet dini olarak kabul etmesi X. Yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Türklerin toplu olarak İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından onun kutsal metni Kur'an'ı anlamak, kavramak, esaslarını ve kurallarını uygun bir biçimde öğrenmek ve öğretmek için Türkçeye çevrilmesi kaçınılmazdır (Ünlü, 2007: 15).

Böylelikle İslamiyet'in kabul edilmesiyle Kur'an-ı Kerim'in tercüme çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır.

İslamiyet, ilk olarak Arap topraklarına inmiştir ve ilk Müslümanlar Araplar olmuştur. Araplardan sonra Farslar da İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu durum, İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kur'an'ın tercümesinin yapılmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle Kur'an ilk kez Farsçaya çevrilmiştir.

Farsça ilk tercüme X. Yüzyılda Buhara'da yapılmıştır. Samanoğulları dönemindeki bu tercüme dönem yöneticisi Samanî Mansûr İbni Nuh'un veziri Ebû Ali Bal'âmî tarafından yapılmış; Arapça cümle dizilimi bozulmadan Farsça kelimelerin Arapça karşılıklarına gelen sözcüklerin altına yazılmasıyla oluşturulmuştur.

İlk Türkçe tercümenin de tam olarak ne zaman yapıldığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar aynı dönemde yapıldığı düşünmektedir. Zeki Velidî Togan, Türkçe ilk tercümenin bahsi geçen ilk Farsça tercüme ile aynı zamanda yapıldığını belirtmiştir. (Togan, 1971: 18). Yani ilk Türkçe Kur'an tercümesinin X. Yüzyılda yazıldığını düşünmektedir. Abdülkadir İnan ise farklı olarak ilk Kur'an tercümesinin XI. Yüzyılda yazılmış olabileceğini belirtmiştir (İnan, 1961: 8).

Türkçedeki ilk Kur'an tercümeleri, Doğu Türkçesi ile verilmiştir.

Doğu Türkçesi Kur'an Tercümeleri

TİEM 73

Yazma nüshası İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlıdır. Toplamda 902 sayfadan oluşan tercüme metin, tam bir tercümedir. Her sayfasında 9 satır Arapça 9 satır Türkçe şeklinde satır altı tercüme yapılmıştır.

Eser üzerindeki ilk çalışma Abdülkadir Erdoğan tarafından yapılmıştır. "Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri" adlı çalışmasıyla yazmayı bilim dünyasına tanıtmıştır ve yazmada Oğuz Türkçesinin kullanıldığını belirtmiştir (Erdoğan, 1938: 47-51).

Daha sonra Abdullah Kök ve Suat Ünlü de eser üzerinde doktora çalışması yapmış ve yazmanın Karahanlı Türkçesi ile yazıldığı belirtmişlerdir (Kök, 2004: XXIX-XXXVIII; Ünlü, 2004: 20-29).

Anonim Kur'an Tefsiri

Anonim tefsir, Orta Asya Tefsiri, Müellifi Meçhul Kur'an tefsiri gibi adlarla tanınmakta olan bu eseri ilk olarak Ahmed Zeki Velidî Togan tarafından 1914 yılında bulunmuştur. Sovyet İlimler Akademisinin Asya Müzesi adına satın alınan eser 1917'ye kadar orada kayıtlı kalmıştır. Şimdi ise İnsitut Naradov Azii kitaplığı Cod. 332'de kayıtlıdır. Eserin fotoğrafları Türk Dil Kurumu kütüphanesine getirilmiş böylece Türkiye'deki araştırmacıların da istifadesine sunulmuştur (Usta, 1989: 3).

Tam bir tercüme değildir. Kur'an sıralamasındaki 18. sureden itibaren yapılan bir tercüme ve tefsir mevcuttur. Kim tarafından ne zaman yazıldığı hakkında bilgi yoktur.

Eser üzerinde Halil İbrahim Usta, 1989 yılında "XI.. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı" isimli bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır.

Rylands Kur'an Tercümesi

Satır arası tercüme niteliği taşıyan eser, Türkçe tercüme ile birlikte Farsça tercüme de içermesi bakımından diğer tercümelerden ayrılır. Manchester, Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar bölümünde 25-38 numara ile kayıtlıdır. Arapça asıl metin Türkçe ve Farsça tercüme içermesi ile epey hacimli eser eksik bir nüshadır. Tüm sûreleri ve ayetleri içermdiği için tam değildir. Başı ve sonu eksik olduğu için kim tarafından, nerede ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir.

Eser üzerinde Aysu Ata 2004 yılında "Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)" adlı çalışma yapmıştır.

Özbekistan Nüshası

Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el Birûnî adlı Şarkinaslık Enstitüsünde 2008 numarada kayıtlı olan eser Farsça- Türkçe tercüme şeklindedir. Toplamda 273 varaktan oluşan yazma eksiktir. Yazmayı bilim dünyasına tanıtan Semenov eserin XIII. Yüzyıla ait olduğunu ve Karahanlı-Kıpçak Türkçesi ile yazıldığını belirtse de eserde Harezmi Türkçesinin özellikleri ağır basmaktadır (Üşenmez, 2010).

Emek Üşenmez 2010 yılında "Eski Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerine Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük- Dizin)" adlı Doktora Tezi yapmıştır.

Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi

Çalışmamızın konusu olan bu Kur'an tercümesi, daha önce Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 951'de kayıtlı idi. Şu an ise Süleymaniye Kütüphanesi; Hekimoğlu Ali Paşa Camii, 2 numarada muhafaza edilmektedir.

Tercümesi yapılmayan 196a/196b sayfaları ile Farsça olarak vakf ve ibtida kaidelerinin verildiği 586b-587b'nin devamının olmayışı hesaba katılmazsa tam bir tercüme olduğu söylenebilir (Sağol: 1993, XXVIII).

Tamir edilen eser; alttan kahverengi meşin, üstten de yeşil bir bez cilt ile kaplanmış olup, miklepli, sertaplı ve şirazelidir. Her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe tercüme olmak üzere 18 satır yer alır. Reyhânî nesih ile yazılan metinde Arapça kısımlar daha büyük ve harekeli iken Türkçe çeviri kısımları ince ve harekesizdir.

9. Sure haricinde tüm sureler Besmele çevirisi ile başlar; bu surenin istisna olması da Hz. Muhammed'in bu surenin nüzulü sırasında besmele yazılmasını emretmemesinden kaynaklanır, ayrıca bu durum diğer Kur'an nüshalarında da mevcuttur.

Eser yalnızca tercüme çalışmasıdır, tercüme kısmı 583b'de sona ermektedir. Bazı Arapça kelime karşılıklarının açıklaması dışında tefsir ya da ilâve bir çalışma yoktur.

Güliden Sağol 1993 yılında "Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük" adlı Doktora Tezi hazırlamıştır. Bu çalışma da mevcut doktora tezi üzerinden hazırlanan bir gramer çalışmasıdır. Ardından Sağol; 1993,1995 ve 1996 yıllarında tez üzerinde bazı düzeltmeler yaparak metni Harvard yayınlarından 3 cilt hâlinde yayımlamıştır.

Eserin dil özelliklerine bakıldığı zaman Harezm Türkçesi döneminde yazıldığı görülmektedir. Eserde kullanılan Türkçenin Karahanlı Türkçesinden temelini oluşturup Harezm bölgesine bağlı bazı şivelerden de etkilendiği görülmektedir.

Harezm Türkçesi ile yazılan başka eserlere baktığımız zaman, bu dilin farklılıkları bir arada bulundurduğu ve zengin bir sözcük ve gramer yapısına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim aynı dil ve dönem içinde verilen eserlerde aynı ses olayı farklı şekillerde verilmiştir. Bunda Harezm Türkçesinin Karahanlı Türkçesine dayanarak bir yapı oluşturması ancak bölgedeki Kıpçak, Oğuz, Kanglı gibi Türk boylarının dile katkısı en önemli etkindir.

XIV. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen metinde özellikle Kıpçak ve Oğuz şivelerinin kendini gösterdiği bir Harezm Türkçesi hâkimdir. Örneğin “ng” sesi Uygur yazısından Arap yazısına “نك” şeklinde aktarılıp Karahanlı Türkçesinde de aynı şekilde kullanılırken Oğuz

şivesinde “ng” sesini yalnızca ك sesi karşılamıştır. Metnimizin tercüme kısmında da ng sesi daha çok “نك” şeklinde kullanılsa da Oğuz şivesinde olduğu gibi yalnızca ك sesiyle gösterilen örnekler barındırır. Düzlük-yuvarlaklık uyumundaki karışıklık ve nadiren de olsa söz içi veya söz sonu “g” sesinin düştüğü örnekler, metnimizin Oğuz şivesinden etkilendiğini gösterir.

Palatal n olarak adlandırılan /ny/ sesinin varyantlara ayrılarak Türk dili içerisinde diyalekt/lehçe farklılıklarını belirlemede bir ölçüt olabileceği araştırmacılar arasında önemli bir çalışma konusu olmuştur. Metnimizde de genel bağlamda /y/ varyantı kullanıldığı görülmüş ve kullanılan dilde her ne kadar Oğuz, Kıpçak gibi boyların etkisi olsa da temelinin Karahanlı Türkçesinden teşekküllü bir Harezm Türkçesinden oluştuğu tespit edilmiştir.

Üslûbuna dair birkaç hususa değinmek gerekirse cümle ögelerinin dizilişi ve tamlamalar dikkat teşkil eder. Metnin kelime kelime Türkçe tercüme olmasından ötürü Türkçe kısımlar Arapça cümle dizilimine göre yazılmıştır. Türkçede cümle oluşturulurken yargı yani yüklem sonda olur, Arapçada ise başta veya ortada olabilir. Bu durumda tercüme yapılırken devrik cümleler sıklıkla karşımıza çıkar. Hatta bazı yerlerde, tek kelimelik çevirilerde, özellikle birleşik yapı fiillerde dahi yardımcı fiilin öne alınarak Arapça sentaksa uygun dizildiği görülmüştür. Ayrıca bu durum isim ve sıfat tamlamalarında da nadiren karşımıza çıkabilir.

Son olarak e~i nöbetleşmesi ile ortaya çıkan bazı okuma problemleri dışında tercüme ve okuyuşta sıkıntı yoktur. Kapalı e ile söylenen bazı sözcüklerin i ile okunduğu sıklıkla gözlemlenmiştir.

Ayrıca “ok/ök” kuvvetlendirme edatlarının bazen kendinden önce gelen kelimeye *angaok*, *mundagok* şeklinde bitişik yazıldığı görülmüştür. Her ne kadar düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olsa da edatların anlamını ve işlevini bozmamak için bu şekilde Latin harfli çeviriye aktarılmıştır.

Bazı Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe çekim eklerin getirilirken de ünlü uyumlarına uyulmayan bazı örneklerle rastlanmıştır. Bunda mevcut kelimelerin son harflerinin genellikle ince sıradan bitmesi etkilidir. İnce sıradan giden bu kelimelerde dahi kalın sesle çekim eki alan nadir örnekler de vardır. Bu durum müstensihin o kelimeler hususunda ikilemde kaldığı durumunu akıllara getirebilir.

Bir çeviri metin olarak değerlendirildiğinde Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçe karşılıklarının sıklığı da metinde önem arz eder. Metinde kullanılan yapım eki ve türettiği kelimeler de göz önünde bulundurulduğunda metnin Türkçeye aktarımının başarılı olduğu gözlemlenir.

Karahanlı Türkçesinden çok da farklı olmayan ancak bölgesinde barındırdığı özellikle Oğuz ve Kıpçak Türklerinin dillerinden etkilenen metnimizde e~i nöbetleşmesi dışında Harezm

Türkçesinin genel özelliklerinden farklı bir durum söz konusu değildir. Mevcut ses olayı da diğer durumlarda olduğu gibi diğer Türk boylarının dillerinin etkisiyle mevcudiyet gösterir.

Mevcut çalışma Giriş, İki ana bölüm ve Sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında ilk Kuran tercümeleri kısaca açıklandıktan sonra metin ve yapılan çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Birinci Bölümde Ses Bilgisi işlenmiş olup mevcut alt başlıklarda gereken açıklamalar yapılmış ve en az üç örnek ile ses olayları gösterilmiştir. İkinci Bölümde de Şekil Bilgisi işlenmiş olup sözcük türleri ve ekler açıklanırken en az üç örnek sunulmuş ancak istisnai durumlarda ya da kullanım sıklığına bakılarak bazı başlıklarda bir ya da iki örnek sunulmuştur.

Sonuç bölümünde ise çalışma hakkında kısaca bilgiler derlenmiş ve metinle ilgili bazı çıkarımlar belirtilmiştir.

Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Sağol, G. (1993), Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük, I-II, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, İstanbul.

(İki ciltlik doktora çalışması, Hekimoğlu Nüshasının dil özellikleri, metin yayını ve dizin-sözlüğü üzerinedir.) (Şimşek, 2018: 110)

Sağol, G (1993-1995-1996), An Inter-Linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile. Part I: Introduction and Text, Harvard, 1993, XL - 369 s.; Part II: Glossary. Harvard, 1995, XXIII - 310 s., Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library Hekimoğlu Ali Paşa No. 2; Section One: 1b-300b. Harvard, 1996, 229 s.; Section Two: 301a-587b. Harvard, 1996, s. 303-594.

(Sağol tarafından üzerinde doktora çalışması yapılan Hekimoğlu Nüshasının bazı düzeltmeler ile 3 cilt hâlinde Harvard yayınlarında yayımlanmış hâlidir.) (Şimşek, 2018: 110)

Sertkaya, O. F. (2013c), "Kur'an Tercümesinin Horezmce Nüshası Yayını Üzerine Bazı Düzeltmeler. Güliden Sağol, An Inter-Linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile. Part I: Introduction and Text, Harvard, 1993, XL - 369 s.; Part II: Glossary. Harvard, 1995, XXIII - 310 s., Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library Hekimoğlu Ali Paşa No. 2; Section One: 1b-300b. Harvard, 1996, 229 s.; Section Two: 301a-587b. Harvard, 199, s. 303-594.", Makaleler -2. (Seçme Araştırma ve İncelemeler), Çantay Yayınları, İstanbul, s. 140-163.

(Bu çalışma Osman Fikri Sertkaya'nın Güliden Sağol'un Hekimoğlu Nüshası çalışması içindeki 50 örnek üzerinden yaptığı bir inceleme çalışmasıdır. 7 bölümden oluşan çalışmada kelime ve anlam düzeltmeleri yapılmıştır.) (Şimşek, 2018: 123).

Kaya, H. (2014), Doğu Sahasında Yazılan Hekimoğlu Satır Altı Kuran Tercümesi'nde Kelime Yapımı. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. Ünlüler

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde “a, ı, o, u; e, i, ö, ü” olmak üzere toplam 8 ünlü vardır.

1.1.1. Ünlü Uyumları

1.1.1.1. Kalınlık – İncelik Uyumu

Bu uyuma göre bir sözcük oluşturulurken ilk hecenin kalınlık-incelik durumu dikkate alınarak devamındaki heceler aynı sırada yer almalıdır. İlk hece kalın ise devamındaki heceler kalın, ince ise devamındaki heceler ince sıradan gitmelidir. Metnimizde yapım ekleri getirilerek türetilen Türkçe sözcüklerde bu uyum mevcuttur. Aşağıda verilen örneklerden de anlaşılabilir.

*"Yığıldı sâhirler, bilinmiş künnüing belgülig **kılınmışınğa**" 353a/5=26/38*

*"Kötürdi **yüksemekini** tağı tüzetti anı." 563b/8=79/28*

*"Yığılgıl; tamām kılmadı anı kim **buyurdu** anga." 80/23*

*"Biz **indürdük** anı bereketlig tün içinde. Biz irdük **korkutganlar**."44/3*

Bununla birlikte metin üzerine doktora çalışması yapan Gülden Sağol, çalışmasında bazı uyum dışı Türkçe unsurların bulunduğunu belirtmiştir:

*“**yakınrek** 243b/2¹, **uluğlarımızge** 407b/5, **engeklerğa** 281b/7, **özlerinğa** 8b/2, **köngüllerinğa** 522b/4, **yalavaçingızge** 15b/5 **atginçe** 577b/4², **kodğutlık** 340a/1”*

Metinde “Yaratıcı/İlah” anlamında Tangrı kelimesi kullanılmış ve devamındaki çekim ekleri de kalınlık-incelik uyumuna göre kalın sırada ilerlemiştir. Ancak 447b/9’da “Tengride” kullanımı göze çarpmaktadır. Sağol; bu durumu metinde sözcüğün eki, +ğa/+ga şeklinde değil +ge şeklinde aldığını belirterek, tangrı sözcüğünün aslî durumunu göz önünde bulundurarak tengri şeklinde okuyup kalınlık-incelik uyumunu sürdürdüklerini de ayrıca belirtmiştir.

Kalınlık-İncelik Uyumu Türkçe kökenli sözcüklerde aranır. Tercüme çalışması yapılırken sözcüklerin Türkçe karşılıkları özenle verilen eserde bazı kelimeler Arapça ve Farsçadan çeviri yapılamadan alıntılanmıştır. Bu sözcükler de dilimizin bir parçası olurken

¹ Metinde bu kelime “yakınrak” şeklinde verilmiştir, ancak çalışmanın “Giriş” kısmında yukarıdaki şekil mevcut olduğu için bu şekilde aktardık.

² Sözcük, transkripsiyon metinde 577b/5 kısımda yer almaktadır.

hâliyle çekim ve bazım yapım eklerini de son hecelerine göre alırlar. Metinde bu dillerden alınan sözcüklerde eklerin genellikle ince sırada gittiği gözlemlenmiştir. Bunda mevcut dillerde ünlü veya ünsüz seslerin genelde ince okunması dikkate alınır.

“**kâfirlerning** 448b/7, **‘özləri** 391b/1, **päreleri** 191b/5, **rahmetlig** 385b/1, **rüzîni** 389a/3”

Yukarıda bu sözcüklerde eklerin son heceye göre geldiğini belirtmiştik, bununla birlikte kalın sırada biten sözcükler de vardır:

"zekâtı 392a/4, vaktı 240b/2"

"Taķı ol vaktın kim birdük Mūsāğa kitābnı taķı ayırt kemişgenni, bolğay kim sizler kōnülgey siz." 8a/1

"Taķı ol vaktın kım aydı Mūsā kavmınğa: Ay kavmum!..." 8a/2

Arapça ve Farsça kökenli birkaç sözcüğün hem kalın hem de ince sıralı olmak üzere iki farklı şekilde ekler aldığı da görülür. Bu ikiliğin oluşmasında tercümanın kelimeleri okuyuşu önemli olduğu gibi kelimeleri oluşturan hecelerin nitelikleri ve Arap harfleri ile yazılışları da bazı ipuçları verebilir:

"Ka'beğa /Ka'bege" örneğini ele alacak olursak sözcüğün kökündeki son hece açık e ile bitmektedir ve Arapçada açık e, a sesine yakındır; bununla birlikte Arap harfli yazılışında (الكعبة) kelime "te" sesi ile biter. Bu ses, köke sonradan eklenir ve onu dişil yapar. Okunurken de "he" şeklinde okunur ve bu okuyuş öndeki sesi kalınlaştırır veyahut açar. Bu durumda kökteki son ses "açık e" şeklinde okunur. Bu okunuş, tercümanı yönelme ekini kalın şekilde yazmaya sevk etmiş olabilir.

"ālemlerge/ālamlargā" sözcüğünde de son hecedeki e sesinin Türkçedeki açık e'den farklı olarak daha açık veya a sesine yakın bir şekilde okunuyor oluşu, yine kalın ek ile devam edilmesinin sebepleri arasında yer alabilir.

"kāfırlargā/kāfırlerge, mü'minlerge/mu'mınlargā, meyvalıg/meyselendürgen" okumalarında da Türkçede tanımlı olmayan işaret ve hareke veya duraklar okunuşta tercümanı ikilemede bırakmış olabilir.

1.1.1.2. Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu

Türkçede sesler kalınlık ve incelik özellikleri dışında düz veya yuvarlak olmaları ile de sınıflandırılır ve bir uyum oluşturur. Düzlük ve yuvarlaklık, ünlülerin ağızdan çıkış esnasında oluşan şekle göre isimlendirilir. Bu uyum, Kalınlık-İncelik Uyumundan farklı olarak iki alt başlıkta ele alınır:

1)Düz ünlüden (a, e, ı, i) sonra düz ünlü (a, e, ı, i) gelir.

2) Yuvarlak ünlülerden (o,ö,u,ü) sonra geniş düz (a, e) veya dar yuvarlak (u, ü) ünlü gelir.

Bu uyum Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde çok da belirgin bir şekilde görülmez. Hatta bazen eklerde yuvarlaklaşmaların olmaması bu uyuma aykırılık da oluşturmaktadır. Harezmi Türkçesi ile yazılan Nehcü'l-Ferâdis ve Hüsrev ü Şîrîn gibi eserlerde de bu aykırılık eserimizde olduğu gibi mevcuttur. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu, tarihî Türk dilleri içerisinde “gelişimini ve ölçerliğini tamamlamamış” olarak da değerlendirilebilir.

*"Taķı ol Tangrı kökler içinde taķı yirde; bilür örtüglüğünizni taķı āşkārāngızni, taķı bilür anı kim **kazğanur** siz."* 123b/6

*"Taķı **indürmedük** kavmı üze songundın, çerigdin, kökdin. Taķı **irmedük indür/genler**."* 421b/8

1.1.2. Ünlü Değişmeleri

1.1.2.1. e~i Nöbetleşmesi³

Tarihî Türk dillerinde bu nöbetleşme ile sıkça karşılaşmış ve araştırmacılar bu husus üzerine çalışmaları doğrultusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu nöbetleşme daha çok söz başında görülür. Bu ses olayı, söz içi veya söz sonunda “genişleme” veya “daralma/darlaşma” şeklinde de adlandırılır.

Söz başı e~i nöbetleşmesi, araştırmacılar tarafından epey dikkat çekmiş ve sayısız araştırmanın konusu olmuştur. Ortak bir sonuca ve kesin bir yargıya varılamamış; her araştırmacı, metinlerde sesleri karşılayan işaretleri yorumlayarak bir saptamada bulunmuştur. Özellikle İslâmî eserlerin ve Arap harflerinin ilk kez kullanıldığı eserler, bu sorunu ele alan araştırmacılar için başvuru kaynağı olmuştur. “e” ve “i” seslerini karşılamak için Arapça “ye” (ي) sesinin kullanılması net bir yargıya varılamamasına sebep olmuştur. Metnimizde olduğu gibi Harezmi Türkçesi ile yazılan Nehcü'l-Ferâdis, Hüsrev ü Şîrîn, Mu'inü'l-Mürîd, Kısasu'l-Enbiyâ gibi eserlerde de bir sözcüğün hem /e/ ile hem de /i/ sesi ile yazıldığı görülmüştür.

Belirttiğimiz üzere metnimizde birden fazla sözcük hem /e/ hem de /i/ sesi ile verilmiş dolayısıyla bu nöbetleşme metinde de varlığını göstermiştir:

keç- ~ kiç- “geç-“

*"Ol vaktın kim **kiçti** harâm aylar; öldürüng ortak koşğanlarını, kayda kim buldunguz anlarını."* 181b/1

³ Bu nöbetleşme aslında Eski Türkçede *kapalı e* olarak adlandırılan “ë” ile i sesinin nöbetleşmesidir ancak metinde açık e sesi ile i sesi olarak belirtilmiştir. Metinde kapalı e yerine yalnızca /e/ veya /i/ kullanılmıştır.

"**Keçti** sizdin aşnu süünetler. Yöürng yirde taķı baķıng neteg irdi yalğanga nisbet kılğanlarning songı." 65a/6

tezgin- ~tizgin- "dön-, dolaş-"

"Taķı bedevi 'Arablardın kim erseni tutunur anı kim harc kılur, ġarāet, ziyān; taķı küyer sizniñ birle, zamāneniñ **tezginleringe**. Anlar üze yawuzluķnıng **tizgingeni**! Taķı Tangrı eşitgen, bilgen" 195a/4= 9/98

"Ol vaķtın kim keldi ikisinde burunraķınıng va 'desi, ıdduķ sizing üze , kullarnı bizge, kaķıģ toķuģ eyeleri; **tezgindiler** sarāylar arasında. Taķı irdi va 'de, kılınmıģ." 271a/5= 17/5

çewür- ~çiwür- "çevir-"

"Eger çıkarılsalar, çıkmaslar anlar birle. Taķı eger kıtāl kılışsalar, yārī birmesler anlarğa. Taķı eger yārī birseler anlarğa, **çiwürgeyler** songlarını. Andın song yārī birilmesler." 524a/7= 59/12

"Taķı 'ahd kılıştılar irdi Tangrığa aşnudın, **çewürmezler** songlarını. Taķı irdi Tangrıniñ 'ahdi tilenmiģ." 400b/4= 33/15

neçe~niçe "nice, çok"

"Sorgıl Ya 'küb oġlanlarınğa, **niçe** birdük anlarğa nişāndın açuķ. Taķı kim kim tegşürse Tangrıniñ ni 'metini, mundın songra kim keldi anga; haķikāt üze Tangrı, kını kaķıģ." 30b/7= 2/211

"Köndürmedi mü anlarını; **neçe** yoķattuķ aşnularında zamāne kişilerindin, yöriyürler turġu yirlerinde? Haķikāt üze anıng içinde nişānlar bar, 'akl eyeleringe." 309b/3= 20/128

ew~iw "ev"

"Taķı ger biz bitise irdük anlar üze kim öldürüng özleringizni, yā çıkıng **iwleringizdin**; kılmaġaylar irdi, meger az anlardın." 86a/8=4/66

"Yā bolsa sanga **ew**, altundın, yā kökke; taķı bitmegey miz aşmaķıngğa, ançağa tegrü kim indürseng bizing üze bitigni, okıyur miz anı. ' Ayġıl: Arıġlıķ İdimge, İrdim mü, meger yaratılmıģ yalawaç?" 279b/2= 17/93

1.1.2.2. Daralma/Darlaşma

a>ı - aķ ve ık kelimeleri a>ı darlaşmasının tek örneġi olarak metnimizde yer almaktadır.

aķ- 42a/8=2/226 ık- 242a/7=13/17

-e-, -e > -i-, -i

"Māl taķı oġlanlar, (2) bu yakınraķ tirigliknüing bezeki. Taķı kaķğan edġü işler, edġürekle (3) İding kaķında yanut yanından taķı yaķşıraķ **ümenç** yanındın." 287a/3= 18/46

"Taķı aydılar: 'Hergiz kirmegey uçmaķķa, meger ol kim irse kim boldu cuhūdlar, yā tersālar.' Ol **üminçleri**."16/6=2/111

1.1.2.3. Genişleme

Dar ünlü barındıran sözcüklerde bu ünlülerin (ı,i,u,ü) geniş forma (a,e,o,ö) geçişlerine "genişleme" denir. Metinde bu ses olayının olduğu örneklere rastlanmıştır. Hem genişleme ses olayının yaşandığı hem de dar ünlülü şekilleri bir arada yer almıştır.⁴

-i,-ı > -e,-e:

"Ol ol kim yōritür sizni suwsuz yirde taķı tengizde. Ançağa tegrü kim ol vaķtın kim irdingiz **kemi** içinde; taķı yōridiler anlar birle, hoş yil birle..." 202b/9=10/22

"Kurtarduk anı **taķı keme** eyelerini, taķı kılduk anı nişān 'ālemlerge."379b/4= 29/15

"Taķı **İdingiz** bir **İdi**⁵Yok **idi** meger ol, üküş rahmetlig, rahmet kılğan." 23a/8=2/163

"...Bolmadı kim alsa qarındaşını melik dīni içinde, meger kim tilese Tangrı. Kötrür miz derecelerini, ol kim irseni kim tileyür miz. Taķı tigme bir 'ilm **edesi** üstinde, bilgen." 235a/5=12/76

"Kōndürmedi mü anlarını; neçe yōkattuk aşnularında zamāne kişilerindin, yōriyürler turģu yirlerinde? Haķikāt üze anıng içinde nişānlar bar, 'akl **eyeleringe**." 309b/3= 20/128

1.1.2.4. Yuvarlaklaşma

Dudak ve diş-dudak ünsüzlerinin önlerinde bulunan veya ardından gelen düz ünlüleri yuvarlak şekillerine çevirmesi olayıdır. Genellikle kök hâlindeki sözcüklerde bu ses olayına rastlanır. Bununla birlikte bazı yapım ekleri de köke eklenirken yuvarlaklaşma görülebilir. min->mün- "bin-":

"Bardılar; ançağa tegrü kim ol vaķtın kim **mündiler** kemige yurttı anı..." 289b/4=18/71
sem(i)r-it- > semrüt- "besle-/ semizleştir-":

"**Semrütmez** taķı mungsız kılmaz açlıkdın." 572a/4= 88/7
salkım> salkum "salkım":

"Taķı yawuk anlar üze anıng köligeleri taķı almakģa āsān kılındı **salkımları**, almakģa āsān kılınmaķ." 558b/6=76/14

sew-> söw- "sev-": Hem sew- hem de söw- şeklinde metnimizde yer alır. "söw-" şeklinde bir kez karşımıza çıkar.

⁴ Hem daralma hem de genişleme örneklerindeki (özellikle e~ı arasında) ikili kullanım, nöbetleşme örnekleri olarak da değerlendirilebilir.

⁵ idi sözcüğü genişleme ses olayı ile ede ve eye şekillerine bürünmüştür. Bu sözcükte ayrıca d>y değişimi gözlemlenmiş ve "Ünsüzler" başlığı altında incelenmiştir.

"aydı: 'Men **söwdüm** aţ sewügin, yā māl sewügin, İdim zikrindin.' Ançağa tegrü kim örtüldi tutuğ birle:.." 434b/5= 38/32

1.1.2.5. Düzleşme

Sözcük kök veya gövdelerinde, genelde ilk hece olan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi olayıdır. Metnimizdeki bazı sözcüklerde bu ses olayına rastlanır.

büt-> bit- "inan-"

Yalnızca iki yerde ["büter mü"(356a/2=26/111) ve "bütgen" (251a/6=14/41)] yuvarlak hâli ile yazılan sözcük metinde sıklıkla düzleşmiş hâli ile verilmiştir.

"Taķı ol vaķtın kim tüştı söz anlar üze; çıkarduķ anlarğa cānvar yirdin, sözleyür anlarğa, haķıķāt üze kişiler, irdiler āyetlerimizğa **bitmezler**." 367a/1=27/82

ortu > orta "orta"

Yuvarlak hâliyle yalnızca bir kez (370a/9=28/22) verilen sözcük, düzleşmiş hâliyle metinde sıklıkla yer almıştır.

" 'Tutung anı, sürüing anı tamuğnung **ortasınga**' "475a/3=44/47

töpü>töpe> tepe "tepe"

Kökeni Orhun Yazıtlarına kadar giden "tepe" sözcüğü ilk olarak "töpü" şeklinde okunmuştur (Tekin, 2014: 177). Harezmi Türkçesinin temelini şekillendiren Karahanlı Türkçesinde ise bu sözcük hem "töpü" hem de "tüpü" (Atalay, 1992: III-216) şeklinde karşımıza çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde son hecesinde düzleşme yaşanan sözcük, metnimizde sadece "tepe" şeklinde yer almıştır. Metnimizden hareket ederek tepe sözcüğünün XIV. yy'de düzleşme yaşayarak gelişimini tamamlayıp günümüzde kullanımına devam ettiği tespit edilmiştir.

"Taķı kılduķ Meryem oğlını taķı anasını, nişān. Taķı sığındurduķ ol ikisini **tepege**, karārhlğ taķı suwluğ." 331a/5=23/50

1.1.2.6. Ünlü Düşmesi

Yapım ya da çekim fark etmeksizin genelde ünlü ile başlayan eklerin çok heceli sözcüklerin son hecelerinde oluşturdukları ses olayıdır. Tarihî Türk dillerinden günümüze kadar bu ses olayı varlığını hissettirmiş ve metnimizde de görülen bir ses olayı olmuştur.

"Ay kişiler! **Saķning** İdingizdin. Taķı kōrkung ol kündin kim ötemes ata, **oğlundın**; taķı **toğrulmuş**, ol ötegen atasındın, nirse."395a/7=31/33

Birleşik kelime oluştururken de bu ses olayına rastlayabiliriz. Eğer birleşen iki kelimeden ilki ünlü ile biter, ikinci kelime de ünlü ile başlarsa ilk sözcükteki son ünlü düşer ve

kelime türetilir. Bu ses olayına aynı zamanda “Hece Kaynaşması” da denir. Metnimizde de bu olaya denk geldiğimiz birkaç sözcük şunlardır:

ne+erse > nerse ~ nirse iki+egü> ikegü kapsaya+uma- > kapsayuma-

Yeni sözcük türetirken de bu ses olayına rastlamaktayız:

tegrü <teg(ü)r-ü “-e kadar” 493a/8=49/9

kötrül-<köt(ü)r-ül- 417a/3=35/18

1.2. Ünsüzler

1.2.1. Ünsüz Uyumu

Sözcüklerin sonundaki ünsüz harflerin durumuna bakarak ünsüz harf ile başlayan ekleri sözcüğe ulama durumudur. Burada mühim olan ünsüzlerin ötümlü~ötümsüz olma durumudur. Ünsüz ile başlayan ek, sözcükteki son ünsüze benzeşerek bir uyum oluşturur. Bu ses olayı Türkiye Türkçesinde çok daha rahat bir şekilde gözlenmektedir. İsimlere “küçüklük” anlamı katan ekleri istisna sayarsak bu uyum, Türkiye Türkçesinde %100 varlık gösterir. Ancak bu durum Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimiz için geçerli değildir.

Her ne kadar uyuma örnek teşkil edecek sözcükler mevcut olsa da istisna oluşturacak sözcükler de bir hayli fazladır. Bu durumu dilin gelişimine bağlamakla birlikte Harezmi Türkçesinin Uygur Türkçesi teşekküllü Karahanlı Türkçesinden müteşekkil olup Oğuz, Kıpçak, Kanglı vs. Türk boylarının şivelerinden de etkilenmesine bağlamak mümkündür. Ayrıca metnimizin bir tercüme oluşu ve mevcut durumlar, gramer yapısında da bazı esneklik veya çeşitliliklerin kendini göstermesine sebep olmaktadır. Metnin aslı Arap harfleri ile yazılmış ve Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde de Türkçe çekim~yapım ekleri son seslere göre getirilmiştir. Metnimizde ünsüz uyumuna örnek teşkil edecek sözcükler yer alsada aynı sözcüklerin uyuma aykırı şekilleri de gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ünsüz uyumunun metnimizde kuvvetli bir biçimde yer aldığı söylenemez.

*“İrdi sizge anlarnıñ içinde körklüg **uymaqğa** sezā nirse, ol kim ersege kim ümenür rdi Tangrıdın taqı song kündin. Taqı kim i’rāz kılsa, haqıqat üze Tangrı, ol bay, ögülmüş.”*
526b/6=60/6

*“Üstünlerinde yaşıł yufka barçın yipek tonlar taqı kaling barçın. Taqı uruldılar burma bilezükler **kümüşdin**. Taqı içürdi anlarğa İdileri, key arığ şarāb.”* 553a/4=76/21

1.2.2. Ünsüz Değişmeleri

1.2.2.1. /b/ ünsüzü

1. Tek heceli sözcüklerde söz başı *b* ünsüzü korunmuştur: *bol-*, *bir-*, *bar-*, *bar*

2. *b->m-*

Uygur ve Karahanlı Türkçesinde de görülen söz başındaki bu ses değişim Harezmi Türkçesinde de devam etmiş ve metnimizde de kendini göstermiştir.

*"Tangrı atı birle başlayur **men**; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım."* 1b/1

*"'Konur mu siz ol nirse içinde kim **munda**, kurtulğanlık hālında;"* 357a/8= 26/146

*"Kadr tüni, yahşırak turur **ming** aydın."* 577b/3= 97/3

3. -b-, -b> -w-, -w; -v-, -v; -f-; -f

Uygur Türkçesinden bu yana görülen söz içi ve söz sonu bu değişim Harezmi Türkçesinde de varlığını sürdürmüş ve metnimizde de sıklıkla örneklendirilmiştir. Bu değişimde b sesi en fazla w sesine dönmüştür; v ile f seslerine de nadiren döndüğü görülmüştür. Çift dudak ünsüzü /w/'yi ele alırsak bu dönüşümü örneklerle Karahanlı Türkçesinin etkisi ile belirtiriz; aynı şekilde /v/ veya /f/ sesine dönüşü de Oğuz şivesinin etkisi olarak kabul edilir.

*"Tağı kim kim kılsa zerre endāzesinçe **yawuzluk**, körgey anı."* 578b/7=99/8

*"Kayttı Mūsā, kavmı tapa, **öfkeli**, katıg **öfkeli**; aydı."* 306a/5= 20/86

"Aydı: 'Öwke yok erdimning üze bu kün. Yarlıkayur Tangrı sizge tağı ol rahmet kılğanların rahmet kılğanrağı.'" 237a/2= 12/92

*"Tağı sen **suvşamas** sen anıg içinde tağı çoğka çıkmaz sen."* 308b/8=20/119

Ancak metnimizde yer alan "yalbar-" sözcüğündeki b ünsüzünün w'ye yalnızca bir kez dönüşmesi ve "yalbar-" şeklinde de birkaç kez kullanımı göze çarpar. Harezmi Türkçesiyle yazılan Kısâsu'l-Enbiyâ'da da bu sözcüğün iki şekilde kullanımı görülmüştür. Bu kullanımın sürdürülmesinde Kıpçak şivesinin etkisi olduğu düşünülebilir.

1.2.2.2. -ç-> -ş-

Daha önce karşılaşılmayan bu ses olayı, metnimizde sadece bir sözcük üzerinde tespit edilmiştir:

neçe~niçe> neşe~nişe "niçin"

*"Uş siz erenler uşbu erenler, hüccet kılıştıngız ol nirse içinde kim sizge anıg birle 'ilm bar, **nişe** hüccet kılışur siz ol nirse içinde kim yok sizge anıg birle 'ilm? Tağı Tangrı bilür tağı siz bilmes siz."* 56a/2=3/66

*"Ay kitāb eyeleri! **Neşe** hüccetleşür siz İbrāhim içinde? Tağı indürülmedi Teverit tağ İncil, meger andın song. Bilmes mü siz?"* 55b/8=3/65

Bu ses olayının yaşanmasında Kıpçak şivesinin kuzeybatı kolunun etkisi olabileceği düşünülmektedir. Harezmi Türkçesi ile yazılan Nehcü'l-Ferâdis ve Hüsrev ü Şîrîn'de de benzer kullanıma rastlanılmıştır (Ata, 2016: 67). Bu ses olayının Kuzeybatı Kıpçak şivesinde görülmesi, metnimizde bu şivenin de etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.2.3. d > ɖ > y

Söz içi ve söz sonunda görülen bu ses olayı *d* sesinin iki farklı değişimiyle metnimizde yer alır. Yani *d* sesinin hem /ɖ/ hem de /y/ ünsüzüne dönüştüğü örneklerle sıkça rastlanır. Bunda yine farklı Türk şivelerinin dönem dili üzerindeki etkisi önemli rol oynamaktadır.

Metnimizde *d* sesinin *ɖ* sesiyle okunuşu, tercüme metinde *d* sesinin aynı zamanda ɖ(d) işareti ile yazılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu kullanım da Kıpçak, Çigil ve Rus ~ Rum bölgelerinde konuşulan Türk şivelerinin etkisiyle metnimizde yer almıştır (Sağol, 1993: LXI).

"Taķı **kodar** miz terāzūlarnı tüz, kıyāmet kūnge. Kūç kılınmas bir ten, nirseni." 314a/4=22/47

"Ol vaķtın kim bardılar anung birle taķı kaşd kıldılar kim kılsalar anı **ķuđuđnung** körünmez yiri içinde." 227b/6=12/15

"İrdiler az tündin ol kim **uğıyurlar**." 498a/6= 51/17

"Taķı bolur tağlar, çapulmış **bodağlığ** yüing mengizlig." 579b/4=101/5

" 'Taķı **ađrılınđ** bu kūn, ay yazuķ kılđanlar!' " 423b/8=36/59

Eski Türkçede /d/ ile yazılan bir sözcükte bu ünsüzün /y/ sesine dönüşmesi ekseriyetle Oğuz şivesi olmak üzere Çomul, Yabaku, Yagma, Tatar şivelerinin etkisiyledir. Bu şivelerde Arap alfabeli metinlerdeki sözcüklerde ɖ(d) şekli okunmayıp /y/ sesine (ي) çevrilir (Sağol, 1993: LXI).

"Taķı kökni, kötürdi anı. Taķı **koydı** terāzūnı." 508a/6= 55/7

"Neçe köp konumdın, yoķattuķ anı, taķı ol zılm kılđan. Taķı ol tüşgen kögeleri üze taķı eyesi kalmamışı üçün kelinmegen **ķuyuđ** taķı yüksek köşk." 324a/6=22/45

"Taķı sizer sen anlarını **oyağlar** taķı anlar uyuganla. Taķı ewrür miz anlarını, sağ yarığa taķı sol yarığa. " 283b/2= 18/18

" Taķı bolur tağlar, **boyağlığ** yüing mengizlig." 547a/3=70/9

"Taķı **ayrılmadı** anlar kim birildiler kitāb, meger mundın song kim keldi anlarđa açuķ hüccet." 577b/3=98/4

Bu iki durum ele alınırsa /d/ sesi yerini çoktan /ɖ/ sesine bırakmış, XIV. Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimiz de /ɖ/ sesinden /y/ sesine geçiş sürecinde tercüme edilmiştir.

1.2.2.4. -d-, -d > -t-, -t

Harezmi Türkçesi ile yazılan diğer eserlerde bu değişime rastlanmamıştır. Aksi durumdaki değişim (t>d) Türkçede birçok dönemde görülür ancak mevcut ses olayı metnimizde bulunmaktadır. Güçlü ve sürekli bir ses olayı olmamış; metinde sadece bir kez yer almıştır.

“Ant içer men T r yağı birle, tağı kit b birle bitinmiş, **yatulmış**⁶ şah fe içinde...”
500b/2= 52/1-3

1.2.2.5. /g/ ~ /ğ/  ns z 

Öncelikle belirtmek gerekir ki /g/ ve /ğ/ sesi tek heceli sözcüklerde varlığını devam ettirmiş ve sözcükten düşmemiştir.

teg-, teg~tig, tağ, arığ, isig

“Tağı ol vaqtın kim **tegdi** on sekiz yaşga, y  yigirmisinge, y  otuz   inge, y  kırkına;
birdük anga  ikmet tağı bilig. Tağı anung mengizlig cez  birür miz edg l k kılğanlarğa.”
228b/4= 12/22

“Kels nler munung **tig** söz birle, eger irseler r st ayğanlar.” 502a/1=52/34

“... Tağı bağıl tapungungga, ol kim boldung anung  ze peyvestelik kılğanlar; köydürgey
miz anı, andın song  om **teg** kılğay miz anı, tengiz içinde  om **tig** kılma ” 307a/9= 20/97

“Aydı: ‘Sıķınğay men **tağ** tapa, saķlayur mini suwdın.’...” 217b/9=11/43

1.2.2.6. -g-, -g> -w-, -w; -v-, -v

Birden fazla heceli sözcüklerde hem korunduğı hem de nadiren /w/ ile /v/ seslerine dönüştüğü g r lm ştir.

Korunduğı  rnekler:

“Tağı tigme bir **kı ig** tağı uluğ, bitinmiş.” 508a/1=54/53

“Yo  sizdin **bireg din**, andın ayırt kemişgenler.” 546a/1=69/47

“**Tegşürdi** anlar kim k   kıldılar anlardın, sözni, andın  ngin kim ayıldı anlarğa. Iddu 
anlar  ze kın, kökdin; munung birle kim irdiler k   kılurlar.” 165b/7=7/162

Dönüştüğü  rnekler:

kig r- > kiw r-, kiv r- “katmak”

“**Kiwr r** sen t nni k nd zge tağı **kivr r** sen kündüzni t nge. Tağı  ıkarur sen tirigni
 l gdin tağı çıkarur sen ölügni tirigdin. Tağı r z  kılur sen kimge kim tileseng, sansız.”
50b/3=3/27

“Tağı **kiwr ldi**, anlarğa kim bittiler tağı kıldılar edgü ‘amellerni; b st nlar, açar
altındın arıklar, c vid neler anung içinde, anlarning  disining buyruķı birle. Sel mları, anung
içinde, sel m turur.” 249a/9 =14/23

⁶ K k  “yadı -” şeklinden gelir. Metnimizde sıklıkla ya ı ->yayı - geçişi g r lm ştir.

1.2.2.7. /ğ/ > /w/

Karahanlı Türkçesinde ilk örnekleri görülen bu ses olayı, Harezmi Türkçesinde de varlığı sürdürmüştür. Dolayısıyla bu ses olayı metnimizde yer almaktadır.

"*sowuḡ* ırmez taḡı menfa 'atlig ırmez." 512a/5=56/44 <*sogık*

"*Andın song yawudı, salındı, yā asıldı.*" 503a/5=53/8 <*yagu-*

1.2.2.8. /ğ/ > /k/

Genel anlamda bu değişime çok sık rastlanmamaktadır. Nadiren diyebileceğimiz birkaç kelime, bu ses olayının varlığını gösterir ve bu kelimeler her iki hâliyle metnimizde yer almaktadır.

Bazen yönelme hâli eki de hem /ğ/ hem de /k/ şekliyle aynı sözcükte yer alabilmektedir.

"*Taḡı aydı anlar kim küfr ketürdiler, anlarğa kim bittiler: 'Eger bolsa irdi yaḥşıraq, ozmaḡaylar irdi bizdin anıñ tapa.' Taḡı ol vaḡtın kim köñülmediler anıñ birle ayḡaylar: ' Bu irki yalḡan.'*" 480b/1= 46/11

"*Taḡı anlar kim bolmazlar yalḡanğa. Taḡı ol vaḡtın kiçtiler bātılğa, kiçtiler kerimlüḡ hālı üze.*" 350b/5=25/72

"*Taḡı ol vaḡtın kim saçıldıñız anlardın taḡı ol nirsedin kim tapunurlar, meger Tagrıdın. **Signıng** üngürge, yaysun sizge İdingiz rahmetindin taḡı anuḡ kılın sizge işingizdin, menfa 'at alḡu nirse.*" 283a/6=18/16

"*Aydı: 'Sıḡıñḡay men taḡ tapa, saḡlayur mini suwdın.'...*" 217b/9=11/43

1.2.2.9. /k/ > /ğ/

Metnimiz içinde, söz başında görülen bir ses olayı değildir. Çok sık rastlanmasa da söz içinde görülen birkaç örnek yer almaktadır.

"*'Yokaldı* mindin mülküm.'" 545b/8= 69/29

"*Aydılar: Ant içer men Tangrı birle, ḡayıḡmas sen, zıkr kılur sen Yūsufnı; bolḡınçaḡa tigrü ölmeçi, yā bolḡay sen yoḡalḡanlardın.*" 236a/7=12/85

"*Munung üçün kim bilse anlar kim birildi biligni, ḡaḡıḡāt üze ol ḡaḡ İdingdin; taḡı bitseler anga, **alḡaḡ** bolsa anga köñülleri. Taḡı ḡaḡıḡāt üze Tangrı, anların köndürgeni anlar kim bittiler, köni yol tapa.*" 325a/4=22/54

"***Alḡaḡ** bolup közleri, teger anlarğa ḡorluḡ. Taḡı ündeyür irdiler secde ḡılmaḡğa, taḡı anlar ḡurtulḡanlar.*" 543b/6=68/43

1.2.2.10. /k/ > /h/

Uygur Türkçesi döneminde /k/ > /x/ şeklinde gösterilse de bu ses değişiminin ilk evresini oluşturur (Eraslan, 2012: 67). İşaret değişikliği alfabe farklılığından kaynaklanır. Karahanlı Türkçesine gelindiğinde bu ses olayın bizzat /k/ > /h/ şeklinde gösterildiği görülür. Bunda da metnimizin hem Harezmi Türkçesi hem de Karahanlı Türkçesi gibi Arap alfabesinden teşekkül etmesi önemli bir faktördür. Metnimizde söz başı ve söz içi örnekleri verilen ses olayı bir sonraki dönem Türkçesi olan Çağatay Türkçesinde de kendini gösterir.

“*Taķı ol waķtın kim gorlar **aħtarıldı.***” 566b/5= 82/4

“*Ol kūn kōrer sen mü'min erenlern taķı mü'mine **ħatunlarını**, yōriyūr yarūqları, ileylerinde taķı saĝ yanlarında: 'Müjdengiz bu kūn būstānlar, aķar astınındın arıķlar, cāvidāneler anıng içinde.' Ol, ol uluĝ ẓafer.*” 515b/2= 57/12

“*Taķı yoķattuķ **oħsaĝanlarınĝızını**, bar mu öĝüt alĝandın?*” 507b/9=54/51

1.2.2.11. ng > n

Sadece bir sözcükte gözlemlenmiştir. otung > otun “odun”

“*Taķı tişisi **otunnung** kötürĝeni, boynında urķanlar būktürülmüşdin.*” 582b/5=111/4

1.2.2.12. ny > n~y

Eski Türkçe runik harfli metinlerde **𐰽** işaretiyle karşımıza çıkan /n/ ve /y/ seslerinin birlikte okunduğu /ny/, öndamak genizsili ya da palatal n şeklinde adlandırılır; /ñ/ şeklinde de gösterilir. Genelde söz içi ile söz sonunda yer alır.

Söz içinde *añıĝ* “kötü, fena”, *kañu* “hangi” (Kara Balgasun G3), *tuñukuk~tunyukuk* (BK G14); söz sonunda *çıĝañ* “yoksul”, *koñ* “koyun”, *kıtan* “Hitay” gibi (Tekin, 2003: 68).

Ancak Eski Türkçenin bir diğer evresi Uygur Türkçesine gelindiğinde /ny/ sesinin /n/ ve /y/ şeklinde ikiye ayrıldığı görülmüştür. Manicheist Uygur metinlerinde bu sesin /n/; Budist Uygur eserlerinde de /y/ şeklinde verildiği görülmüştür. Bu da Orhon Türkçesindeki /ny/ sesinin ilerleyen dönemlerde diyalekt farklılığı konusunda önemli bir unsur olabileceğini düşündürmüştür. Bu hususta birden farklı görüş ortaya atılmıştır.

Uygur Türkçesi dönemindeki bu ayrılmadan yola çıkarak A. V. Gabain, Eski Uygur Türkçesinin ağızlarını belirlemede /ny/, /n/ ve /y/ seslerini bir ölçüt olarak görmüş ve Peter Zieme de Gabain’in bu görüşünü kabul etmiştir (Durukoğlu, 2021: 57).

Eski Türkçenin diyalektlerinin saptanmasında, K. Röhrborn, F. Ağca, M. Erdal gibi isimler, /ny/ sesinin bir ölçüt olarak kullanılamayacağı görüşündedirler (Durukoğlu, 2021: 57).

Ayrıca F. Ağca bu sesin gelişimini /ny/>/n/>/y/ şeklinde göstererek bu sesin “diyalekt” ölçütü değil Uygur Türkçesi eserlerinde tarihlendirme yapmak için kullanılabilecek bir ölçüt olabileceğini belirtmiştir (Ağca, 2019: 42).

/ny/ sesinin Eski Türkçedeki değerlendirmeleri bu şekilde yapılırken 11. Yüzyıla yani Karahanlı Türkçesine gelindiğinde /ny/ sesinin Türkçenin gelişiminde bir ölçüt niteliği taşıdığını gösteren birkaç örnek yer almaktadır.

Kâşgarlı Mahmut DLT’de “*Ortada ve sonda bulunan bütün ye’leri Argular nun’a çevirir.*” şeklinde bir not düşmüş ve “*Türkler ‘koyun’a kōy, onlarsa kōn derler. Türkler ‘fakir’e çıga.y, onlar çıga.n derler. Türkler ‘hangi şey’ anlamında ka.yu nēñ, onlar nun’la ka.nu derler.*”(Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 12) açıklaması yaparak /ny/ sesinin aslında diyalekt ölçütü olabileceğini göstermiştir.

Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri’nde* verdiği bilgiler doğrultusunda söylenebilir ki 11. yüzyıl öncesi çoğunluk, /y/ Ağzından yanadır. Aynı sonucu Kaşgarlı’nın verdiği bilgilerden de çıkarmak mümkündür (Durukoğlu, 2021: 62)

Bununla birlikte Karahanlı Türkçesi eseri DLT’de /ny/ sesinin ayrıma uğramadan verildiği örnekler de mevcuttur: *sarkınyuk* “hayvanların işkembesindeki kırkbayır denen kısım” *bulganyuk* “bulanık” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 423).

Harezm Türkçesi ile yazılan metinde bu ünsüz değişimine göz atıldığında /ny/ sesinin /y/ şekline dönüştüğü ve bu doğrultuda örneklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Yukarıdaki bilgilerden de yol çıkarak Harezm Türkçesi ile yazılan metinde farklı şivelerin etkisine maruz kalmadan Gabain’in görüşü doğrultusunda /y/ şeklindeki kullanım tespit edilmiştir.

"*Hakikāt üze şadaqalar, **çıgaylarğa** taqı dervişlerge, taqı işlegenlerge anıng üze...*"189a/9=9/60

"*Taqı ol kün kim yıgar miz anlarını kamuğ; andın song aytur miz anlarğa, ortak koştilar: **'Kayda** ortaklarıngız, anlar kim aytur irdingiz?*"

"*Aydi: 'Ol tayaqım. Tayanur men anıng üze taqı yapraq silker men anıng birle, **koylarım** üze. Taqı manga anıng içinde, hâcetler öngin.*"301b/9=20/18

1.2.2.13. ş<ç

Türk dillerinde görülen bir ses olayı değildir. Metnimizde “cennet” anlamı taşıyan Soğdca kökenli “uçmak (< uşmah) sözcüğünde görülür.

"*Anlar kim mīrās alurlar **uçmaḡnı**, anlar anıng içinde cāvidāneler*" 328b/1=23/11

1.2.2.14. t>d

“Ötümlüleşme, sedalılaşıma, tonlulaşıma” şekilleriyle de adlandırılan bu ses olayı Karahanlı Türkçesinde de görülmüştür. Hatta Karahanlı Türkçesinde bu ses değişimine uğramaması gereken sözcüklere bile rastlanmıştır (Hacıeminoğlu, 2019: 5). Harezmi Türkçesinde de bu ses olayı belirli eserlerde karşımıza çıkar. Kâşgarlı Mahmut, Dîvânü Lügâti’t-Türk’te bu özelliğin XI. yüzyılda Oğuz Türklerine ait olduğunu “Kelimelerdeki bütün te’ler Oğuzlar ve onlara uyanlarda de’ye döner.” şeklinde belirtmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 12).

Mukaddimetü’l-Edeb, Kısasü’l-Enbiyâ, Hüsrev ü Şîrîn gibi Harezmi Türkçesinin önemli edebî eserlerinde bu ses olayına örnekler yer almıştır. Hem /t/ hem de /d/ sesine dönüşünü de eserlerde görmek mümkündür.

Metnimizde t sesi hem korunmuş hem de ötümlüleşerek değişime uğramıştır. Değişimin yaşanması Oğuz şivesinin etkisi olarak düşünülmektedir. Bu sözcükler arasında karşılaştırma yapılırsa /t/ sesinin bulunduğu sözcükler hayli fazladır;

taḡuḡ 524b/2=59/14 ~daḡuḡ 303b/4=20/53

tarlıḡ 86a/6=4/65 ~darlıḡ 536a/6=65/6

dolı 341a/7=24/43

1.2.2.15. z>s

Bu ses olayı genel olarak geniş zaman fiil çekiminin olumsuz şekillerinde (>-mas/-mes) karşımıza çıkar. Ancak z’li şekiller de metinde sıkça karşımıza çıkar. Bu fiil çekim eki dışında izde- fiil kökü ve *sekizinçi* sıra sayı sıfatında görülmüştür.

"Taḡı ıdḡuḡ Nūḡnı ḡavmı tapa aydı: 'Ay kavmum! Ḳulluḡ ḡılıḡ Tangrıḡa Yoḡ sizge tapuḡu, andın öḡin. **Ḳorkmas** mu siz?' " 329a/8=23/23

"Idḡuḡ anlar içinde yalavaḡ anlardın kim: 'Ḳulluḡ ḡılıḡ Tangrıḡa, yoḡ sizge tapuḡudın andın öḡin. **Ḳorkmaz** mu siz?' " 330a/3=23/32

"İstedi ḡuḡnı taḡı aydı: 'Ne turur manga, körmez men üpükni? Yâ boldı mu ḡâyiblerdin?' 362a/5=27/20

"Ayḡaylar: 'Üḡ törtinçiler itleri' ; taḡı ayḡaylar: 'Biş, altınçıları itleri'; örtüḡlüḡ nirseni ata. Taḡı ayḡaylar: Yiti taḡı **seksinçileri** itleri'..." 284a/8=18/22

1.2.3. Metatez

Göçüşme ya da yer değiştirme olarak da bilinen bu ses olayı söz içinde iki ünsüzün yer değiştirmesiyle meydana gelir. Kıpçak etkisiyle Harezmi Türkçesinde metatezin görüldüğü

sözcükler vardır (yaprak~yaprak, toprak~torpak). Bu ses olayı ekseriyetle görülmediği gibi metnimizde de sadece bir sözcükte meydana gelmiştir: *ƙoŋƣı> ƙoŋı*⁷ "komşu" 82a/5=4/36

1.2.4. Ünsüz İkizleşmesi

Söz içinde “r, k, ƣ, s” gibi ünsüz harfleri olan bazı kelimelerde bu seslerin art arda iki kez okunmasıdır. Orhon Türkçesinden bu yana görülen bir ses olayıdır. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde bu ses olayının runik harfli metinlerde seyrek olduğunu, bu ünsüzlerin tek harfle belirtildiğini ifade etmiştir (Tekin, 2003: 40).

Öte yandan Uygur Türkçesinde de görülen bu ses olayının gerçek ya da kullanılan alfabeden kaynaklanan bir durum olduğu net değildir (Eraslan, 2012: 83).

Karahanlı Türkçesine gelindiğinde birçok eserde bu ses olayına rastlanır. Hacıeminoğlu, metinlerde pek çok örneği olduğunu belirtir ve bu ses olayının sebebini yukarıdaki ünsüzlerin “telaffuz, şive ve vurgu” özelliğine bağlar (Hacıeminoğlu, 2019: 10).

Harezmi Türkçesinde de pek fazla kullanımına rastlanmaz. Bu dönem eserlerinden Hüsrev ü Şîrîn’de sadece bir örneğine rastlanır: *ƣattı< ƣatı< ƣatıƣ* (Hacıeminoğlu, 1997: 36).

Harezmi Türkçesi ile yazılmış metnimizde de sayı isimlerinden sadece “iki” sözcüğünde ikizleşme görülür. Ekseriyetle tek harfle geçen sözcük, yalnızca iki ayette “ikki” şeklinde yazılmıştır:

*"Taƣı vaħy ƣılduƣ Yā 'kūb oƣlanlarıŋa, ƣitāb içinde: 'Fesād ƣılƣay siz yir içinde **ikki** kez. Taƣı ğālib bolƣay siz, ğālib bolmaƣ uluƣ.'*"271a/3= 17/4

*" Ol ol kim yarattı sizni bir tendin taƣı ƣıldı andın cüftini, ƣarār ƣılsun üçün anıŋ tapa. Ol vaƣtın kim keldi anga, kötürdi kötürmek yüngül; taƣı keçti anıŋ birle. Ol vaƣtın kim ağır bolası vaƣtı boldı, du'ā ƣıldı ol ikeƣü Tanrıƣa **ikkisining** İdisinge: 'Eger birseng edƣüni, bolƣay miz şükr ƣılƣanlardın' "*169a/6= 7/189

Ayrıca “uluƣ>ulluƣ” şeklinde bir ikizleşmeye (437A/2= 4/6) rastlanmıştır. Ancak bu kelime “ul+” köküne +IXg ekinin getirilmesiyle oluşup (ulluƣ) ortadaki /l/ sesinin birinin düşmesiyle *uluƣ* şeklini almıştır. Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde de bu şekilde okunurken metnimizde çift sesli verilmesi, dönem diline farklı şivelerin etki etmesi ya da ayette karşıladığı anlam sebep olarak gösterilebilir. Bir kez görülen bu kullanımın dışında sözcük, “*uluƣ*” şeklinde yazılmıştır.

⁷ Sağol, çalışmasında “konuş-“ fiilinden türediği belirtmiş ancak sözcük “komşu” anlamına gelmektedir.

1.2.5. Ünsüz Düşmesi

1.2.5.1. /g/ ~/ ğ/ düşmesi

Metnimizdeki tek heceli sözcüklerde varlığı devam etmiştir ancak çok heceli sözcüklerin bazılarında /g/ ~/ ğ/ seslerinin çok sık olmasa da düştüğü görülmüştür. Bu seslerin düşmesinde Oğuz şivesinin etkisi sebeplerden biridir. Kelime kök ve gövdelerinde durum bu şekildedir. Fiilden isim yapım eki olan -GaK ekinde tamamen düşme yaşanmış, /g/ ~/ ğ/ ünsüzü ile başlayan diğer eklerde düşme nadiren görülmüştür:

iw+gek> iwek “acelecî”, *ķongak > ķonak* “konak/ev”

< *ķopġar- ~ ķopar-* “kopar-”

"Ayġıl: 'Yörüng yirde, baķıng neteg başladı yaratmaķnı.' Andın song Tangrı **ķopġarur** song *ķopmaķnı. Ĥaķıķāt üze Tangrı tigme bir nirse üze yaraġlıġ* "380a/7=29/20

"Andın song ol vaķtın kim tiledi, **ķopardı** anı." 565a/4=80/22

< *toluġ~ tolu* “dolu, çok”

"Ol vaķtın kim *ķaçtı kemi tapa, toluġ* kemi tapa." 430b/6=37/140

"Ĥaķıķāt üze analr kim *ķüfr ketürdiler taķı öldiler, taķı anlar kāfirler; ķabül ķılınmaġay anlarning birisindin yirning **tolusı** altun, eger yulunsa anıñ birle. Anlar, anlarġa ķın iglig. Taķı yoķ anlarġa yārī birgenlerdin.*" 59b/1= 3/91

1.2.5.2. /l/ düşmesi

Harezmi Türkçesi'nde diğer eserlerde görülen bir ses olayı değildir. Metnimizde birkaç kelime de mevcuttur, nadiren görülmüştür.

oltur- ~oldur- > *otur-* (181b/3=9/5)

keltür- ~ keldür- > *kedür-* (21b/6=2/148) , (289a/1=18/62), (143a/9=6/150)

1.2.5.3. /r/ düşmesi

Uygur Türkçesinde ilk örneklerine rastlanan bir ses olayıdır. Söz içinde ve nadiren söz sonunda tespit edilen bu ses olayı Karahanlı Türkçesinde de görülmüştür. Harezmi Türkçesinde de mevcuttur ve metnimizde birkaç örnek bulunmaktadır.

< *berkle->bekle-* “bekle-”

"Munung üçün kim *ķılsa miz anı sizge öġüt taķı **beklese** anı beklegen ķulaķlar.*"545a/4=69/12

<*ķurtar-* > *ķutġar- ~ ķutar-* “kurtar-”

"Ol kim yitürdi anlarġa açlıķdın taķı **ķurtardı** anlarını *ķorķunçdın*" 581a/6=106/4

"Ol vaķtın kim *ķarār ķılding sen taķı ol kim irse kim sening birle kemi üze, ayġıl: 'Öġmek Tangrıġa, ol kim **ķutġardı** bizni küç ķılġan erenlerdin.*" " 329b/=23/28

"...Taķı irdingiz çukur kırığı üze, otdın; taķı **ķutardı** sizni andın. Aning mengizlig beyān ķılır Tangrı sizge niķānlarnı, bolğay kim siz ķönülgey siz. " 61a/3=3/103

1.2.6. Söz Başı /y/ Meselesi

Tarihî Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalarda epey yer edinen bir konudur. Sözcüğün ilk hecesinde daha çok düz dar ünlülerinin (/ı/~i/), nadiren de diğerk önüne gelir. “/y/ Türemesi” şeklinde de adlandırılabilir.

/y/ ünsüzü bilindiğı gibi tonlu, akıcı, yumuşak ön-damak ünsüzüdür. ıkış biçimine göre de yarı-ünlüdür. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren (**D-9**) aslı olarak ön, iç ve son seste görülür. /y/ ünsüzünün yarı-ünlü niteliğı, boşluk doldurucu bir ses olma özelliğı türeme veya düşme gibi ses olaylarına zemin hazırlamıştır. Bundan dolayı Türkçenin hemen hemen tüm dönemlerinde /y/ sesiyle ilgili fonetik olaylara rastlanılır (Özek, 2014: 845).

Bu ses olayının ilk olarak İlk Türkçe (Pre-Turkic) yani Ana Çuvaşça ve Ana Bulgarcadan da önce oluştuğı düşünölmektedir. Ramstedt, Ligeti, Doerfer, Talat Tekin gibi isimler bu ses olayı ile ilgili epey öneri ve tespitlerde bulunmuştur. Talat Tekin’in de desteklediğı Ligeti’nin tespiti aslında metnimizde yer alan bu olayın teşekkölünü ortaya koymaktadır. Ligeti, Çuvaşça üzerinden bu durumu bazı örneklerle temellendirmiştir; ilk hecede uzun ünlü ya da ikiz ünlünün (ia~iā~oi~ui vs.) bulunması bu seslerden baştakinin bir ünsüze dönüşmesine sebep olabilir, bu durumda söyleyişi kolaylaştırmak için baştaki ünlü /y/ ünsüzüne dönebilir ya da /y/ sesi ortaya çıkabilir (Tekin, 1994: 51-58).

Orhon Türkçesinden bu yana örnekleri görölen bu ses olayına Harezmi Türkçesiyle yazılmış birçok metinde rastlanmıştır. Nadiren /y/ ünsüzü olmadan da yazılan sözcükler görölmüş; ayrıca bunda Oğuz veya Kıpçak şivelerinin birer etkisi olabileceğı düşünölmüşür.

Metnimizde genellikle düz dar ünlülerden önce görölen bu ses olayına sıklıkla rastlanır. Bazı sözcükler hem /ı/~i/ ünlüleriyle hem de /y/ ünsüzüyle verilirken bazıları /y/’li şekilleriyle verilmiştir.

"Andın song ķaytarğıl ķözni iki kez. Ewrölsün sening tapa ķöz, **ıraq** bolup taķı ol öngge bolğan." 539b/6=67/4

" ' Ol vaķtın mu kim öldük taķı bolduķ toprak, ol **yıraq** ķaytarmak?" 495a/4=50/3

"Taķı yüzün tüşerler engeklerğ*ı* **ığlayurlar**; taķı arturur anlarğ*ı*, ķöngöl yumřaķlıķın." 281a/7=17/109

"Taķı küler siz taķı **yığlamaz** siz." 505a/9=53/60

"Üstünlerinde yaşıl yufķa barçın **yipek** tonlar taķı ķalınğ barçın. Taķı uruldılar burma bilezükler ķümüřdin. Taķı içürdi anlarğ*ı* İdileri, key arığ řarāb." 559a/3=76/21

“*Taı bolmang ol kimirse mengizlig kim bozdı **yiplükın**, berkitmişdin song, özölgen nirseler...*” 266b/4=16/92

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. İsim

2.1.1. İsim Çekimi

2.1.1.1. Çoğul (Çokluk) Çekimi: +lAr

Orhon Türkçesinde nadir de olsa +gUn, +An, +(x)t ekleri, +lAr ile birlikte bu görevi üstlenmiş ancak ilerleyen süreçte bu ekler geldiği sözcüklerle bütünleşip gövde oluşturmuş ya da işlevini yitirmiştir.

İşlevini koruyan ve hâlen daha çokluk bildirirmede kullanılan +lAr eki Harezmi Türkçesi ile yazılmış metnimizde de bu işlevi gören tek ek olarak karşımıza çıkar.

kişi+ler “insanlar/ kişiler”

*"Bilmedi mü **kişiler**, neteg yarattuk anı tamzumdın; ol vaktın, ol husūmet kılğan açuk?"*

424b/9= 36/77

ew+ler “evler”

*"Ol vaktın kim indi **ewlerining** [ileyleringe], yawuz boldı korkutulmuşlar irtesi."*

431b/8=37/177

münāfık+lar “münafıklar”

*" Taķı ol vaktım kim ayıldı anlarğa: 'Keling ol nirsege kim indürdi Tangrı, taķı yalavaçğa'; kördüng **münāfıqlarını**, yıǵlınurlar sindin, yıǵlanmak.' "* 85b/6=4/61

boyun+lar “boyunlar”

*"Biz kılduk **boyunlarına** ğullar; ol engekler tapa; anlar başları kötrülmüşler.*

"420b/2=36/8

2.1.1.2. İyelik Ekleri

Orhon Türkçesinden Harezmi Türkçesine kadar iyelik ekleri aynen korunmuş ve 6 kişi çekiminden oluşmuştur. Orhon Türkçesi döneminde 3. Çokluk Şahıs çekimine rastlanmamıştır. Uygur Türkçesi döneminde iyelik ekinin 3. Çokluk Şahıs çekimi yapılmış ve bu çekim Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de görülmüştür. Dolayısıyla bu ekler de metnimizde mevcuttur.

Birinci Teklik Kişi: +m, +Im, +Um

Ünlü ile biten bir sözcüğe gelirse +m şeklinde sözcüğe eklenir ancak ünsüz ile biterse +Im ve +Um şeklinde karşımıza çıkar. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan örnekler olduğu kadar, eklendiği sözcükte uyumu bozan kullanımlarına da rastlamaktayız.

kavmum “kavmim”

" 'Ay **kavmum**! Kiring arıĝ kılınmış yirge, ol kim bitidi Tangrı sizge. Taķı ħaytmang sonlaringız üze kim ewrülgey siz ziyān kılğanlar.' "108a/1=5/21

İdim “Rabbim, Tanrım”

"Ayĝıl: 'Men ħorķar men, eger yazsam **İdimge**, uluĝ künnüing ħınıdın.' "125a/6=6/15

özüm “kendim, özüm”

"Aydı: 'İdim! Ĥaķıķāt üze men erklenmes men, meger **özümni** taķı uyamnı. Ayırt kemişgil aramızda taķı buyruķdın çıķgan erenler arasında.' " 108b/2=5/23

kögüzüm “göğsüm”

“Taķı tar boldı **kögüzüm**, ya ‘nı könglüm, taķı barmas **tilim**. İdgıl Hārūn tapa.’”
352a/1=26/13

ķullarım “kullarım”

"Taķı vahy ķılduķ Mūsā tapa kim: 'Tünle yörigil **ķullarım** birle, siz uyulmuşlar.' "
353b/9=26/52

İkinci Teklik Kişi: +ng, +Ing, +Ung, +ñ

Eklendiĝi sözcük ünlü ile biterse +ng ve nadiren +ñ şeklinde, ünsüz ile biterse düz ya da yuvarlak şekilleriyle gözlemlenir.

‘ömrüngdin “ömründen”

"Aydı: ' Terbiyet ķılmađuķ mu sini içimüzde, oĝlanlık ĥālda? Taķı kiķting içimüzde, ‘**ömrüngdin** yıllar.’ " 352a/6= 26/18

bitigingni “kitabını”

“Oķuĝul **bitigingni**. Tap özüng bu kün, sening üze, saķış kılğan.’” 272a/5=17/14
uyang “kardeşin”

" 'Barĝıl sen taķı **uyang**, āyetlerin birle. Taķı sust bolmanĝ, zıķrim içinde.' " 302b/9=20/42

tayaķıngnı “asanı, sopanı”

“Taķı kim kemişgil **tayaķıngnı**!” Ol vaķtın kim ķördi anı teprenür tamām yılan mengizlig, i ‘rāz ķıldı songın ħewrü, taķı ħaytmadı. 'Ay Mūsā! Ĥarşu kelgil taķı ħorķmaĝıl. Sen ĩminlerdin.’” 371a/9=28/31

Üçüncü Teklik Kişi : +I, +sI

Eklendiĝi sözcüğün son harfine göre iki farklı şekilde kullanılır. Metin içinde yuvarlak ünlülü şekline rastlanmamıştır.

anasınga “annesine” , ķözi “gözü”

"*Qaytarduk anı **anasinğa**, munung üçün kim yarusı **közi** taqı qadğurmasa taqı bilse, haqıqat üze Tangrıning va'desi rāst. Velı üküşrekleri bilmesler.* " 369a/9=28/13
atasınğa "babasına"

"*Taqı ol vaqtın kim aydı İbrāhin, **atasınğa** Āzerğa: 'Tutar mu men butlarını tapunğu nirseler? Haqıqat üze men körer men sini taqı qavmunı, açuq azmaq içinde.'* " 132b/4=6/74
katında "(Tangrı)katında"

"*Kim tileyür bolsa dünyā yanutını, Tangrı **katında** dünyāning yanutı taqı āhiret yanutı. Taqı irdi Tangrı işitgen, körge.* " 97a/1=4/134

Birinci Çokluk Kişi: +mIz, +mUz ; +(I)mIz, +(U)mUz ; +(I)mUz, + (U)mIz

Ünlü ile biten sözcüklere +mIz ve +mUz şekilleriyle eklenirken ünsüzle biten sözcüklere yardımcı ünlü ile eklenir. Bazen geldiği sözcük veya gövde yuvarlak ünlülü hece ile bitse de düz şekilde eklenebilir. Metnimizde örnekleri mevcuttur.

köngüllerimiz "gönüllerimiz, kalplerimiz"

"*Aydılar: 'Tileyür miz kim yise miz andın taqı qarār kılsa **köngüllerimiz** taqı bilse miz kim rāst aydın bizge taqı bolsa miz anıng üze tanuqlardı.* " 122a/3=5/113

İdimüz "Rabbimiz, Tanrımız,"

"*Aydı Meryem oğlu 'İsā: 'Ay tapunmaqğa sezā Tangrı, **İdimüz**! İndürgil bizning üze aşığ tirgi, kökdin; bolsun bizge bayram, öngümüzge taqı songımızge; taqı nişān sindin. Taqı ruzı birgil bizge, taqı sen ruzı birgenlerning yahşıraqı.* " 122a/5=5/114

atalarımız "babalarımız, atalarımız"

"*Va'de kılındıq munı, biz taqı **atalarımız**, aşnıdın. İrmes bu, meger burunqların bitigleri.* " 366a/4=27/68

tevbemizni "tövbemizi"

"*'Ay idimüz! Taqı kılğıl bizni, hāliš kılğanlar sanga; taqı oğlanlarımızdın bir ögür, hāliš kılğan özlerini sanga. Taqı körküzgil bizge, 'ibādet kılğu yirlerimizni. Taqı kabül kılğıl **tevbemizni**. Haqıqat üze sen sen tevbeni kabül kılğan, rahmet kılğan.* ' 18b/2= 2/128

İkinci Çokluk Kişi: +ngIz, +ngUz ; +(I)ngIz, +(U)ngUz ; +(U)ngIz

düşmanınızdan "düşmanınızdan"

"*Ay Ya'kūb oğlanları! Qurgarduk **düşmanınızdan**. Taqı va'de kılıştıq sizing birle, Tūrnung sağ yanında. Taqı indürdük sizning üze yandaq şekerin taqı buldurçın.* " 305b/5=20/80
dostunguz "dostunuz"

"*Haqıqat üze sizing **dostunguz**, Tangrı taqı yalawaçı, taqı anlar kim bittiler; anlar peyveste kılurlar namāznı taqı birürler zekātın taqı anlar rükū' kılğanlar.* " 113b/1=5/55
üküşrekleriniz "daha çoğunuz, çoğunluğunuz"

" Aygıl: 'Ay kitāb eyeleri! 'Ayb kılur mu siz bizdin. meger kim bittük Tangrıǵa taqı anga kim indürüldi bizing tapa taqı anga kim indürüldi aşnudin? Taqı haqıqat üze **üküşrekleringiz**, buyruqdın çıǵanlar.' " 114a/2=5/59

Üçüncü Çokluk Kişi: +lArI

sakışları "hesapları"

" Yawuq boldı kişilerge **sakışları**, taqı osanglık içinde yüz ewürgenler." 310b/2=21/1
oǵlanları "oǵulları"

"' 'Ahd kılmadım mu sizge, ay Ādem **oǵlanları** kim kulluk kılmang iblīsge haqıqat üze ol sizge düşman açuk;..." 423b/9= 36/60

2.1.1.3. Hâl Ekleri

2.1.1.3.1. İlgi Hâli (Genetiv) Eki

+nIng, +nUng ; +Ing, +Ung; +Iñ, +Uñ

İsimlerden önce +nIng veya +nUng, zamirlerden sonra +Ing biçimi yaygındır. İsim ve zamir tabanlarına geldiği gibi, isim çekim eklerinden sonra da gelebilir (Argunşah-Yüksekkaya, 2021:64).

Düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyan örnekleri kadar uymayan örnekleri de mevcuttur.
Tangrının "Tanrının, Allah'ın"

"Haqıqat üze anlar kim okıyurlar **Tangrınıñ** kitābın, taqı kıldılar namāznı, taqı harc kıldı andın kim rüzı kılduq örtüglüg taqı āşkārā; ümenürler bāzergānlıkni, yoqalmağay, ya 'nı kāsıd bolmağay" 417b/9=35/29

ümmetleringniñ "ümmetlerinin"

"Taqı ant içtiler Tangrı birle, antlarınıñ katıǵnı; eger kelse anlarǵa qorqutǵan, bolǵaylar könülgenrek, **ümmetleringniñ** birisindin. Ol vaktın kim keldi anlarǵa qorqutǵan, arturmadı anlarǵa meger qaçmaqnı." 419b/1=35/42

munung "bunun"

"Köyüng anga bu kün, **munung** birle kim küfr ketrür irdingiz." 424a/4=36/64
fāsıqların "günahkârların"

"Yıǵılsunlar; haqıqat üze **fāsıqların**g bitigi, tamuğ içinde." 567b/4=83/7
edgülnin "iyilerin"

"Yıǵılsunlar; haqıqat üze **edgülnin**g kitābı, 'illiyyün' içinde." 568a/2=83/19
kitābnung "kitabın"

"**Kitābnung** indürmeki Tangrıdın, yinggen, hikmet birle iş kılǵan." 437b/5=39/1
seniñ "senin"

“ *Taķı ھاķıķat üze **seniñ** üze la ‘netim kıyāmet kūninge tigrü.’ ” 437a/4=38/78*

Birinci Teklik ve Çokluk çekiminde +(I)ng~+İñ veya +im şekillerinde de karşımıza çıkar.

bizing “bizim”

*"Aydılar: 'Tilegil **bizing** üçün İdingdin; beyān kılsun bizge, ne turur rengi?' ” 10a/9=2/69*

menim “menim”

*"Ayğıl: 'Haber biring, eger yokatsa mini Tangrı taķı ol kim irseni kim **menim** birle; yā raħmet kılsa bizge; kim kırtarur kāfirlerni iglig kındın?' ” 541b/4=67/28*

bizim “bizim”

*"Yā bar mu size antlar **bizim** üze, teggen kıyāmet kūnge tegrü, ھاķıķat üze sizge ol nirse üze <kim> ħükm kıtur siz?" 543b/1=68/39*

2.1.1.3.2. Yükleme Hâli (Belirtme~Akkuzativ) Eki

+n; +nI; +I, +(y)I

Orhon ve Uygur Türkçesi dönemlerine bakıldığında +g şeklinde de kullanımı mevcuttur (Eraslan, 2012: 134); kullanım sıklığı azalınca Karahanlı Türkçesinden sonraki evrelerde bu kullanım düşmüş, yukarıda belirtilen şekiller ile gösterilmiştir.

Bu çekimi yaparken en çok +nI şekli karşımıza çıkar, üçüncü teklik ve çokluk şahıs iyelik eki alan sözcüklerde de +n kullanımı göze çarpmaktadır. +I kullanımı da nadiren görülmektedir, bu kullanım Oğuz şivelerinin etkisi olarak gösterilebilir.

ķını “cezayı”

*"Aning mengizlig kın Taķı ol cihānning **ķını** uluğraq, eger bilür irseler." 543a/5=68/33*
'amellerini “amellerini”

*"Anlar kim küfr ketüirdiler taķı çewüirdiler Tangrı yolındın, bātıl kıldı **'amellerini'**" 484a/2=47/1*

sözni “sözü”

*"Taķı tegüirdük anlarning üçün **sözni**, bolğay kim anlar angğaylar." 373b/2=28/51*
kitābnı “kitabı”

*"Taķı anlar kim birdük anlarğa **kitābnı**, sewnürler ol nirse birle kim indürüldi sening tapa.”*

2.1.1.3.3. Yönelme Hâli (Dativ) Eki

+GA, +KA, +nGA,, +nKa

Eski Türkçede genelde +KA şeklinde görülse de +A şekli de karşımıza çıkar. Bu yüzden bu ekin kökü yahut ilk hâli ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. İlk görüşü W. Bang dile getirmiş; Eski Türkçede ekin +a/+e temelli olduğunu /k/ sesinin ekin başına sonradan kalıplaştığını belirtmiştir. W. Kotwicz ve N. Poppe farklı saptamalarla da olsa +A ve +KA eklerinin birbirinden farklı olduğunu savunur. M. Räsänen bu eklerin hem yönelme hem de bulunma durumlarını karşıladığını belirtir (Eraslan, 2012: 140).

Talat Tekin de bu eke “Verme~Bulunma Durumu Eki” adını verir ve Orhon Türkçesinde +KA olarak geçtiğini birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden sonra +A, üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra +ña şeklini aldığını belirtir (Tekin, 2003: 110).

Ekin Uygur Türkçesinde +GA şekli de ortaya çıkmış ve şahıs iyelik eklerinden sonra +ηA şeklindeki kullanımı tespit edilmiştir.

Karahanlı Türkçesinde ek, çeşitli metinlerde +KA, +GA +A şeklinde yer almıştır.

Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde de yukarıda belirtilen şekillerde kullanımı görülmüştür. Kullanım sıklığına bakıldığında +ğa şekli daha çok karşımıza çıkar. Üstelik sözcük sonu genelde ötümsüz ve kalın sıradan sözcüklerde görülüyor olsa da ötümlü ünsüzle biten sözcüklere de eklenir. Kalın sıradan bakılınca +ğa ve +ka şekillerin ötümlü veya ötümsüz ünsüzlere göre sıralanması beklenirken +ğa şekli belirttiğimiz gibi daha sık kullanılmıştır. Ayrıca + ka şekli nadiren ince sıralı sözcüklerde de karşımıza çıkmaktadır.

Ek, üçüncü teklik ve çokluk iyelik eki alan sözcüklerde ve tekil zamirlerde, zamir n’si ile birleşip +nGA,, +nKa şekliyle de kullanılmıştır. Ancak eserde Harezmi Türkçesinden farklı olarak +A şekli görülmemektedir.

ğaybğa “gayba, görünmeyene”

“Anlarğa kim bit[e]rler **ğaybğa** taķı peyveste kılurlar namāznı taķı ol nirsedin kim rūzī kılduķ anlarğ[a], ħarc kılurlar. "2a/3=2/3

Tangrığa “Tanrıya”

“Neteg küfr ketrür siz **Tangrığa?** Taķı irdingiz ölügler, türgürdi sizni, andın song öldürür sizni, andın song tırgüzür sizni, anıdn song anıñ tapa qaytarılur siz. "5a/7=2/28

Tengrige “Tanrıya”

"Açılğanlar, örtülmes Tangrı üze anlardın nirse. 'Bu kün mülk kimge?' 'Kahr kılğan, yalğuz **Tengrige**" 447b/9=40/16

Tangrıka “Tanrıya”

"Taķı birdük Loķmanğa ħikmetni kim: 'Şükr kılğıl **Tangrıka**' Taķı kim şükr kılsa, ħaķıķat üze şükr kılur özinge. Taķı kim küfr ketürse, ħaķıķat üze Tangrı bay, ögülmüş." 392b/8=31/12

Ādemğa “Adem’e”

*"Taķı öğretti Ādemğa atlarnı, ķamuķını. Andın song 'arza ķıldı **anlarğa** firiştelerge taķı aydı:*

manga “bana”

*"Ĥaber biring **manga** atları birle munlarning eger irdingiz irse rāst ayғанlar."*
5b/6=2/31

uluğlerimüzge “büyüklerimize, ulularımıza”

*"Taķı aydılar: ' İdimüz! Biz boyun südük seyyidlerimüzge, **uluğlerimüzge**, taķı azdurdıla<r> bizni yoldın."* 407b/5=33/67

‘aczķa “acize, güçsüze”

"Taķı anlar kim sa'y ķıldılar āyetlerimüz içinde, 'aczķa nisbet ķılı; anlar, anlarķa ķın, 'ukūbetdin iglig." 409a/5=34/5

yolinga “yoluna”

*"Taķı bilür anlar kim birildiler biligni; ol indürüldi sening tapa İdingdin, ol ĥaķ, taķı köndürür, 'azīz taķı ögdülmiş Tangrıning **yolinga**"* 409a/8=34/6

sanga “sana”

*"Kelgeyler **sanga** tigme bir bilgen cādūlar <birle>."* 159b/1=7/112
kāfirlerğa “kāfirlere

*"Taķı va 'de ķıldı Tangrı münāfık erenlerge taķı münāfık tişilerge taķı **kāfirlerğa**; tamuğ otın, cāvidāneler anıng içinde. Ol tap anlarğa. Taķı sürdi anlarını Tangrı taķı anlarğa ķın ulaşıu."* 190b/2= 9/68

engeklerğa “çenelerine”

*"Taķı yüzün tüşerler **engeklerğa**, ığlayurlar; taķı arturur anlarğa, köngül yumşaklığın."* 281a/7=17/108

nirsege “şeye, nesneye”

*"Taķı biting ol **nirsege** kim indürdüm, rāstlağn ol nirseni kim sizing birle. Taķı a/bolmang evveli, küfr ketürgenniñ anga. Taķı bedel ķılmang benim āyetlerim birle 'ivaźnı az. Taķı mindin ök ķorkung mimdin."* 6b/9=2/41

Ka'beğa “Kābe'ye”

*"Ay anlar kim bittiler! Öldürmeng awnı, taķı siz ĥarāmlar. Taķı kim kim öldürse anı sizdin, uğrayu; anıng yanutı ol nirse mengizlig kim ne'amdın. Ĥükm ķılır anıng birle tüzlük eyesi sizdin, **Ka'beğa** ıdılgan nirse. Ka'bening tiggeni; yā keffāret, dervişlerning yigü nirsesi; yā anıng tengi rūze yanındın; tatsun üçün işining songı yawuzluğu. Keçürdi Tangrı ol nirsedin*

kim keçti. Taķı kim kaytsa öç alur Tangrı andın. Taķı Tangrı yinggen, öç almaķ eyesi.”

119a/4=5/95

özlerinķa “özlerine, kendilerine”

*“Taķı zulm kılmadılar bizge taķı ançası bar irdiler **özlerinķa** küç kılurlar.”* 8b/2=2/57

yükke “yüke, ağırlıķa”

*“Aydı: ‘Hakıķat üze ol aytur: ‘Hakıķat üze ol inek, irmes **yükke** ögrenen, ya ‘ni yirni sürgen zelül irmes, sürer.”* 10b/3=71

2.1.1.3.4. Bulunma Hâli (Lokatıv) Eki

+dA

Orhon Türkçesinden bu yana aynı şekilde kullanılmaktadır. Türk dilinin diğerk dönemlerinde ötümsüz şekli de görölse de metnimizde sadece ötümlü şekli yer almaktadır.

ķatında “ķatında”

*“Yoyar Tangrı anı kim tileyür taķı tölendürür. Taķı anıing **ķatında** kitābnung aşlı”*

245b/1=13/39

içinde “içinde

*“Taķı irdi il **içinde** toķuz ķişı, fesād kılurlar **yirde** taķı ongarmaslar.”* 364b/2=27/48

ķiķede “gecede, akşamda”

*“Taķı arıģlang anı, irtede taķı **ķiķede**.”* 404a/8=33/42

2.1.1.3.5. Ayrılma–Çıkma Hâli (Ablativ) Eki

+dIn,+tın

Orhon Türkçesinde +DA eki bu görevi üstlenmiştir ve bu hâlin ilk müstakil eki Uygur Türkçesi döneminde +Dın şeklinde karşımıza çıkmıştır. Karahanlı Türkçesinde de aynı şekilde kullanımı devam ederken Harezmi Türkçesi döneminde +DAn şeklinde de kullanımına rastlanmıştır. Ancak metnimizde sadece yukarıda belirttiğimiz şekiller mevcuttur.

+tın şekli ise iki kez “vakit” sözcüğüne eklenmesiyle karşımıza çıkar ancak sık bir kullanım değildir. Metnimizde sıklıkla bu ek +dIn şeklinde kullanılmıştır.

yanındın “tarafından, yönünden”

*“Taķı kim rāst kılģıl yüzüingni dīnge, rāstlık **yanındın**. Taķı bolmaģıl ortak ķoşģanlardın.”* 212a/4= 10/105

anlardın “onlardan

*“Cāvidāneler anıñ içinde. Yüingül kılınmas **anlardın** kın taķı anlar küyülmezler.”*

59a/4=3/88

eyelerindin “sahiplerinden”

"İrmesler berāber. Kitāb **eyelerindin** köni ümmet; okıyurlar Tangrıning āyetlerini tünning [62b/1] sâ'atlarında taķı anlar secde kılurlar."62a/9=3/113

2.1.1.3.6. Araç–Vasıta Hâli (Instrumental) Eki

+lA , +(i)n,(ü)n

Sözcüklere gelerek genellike zaman zarfı yapan bir ektir. +In veya +Un şekli Harezmi Türkçesinde daha sık kullanılan ekin, mevcut metinde +lA şeklinde kullanımı da mevcuttur. kündüzle “gündüzün”

“...yarağlıqlar aningüze; keldi anga buyrukımız tünle, yā **kündüzle**, kılduk anı biçilmiş tamām turmaduk tig tün. Aning mengizlig ayırtlayur miz āyetlerni, ol erenlerge kim endīşe kılurlar.”203b/3=10/24

tünle “geceleyin”

“Korğunçsız mu boldılar konumlar eyeleri kim kelse anlarğa ‘azābumız **tünle**, taķı ablar uyğanlar?” 158a/7=7/97

yawuzluksızın “kusursuz bir hâlde”

“‘Taķı yanağıl elgingni kanatingka, ya ‘nī yaningga; çıksun aķ, **yawuzluksızın**, ya ‘nī alasızın, öngin āyet; munung üçün kim körküzse miz sanga uluğraq āyetlerimüzdin.’”302a/3=20/22

2.1.1.3.7. Eşitlik Hâli (Ekvativ) Eki

+çA

yipinçe “ipince, ipi kadar”

"Körmeding mü anlarını kim arıturlar özlerini? Tangrı arığ kılur neni kim tilese. Taķı küç kılınmaslar ħurmā çekirdekining **yipinçe**."84a/6=3/49

2.1.1.3.8. Yön Gösterme Hâli (Direktiv) Eki

+ra

Orhon Türkçesinde “+gArU, +ηArU, +ArU, +rA” şekilleriyle kullanılmıştır (Tekin, 2003: 115). Uygur Türkçesi dönemine gelindiğinde bu şekillere ek olarak +rU da metinlerde yer almıştır (Eraslan, 2012: 157). Karahanlı Türkçesinde de +KArU şekli eklenmiş ve Harezmi Türkçesinde de aynen devam etmiştir. Ancak bu ek ilerleyen süreçlerde ya kullanımdan düşmüş ya ses olaylarına uğrayarak şekil değiştirmiş ya da geldiği sözcükle bütünleşerek kalıplaşmıştır.

Harezmi Türkçesi ile yazılmış metnimizde ise yön gösterme ekine sıkça rastlanmamaktadır. Yön gösterme eki genel anlamda coğrafi yönleri baz alarak konum belirtmiş ve kullanım yelpazesi bu noktadan başlayarak gelişmiştir.

Metnimizde bu eke örnek olarak yalnızca “songra” sözcüğünü örnek gösterebiliriz. Ki bu sözcükte de ek düşmesi de tespit edilmiş ve hem songra hem de song şeklinde kullanımlarına rastlanmıştır.

2.2. Yapım Ekleri

2.2.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

2.2.1.1. +A

Eski Türkçe döneminde yönelme (verme-bulunma) eki olarak yer alan bu ek, Orhon Türkçesi döneminde “üz” kelimesine gelerek yeni bir sözcük oluşturmuştur ve yalnızca bu kelime üzerinde kalmıştır (Kaya, 2014: 2).

Metnimizde de üze kelimesinde bu ek görülmektedir.

"Taķı ھاķıķat üze ol, yolda tölengen." 256a/1=15/76

"Taķı Tangrı arturdı pārengizni pāre üze, rūzī içinde. İrmez anlar kim arturuldular, rūzīlerinin kaytarǵanları, ol nirse kim erklendi saǵ eligleri; anlar anıng içinde berāber. Tangrıning ni`meti brile mü tanarlar ?" 264a/4=16/71

"Taķı ƙođduķ anıng üze, songrakılar üze." 429b/5=37/108

2.2.1.2. +(A)GU

Bazı isimlere getirilerek -ki genelde sayı isimleri- onlardan topluluk ismi türeten bir ektir. Türeyen bu yeni sözcükler iyelik eki alsa da almasa da “zamir” olarak nitelendirilebilir.

< bir+egü “biri”

"Yok sizdin biregüdin, andın yürek tamarın." 546b/1=69/47

< iki+egü “ikisi”

"Taķı birdük ikegüge, yitiz beyānlıǵ kitābnı." 430a/2=37/107

< üç+egü “üçü”

"Ol üçegü üze kim alar song ƙoyuldular; ançaǵa tegrü kim ol vaķtın kim tar boldı anlar üze yir, munung birle kim king boldı; taķı tar boldı anlar üze köngülli taķı sizdiler, ya`nı bildiler kim yok sıǵıngu yir Tangrıdın, meger anıng tapa; andın song tevbelerin ƙabül kıldı anlar üze, munung üçün kim tevbeleri üze tölenseler. ھاķıķat üze Tangrı ol tevbelerini ƙabül ƙılǵan, raħmet ƙılǵan." 198a/3=9/118

< köp+egü “hepsi, çoǵu”

"Ārzūladı (8) köpegü kitāb eyelerindin; eger ƙaytarsalar sizni, bitmişingizdin (9) song, ƙāfirler; ĥased üçün, öz nefslerindin; mundın song kim açuķ boldı [16a/1] anlarǵa bak." 15b/9=2/109

Topluluk ismi oluşturmakla birlikte vücudun bazı bölümlerini de nitelendirmek için kullanılmıştır. Metnimizde yalnızca “bağırsak” anlamında kullanılan “iç+egü” sözcüğünde karşımıza çıkar.

*"Taķı ḥaķıķat üze sizge tiweler içinde i 'tibār alǵu nirse bar. İçrür miz sizge ol nirsedin kim qarınları içinde, **içegüde** turǵan nirse taķı kan arasındın, süt şāfı, boǵazǵa revān bargan içgenlerge."* 263b/3=16/66

Yine bir isme gelerek isim grubundan sıfat ya da zarf görevinde de kullanılabile sözcükleri türetmede kullanılmıştır.

<boyun+aǵu

*"Kemişing tamuǵ içinge, tigme bir küfr ketürgen **boynaǵunı**."* 469a/8=50/24

<karang⁸+(a)gu~ķu

*"Peyveste kılǵıl namāznı künnüing batmaķķa yawuķ bolmuş waķtında, tünnüing **ķarangǵusunda** tegrü; taķı tang namāznı, ḥaķıķat üze tang namāzı irdi ḥāzır bolunmuş."* 278a/6=17/77

*"Taķı tün birle, ol waķtın kim **ķarangķu** boldı."* 575b/7=93/2

2.2.1.3. +An

Eski Türkçede +lAr çokluk eki ile birlikte aynı görevi üstlenmiştir. Moğolcadan Türk diline geçtiği bilinmektedir. Zamanlar işlevi azalmış ve geldiği sözcüklerle birleşerek kalıplaşmış ya da yeni bir sözcük türetmede kullanılmıştır.

"tigin, oǵlan, bodun, tarkan" gibi sözcükler üzerinde, Eski Türkçe ile yazılmış metinlerde karşımıza çıkar. Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de "oǵlan ve eren" sözcüklerinde görülmektedir.

< oǵul+an

*"İşāret kıldı anıing tapa, aydılar: 'Neteg sözleyür miz ol kim irse kim irdi bişik içinde **oǵlan?**'"* 295b/5=19/29

<er+en

*"Taķı kıķırdı ḥişārning üstünlerining erenleri, **erenlerni** bilürler anı, nişānları birle; aydılar: 'Ne neng menfa 'at kıldı sizdin yıǵmaķıngız taķı bu kim uluǵsındıngız?'"* 152a/1=7/48

2.2.1.4. +Ay

Harezmi Türkçesinden önceki dönemlerde +gAy şeklinde kullanıldığı muhtemeldir. Oluşumu hakkında birçok fikir ortaya atılmış ve +gAy şeklinde ortaya çıktığı, Eski Türkçede

⁸ karang+(a)gu~ķu < kara+ng+gu~ķu , /ng/ "inorganik ses"

seyrek kullanılıp Orta Türkçe döneminde kullanım sıklığının arttığı görüşü belirtilmiştir (Kalsın, 2013: 71). +gAy ekinin işlevine göz atıldığında bu görüş kabul görmektedir.

İlgi ve yön belirten bu ekin metnimizde yalnızca iki sözcükte bulunduğu tespit edilmiştir.
<il+ey “ön”

“*Tileyür ādemī munung üçün kim buyrukdın çıksa ileyindin.*” 556b/5=75/5

<küç+ey “güç, zor, çetin”

“*Mülk ol kün haq tölengen, İdige. Taqı irdi kün, kâfirler üze küçey.*” 347a/5=25/26

2.2.1.5. +çA

Eski Türkçeden bu yana “Eşitlik Hâli Eki” olarak da geçen bu, metnimizde hem hâl eki hem de isimden isim yapma işleviyle karşımıza çıkar. Küçültme ve kuvvetlendirme bildirir.

<bolmuş+ça

“*Cāvidāneler anıng içinde peyveste bolmuşça kökler taqı yir, meger anı kim tiledi İding. Haqıkat üze İding kılğan ol nirseni kim tileyür.*” 224b/2=11/108

<haqqın+ça

“*Anlar kim birdük anlarğa kitābnı, okıyurlar anı okımaqnıng haqqınça, anlar biterler anga. Taqı kim küfr ketürse anga, anlar anlar ziyān kılğanlar.*” 17b/3=2/121

<sezasin+ça

“*Bilmediler Tangrını, bilmekining sezāsınça. Haqıkat üze Tangrı küçlüg, yinggen*” 327a/4=22/74

2.2.1.6. +çAK~çAğ /+ çXK

İsme gelerek küçültme ve sevgi anlamı taşıyan yeni bir isim türetir. +çA ekinin ok edatıyla pekiştirilmesiyle oluşmuştur. Metnimizde bu ekle oluşturulan isimler görülmektedir.

<al+çağ~çak “alçak”

“*Alçağ bolup közleri, teger anlarğa horluk. Taqı ündenür irdiler secde kılmağa, taqı anlar kurtulğanlar.*” 543b/6=68/43

“*Munung üçün kim bilse anlar kim birildi biligni, haqıkat üze ol haq İdinhdin; taqı bitseler anga, alçaq bolsa anga köngülleri. Taqı haqıkat üze Tangrı, anların köndürgeni anlar kim bittiler, köni yol tapa.*” 325a/4=22/54

<bal+çık

“*Ol kim körklüg kıldı tigme bir nirseni kim yarattı anı; taqı kişi yaratmaqnı, balçıkdın.*” 396b/1=32/7

<örüm+çük

"Anlarning şıfatı kim tutundılar Tangrıdın bisre dostları, örümçük meşeli mengizlig, tutundı ew. Taķı haķıķat üze ewlerning sustraķı, **örümçük** ewi; eger bilürler irseler." 382b/6=29/41

<tayın+çak

"bolğay İdim kim (9) birse manga, yahşırak būstāningdın; taķı ıdğay anıng üze endāze, kökdin, taķı bolğay ak yir **tayınçak**" 286b/1=18/40

2.2.1.7. +çI

Eski Türkçeden bugüne kadar en çok kullanılan yapım ekleri arasında yer almaktadır. Meslek, uğraş sahibi kişi ya da bir inanış~ görüşe mensup kişileri belirtir.

Günümüzde ötümlü (+cX) şeklinde de kullanılan ek Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde de sıkça yer alır.

<bitig+çi

"**Bitigçiler** eligleri birle, kerīmler, saķnuķlar." 565a/1=80/15

<ölme+çi

"Aydılar: 'Ant içer men Tangrı birle, kayuşmas sen, zıkr kılur sen Yūsufnı; bolğınçağa tigrü **ölmeçi**, yā bolğay sen yoğalğanlardın.'" 236a/7=12/85

<yalğan+çı

"Haķıķat üze çatar yalğannı, anlar kim bitmesler Tangrıning āyetleringa. Taķı anlar, anlar **yalğançılar**." 268a/3=16/105

<yâri+çi

"Taķı kimni azdursa Tangrı, yok anga **yâriçidin** songındın. Taķı körer sen [465b/1] zālimlerni, ol vaķtın kim kördiler 'azabnı, ayturlar: 'Bar mu kaytmaq tapa yoldın?' "465a/9=42/44

2.2.1.8. +dAş

< karın+daş "kardeş"

"Aydılar: 'Eger oğurladı irse, oğurladı **ķarındaş** anga, aşnudın. Örütti anı Yūsuf özi içinde taķı āşkārā kılmadı anı anlarğa; aydı: 'Siz asığsızrak, orun yanındın. Taķı Tangrı bilgenrek ol nerseni kim şıfat kılur siz.' "235a/6=12/77

< kol+daş "aynı safta yer alan, dost/arkadaş"

"Taķı körer sen yazuķluğlarnı, ol kūn **ķoldaş** kılınmışlar buķağular içinde." 252a/1=14/49

2.2.1.9. +di

<em+di "şimdi"

“Aydı: Ne ol tilekingiz ol vaktın kim tartınadınız. Yūsufnı özindin? Aydılar: 'Arıqlıq Tangrıqa, bilmedük anıng üze yawuzlukdın. 'Aydı: 'Azizning tişisi: '**Emdi** tölendi haq. Men aldadım anı özindin taqı haqıqat üze ol rāst ayğanlardın.'” 232a/7=12/51

2.2.1.10. +DIn~DUn

Oluşumu hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Metnimizde konum belirten “astın” ve üstün” sözcüklerinde tespit edilmiştir. Ek sözcüklere getirilirken kökteki t sesinin düştüğü varsayılmaktadır.

üs(t)+tün “üstün”

“Ol vaktın kim keldı buyrukumuz, kılduq **üstünün**, astınıni. Taqı yağıdurduq anıng üze taşlar, balçık taşdın.” 222a/=11/82

as(t)+tın “alt”

“Kılduq **üstünini** astınıni; taqı yağıdurduq anlar üze taşlar, balçık taşdın.” 255b/9=15/74

“Anlarğa tamuğdın töşek taqı **üstünlerindin** örtügler. Taqı anıñ mengizlig cezā birür miz küç kılğanlarğa” 151a/2= 7/41

2.2.1.11. +GA

İşlevleri arasında küçültme anlamı katma ve hayvan isimleri oluşturma yer alır. Eski Türkçe döneminde +KA şeklinde gözlemlenmiş ve Harezmi Türkçesi dönemine gelindiğinde ekte ötümlüleşme olduğu tespit edilmiştir.

<kurt+ğa

“Kıtarduq anı taqı ehlini, kamuğını; meger **kurtğanı**, kalğanlar içinde.” 358a/7=26/170~171

< çekür+ge

“Alçağ bolup közleri, çıkarlar gorlardın, tamām anlar yayılğan çekürge, iwüp ündenge. Aytur kâfirler; 'Bu, küni küçey.' ” 506a/1=54/7~8

2.2.1.12. + ğAç

Daha çok bitki türlerinin isimlendirilmesinde gözlemlenen bu ek, metnimizde “ağaç~kütük” anlamına gelen yığaç sözcüğünde mevcuttur.

“Yigenler **yığaçdın** zaqqūmdın.” 512b/2=56/54

“Taqı ıdduq yıllerni, **yığaçlarnı** meyvelendürgen. Taqı indürdük kökdin suwnı taqı içgü nirse kılduq anı. Taqı irmez siz anga kızlegenler” 253b/2=15/22

2.2.1.13. +GAn

Kullanımı çok sık olmayan bir ektir, genel anlamda bitki ve hayvan isimleri oluşturulurken karşımıza çıkar. Metnimizde de çayır~çimen anlamındaki “çimgen” sözcüğünde bulunmaktadır.

"Körer sen küç kılğanlarnı, korkğanlar ol nirsedin kim kazğandılar, taķı ol tüşgen anlarğa. Taķı anlar kim bittiler taķı kıldılar edgü 'amellerni büstānlarning **çimgenlerinde**. Anlarğa, anı kim tileyürler İdileri қatında. Ol ol uluğ fazl." 463b/1=42/22

2.2.1.14. +GAK(+ñAK)~AK

Ek daha önceki dönemlerde +GAK şeklinde karşımıza çıkar ancak kullanım sıklığı fazla değildir. Bununla birlikte metnimizde hem +GAK hem de +AK şeklinde kullanımı mevcuttur. Baştaki /g/ ünsüzünün düşmesiyle oluşan bu şekilde Oğuz şivesinin etkisi bulunmaktadır.

Küçültme ve geldiği ismi kuvvetlendirme işlevi vardır.

< eñ+ek

"Biz kılduķ boyunlarında ğullar, ol **engekler** tapa; anlar başları kötrülmüşler." 420b/3=36/8

< kıl+aķ

"Taķı uymağıl ol nirsege kim yoķ sanga anıng birle bilig. Ħaķıķt üze **kulak** taķı köz taķı köngül, anlarning kamuğ irdi andın sorulmuş." 274a/6=17/36

< or(t)+aķ

"Yoķ **ortak** anga, taķı anıng birle buyrulduḡ taķı men boyun sügenlerning evveli.'" 145b/2=6/163

< yang+aķ

"Taķı kışturmağıl **yangakıngnı** kişilerge taķı yörimegil yir içinde küwenü; Ħaķıķat üze Tangrı sewmes tigme bir kuwangannı." 393b/5=31/18

2.2.1.15. +ķ

< top+ (u) ķ

"Ay anlar kim bittiler! Ol vaķtın kim kıptungız namāzğa, yung yüzleringizni taķı eligleringizni tirseklerge tegrü, taķı mesh kıling başlaringızğa taķı adaķlaringızğa, iki **topuķğa** tegrü. Taķı eger bolsangız cenābetliğ, arıning. Taķı eger bolsagız sökeller, yā sefer üze, yā kelse bir kim irse sizlerdin, aşakdın, yā cimā' kılsangız tişilerni, taķı bulmasangız suwnı; uğrang arığ yirge, taķı mesh kıling yüzleringizge taķı eligleringizge andın. Tilemez Tangrı kim kılsa sizning üze tarlıkdın; velī tileyür arıtsa sizni taķı tamām kılsa ni' metini sizning üze; bolğay kim siz şükr kılgay siz." 105a/6=5/6

2.2.1.16. +KI

Aitlik bildiren bu ek “sıfat yapma” görevinde de kullanılır. Metnimizde birçok kısımda yer almaktadır. Kalınlık-incelik uyumuna aykırı örnekler de bulunmaktadır.

<burun+kı

“Aydi hürmetligler, anlar kim küfr ketürdiler, kavmindin: ‘İrmes bu, meger yaratılmış sizing mengizlig. Tileyür kim artuqluk kılsa sizing üze. Taqı eger tilese irdi Tangrı; indürgey irdi firişteler. (Eşitmedük muni, **burunkı** atalarımız içinde.’” 329b/2=23/24

<evvel+kı

“Ol vaqtın kim okunur aning üze âyetlerimüz, aydı: “**Evvelkıların**g bätıl sözleri.”” 567b/8=83/13

<içinde+ki

“**Hakikat** üze Tangrı, köklerniñ örtüglüğiniñ bilgeni taqı yirniñ. **Hakikat** üze ol, bilgen köngül **içindeki** mirselerni.” 419a/1=35/38

<songra+kı

“Taqı **qodduq** ikisi üze, **songraqlar** içinde.” 430a/3=37/119

<ir+ki

“Taqı aydı anlar kim küfr ketürdiler, anlarğa kim bittiler: ‘Eger bolsa irdi yaşıraq, ozmağaylar irdi bizdin anıñ tapa.’ Taqı ol vaqtın kim könülmediler aningbirle, ayğaylar: ‘Bu **irki** yalğan.’ ” 480b/1=46/11

2.2.1.17. +(X)I

Renk isimleri oluşturmada kullanılan bir ektir. M. Erdal bu eki “+s(x)I” yapısında şekillendirirken Talat Tekin ise +I yapısıyla şekillendiğini belirtmiştir (Kalsın, 2013: 81).

Metnimizde de renk belirten iki sözcükte bu eke rastlamaktayız.

< kız+ıl

“Ol vaqtın kim yarıldı kök, boldı **kızıl**, zeyt yağı mengizlig; İdingizning ni ‘metlerinin kayusını yalğanga nisbet kılar siz?’” 509b/1=55/37~38

<yaş+ıl

“Tayağanlar **yaşıl** töşekler üze taqı körklüg ‘abkarî üze.’” 510b/4=55/76

2.2.1.18. +IA

<küzdüz+le “gündüz vakti, sabahleyin”

“**Hakikat** üze bu yakınraq tiriglikning şıfatı, ol suw mengizlig kim indürdik anı kökdin, qarıştı aning birle yirning yaşargan nirsesi, ol nirsedin kim yiyür kişiler taqı kölükler. Ançağa tegrü kim ol vaqtın kim aldı yir bezekini taqı bezendi; taqı sizdi aning eyeleri, **hakikat** üze anlar

yarağlıklar anıing üze; keldi anga buyruğumuz tünle, yā **kündüzle**, kılduğ anı biçilmiş, tamām turmaduk tig tün. Anıing mengizlig ayırtlayur miz āyetlerni, ol erenlerge kim endīşe kılurlar.”
203b/2=10/24

<tün+le “gece vakti/ geceleyin, sabaha karşı”

“Arığlık anga kim **tünle** ilette kılını, tünle, Ka’be yöresindeki mesciddin Beytül-Muqaddes tapa, ol kim bereketlig kılduğ yöresini; munung üçün kim körküzse miz anga nişānlarımızdın. Hāqīkat üze ol, ol işitgen, körge.” 270b/2=17/1

2.2.1.19. +IXG

Türk dilinin eski dönemlerinden bu yana en çok kullanılan yapım eklerinden biridir. Genel anlamda bir yere~şeye aidiyet ve ilgi ifade eder. İsme gelerek türettiği yeni sözcük yine isim olduğu gibi sıfat ve zarf görevinde de kullanılabilir. Metnimizde bu ekin kullanıldığı sözcük hayli fazladır.

< mengiz+lig “gibi, benzerli”

“Tamām anlar yāqūt taqı mercān **mengizlig**.” 510a/4=55/58

< örtüg+lüg “örtülü”

“Hāqīkat üze Tangrı bilür, köklerniñ taqı yirning **örtüglüglerini**. Taqı Tangrı körge anı kim kılur siz.” 494b/6=49/18

< ig+lig “acı, sıkıntılı”

“Menfa’at az taqı anlarğa kın **iglig**.” 269a/9=16/117

< öwke+lig “öfkeli”

“Ol vaqtın kim müjde birildi anlarda biri, tişi birle boldı yüzü kara, taqı ol **öwkelig**.” 262b/5=16/58

< boğ+lıg “boyalı”

“Taqı bolur tağlar çapulmuş **boğlıg** yüng mengizlig.” 579b/5=101/5

<şeref+lüg “şerefli”

“Ant yāğ kılur men Qur’ān birle, **şerefli** Qur’ān birle ant içer men.” 432a/2=38/1

2.2.1.20. +IXK

Daha önceki dönemlerden bu yana sıklıkla kullanılan bir yapım ekidir. Günümüzde dahi şekli ve işlevi değişmemiş ve varlığını sürdürmektedir. Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde çokça örneğine rastlanır ancak bazı örneklerin ünlü uyumlarından herhangi birine uymadığı da gözlemlenmiştir. Harezmi Türkçesiyle yazılan birkaç eserde de aynı durum gözlemlenmiştir.

< tāze+lık

"Sakladı anlarını Tangrı, ol künnüñ şerrindin. Taķı satğasturdı anlarga **tāzelik** taķı sewünmek." 558b/3=76/11

< za'if+luķ

"Tangrı ol kim yarattı sizni za'ifluķdın, andın song kıldı **za'ifluķ** songındın küç, andın song kıldı kuvvetdin song za'ifluķ taķı qarılıķ. Yaratur ol nirseni kim tileyür. Taķı ol bilgen, yarağlıķ." 391a/2=30/54

Soyut veya somut sözcüklere gelip kalıcı bir isim oluşturabilir.

<aç+lık

"Taķı sınağay miz sizlerni nirse birle, korkunçdın taķı **açlıķdın** taķı ekismekdin; mällardın taķı tenlerdin taķı meyvelerdin. Taķı müje birgil şabr kılğanlarga." 22b/3=2/155

<ot+luķ

"Anlardın kim erseyi bitti anga taķı anlardın kim <ersenı> yüz ewürdi andın. Taķı tap boldı tamuğ **otluķ** yanındın." 84b/7=4/55

Sıfat görevli isimlerden yine isim türetebilir.

<edgü+lük

"Buyrur mu siz kişilere **edgülık**? Taķı unuttur siz özüngüzni. Taķı siz okıyur siz kitābnı. Bilmez mü siz?" 7a/5=2/44

< uluğ+luķ

"Taķı anga uluğluķ, kökler içinde taķı yirde. Taķı ol yinggen, hikmetlig." 479a/2=45/37

< yırak+lık

"İkrār kıldılar, yazukları<nı>. Yıraklık, tamuğ eyeleringe!" 540a/7=67/11

Yeni bir sıfat türetebilir.

<karangķu+luķ

"Tangrı anlarning dostı kim bittiler, çıkarur anlarını **karangķuluķdın** yaruķluķ tapa. Taķı anlar kim kāfir boldılar, anlarning dostları şeytānlar; çıkarurlar anlarını yaruķluķdın karangķuluķlar tapa. Anlar ot eyeleri, anlar anıñ içinde cāvidāneler." 40a/9=2/257

İsim tamlamalarında tamlayan görevi yapabilir.

< kuş+luķ "kuşluk vakti, sabah saatlerinin belirli bir kısmı"

"Taķı kasem yād kılur men **kuşluķ** vaktı birle," 575/7=93/1

< rast+lık "iyilik, doğruluk"

"Taķı kim rāst kılğıl yüzüngni dinge, **rāstlık** yanındın. Taķı bolmağıl ortak koşğanlardın'" 212a/3=10/105

Uğraş, statü veya durum belirten isim türetebilir.

<meşgul+luķ "meşguliyet"

“Ḥaḳīḳat üze uçmaq eyeleri, bu küm meşgüllük içinde ni ‘metligler.’” 423b/5=36/55
 < kıl+luk “kulluk”

“Taḳı kulluk kılınq manga, bu yol tüz?” 424a/1=36/61
 Belirli bir süre zarfını karşılayabilir.

<ay+luk “aylık”

“Taḳı ol vaḳtın kim on aylık botlaḳı ingenler boşlaḳ koyuldılar” 565b/6=81/4

2.2.1.21. +(I)n~(U)n

Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde bu ek vücudun belirli bölgelerini ve nesne isimlerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Sıfat yapma görevi de vardır ancak çok işlevsel bir ek değildir ve metnimizde de bu işlevle yalnız bir sözcükte yer almaktadır. Zaman zarfları da türeten bu eki bu göreviyle en çok “vaḳtın” sözcüğünde görmekteyiz.

<vaḳt+ın “zaman”

*“Ol **vaḳtın** kim boyun südiler taḳı bastı anı alın.”* 429b/2=37/103

<al+ın “alın”

*“Ol kün kızıtulur anıng üze, tamuḡ otı içinde; tamlanur anıng birle **alınları** taḳı yanları taḳı arkaları. ‘Bu anı kim yıḡdıngız, özüngüz üçün. Tating anı kim irdingiz yıḡar siz.’”* 186a/2=9/35

<boy+un “boyun”

*“Ol uğurda vahy kılur İḍing firiştlerge: ‘Ḥaḳīḳat üze men sizing birle. Tölendüring anlarını kim bittiler. Kemişgey men anlarning köngülleri içinde kim küfr ketürdiler, ḳorḳuḡnı. Urung **boyunları** üzesinde taḳ urung anlardın tigme bir barmaḳnı.’”* 172b/1=8/12

<öng+in “başka, hariç”

*“Andın song baturdıḳ **önginlerni**.”* 428b/5=37/82

2.2.1.22. +(I)nÇI

Sıra sayısı oluşturmada kullanılan bir ektir, daha önceki dönemlerde +(I)nÇ şekliyle kullanılmış, Karahanlı Türkçesinde mevcut şeklimizin de ilk örnekleri gözlemlenmiştir. Metnimizde +(I)nÇ kullanımına rastlanmamış, mevcut şekliyle örnekler verilmiştir.

*“Taḳı **bişinçi**; ḥaḳīḳat üze Tangrıning la‘neti anıng üze, eger bolsa yalḡanlardın.”* 336a/6=24/7

*“Ayḡaylar: ‘Üç **törtinçiler** itleri’; taḳı ayḡaylar : ‘Biş, **altınçıları** itleri’; örtüḡlüḡ nirseni ata. Taḳı ayḡaylar: Yiti taḳı **seksinçileri** itleri.”* Ayḡıl: *‘İdim bilgenrek sanlarını. Bilmes anlarını meger az.’* *Cedel kılmaḡıl anlarning içinde, meger cedel kılışmaḳ uçuz açuḳ. Taḳı istemegil anlarning içinde, anlardın bir kim irsedin.”* 248a/7=18/22

2.2.1.23. +ndÜ

<ikindü “ikindi vakti, ikindi namazı”

*"Kasem yād kıılır men **ikindü** namāzı birle, haqīkat üze ādemī ziyān içinde."* 580a/5=103/1

2.2.1.24. +rAK

Oluşumu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Kuvvetlendirme, derecelendirme ve pekiştirme anlamı taşır.

Ramstedt bu ekin ra- fiili ile -k fiilden isim yapım ekinde birleşimi ile oluştuğu belirtirken W. Bang, Menges, Jean Deny, Räsänen *ırak* sözcüğünden geliştiğini öne sürmüştür. Gabain de ekin geldiği isimde anlamı kuvvetlendirdiğini belirtmiştir (Kaya, 2014: 27).

Özellikle sıfat ya da zarf görevinde kullanılan sözcüklerde yer alan bu ekin metnimizde de örnekleri oldukça fazladır.

<katıg+rak “daha katı, daha sert”

*“Kıyāmet, va ‘delerning vaqtı. Taqı kıyāmet **katıgrak** taqı açıgrak”* 507b/6=54/46

< yaḥşı+raḥ “daha güzel”

*“bolḡay İdim kim birse manga, **yaḥşıraḥ** būstāningdın; taqı idḡay aning üze endāze, kökdin, taqı bolḡay aḡ yir tayınçaḡ”* 286a/9=18/40

<āsān+raḥ “daha basit, daha kolay”

*“Taqı tevfiḡ birgey miz sanga, **āsānraḥ**.”* 571b/2=87/8

<edgü+rek “daha iyi”

*“Yüksek boldı ol kim eger tilese, kıldı sanga **edgüre**k andın, būstānlar, aḡar altınındın arıklar. Taqı kıḡay sanga köşkler.”* 345b/6=25/10

<bilgen+rek “daha bilgili”

*“Ayḡıl: ‘Kamuḡ kıılır yolu üze. İdingiz **bilgenrek** ol kim nirseni <kim> könülgenrek, rāstrak.”* 278b/7=17/84

2.2.1.25. +rU

Önceki dönemlerde görülmemiştir. Harezmi Türkçesinde de sıklıkla kullanılan bir ek değildir. Metnimizde de üç sözcükte bu eke rastlarız.

aḡru “ileri, öte (varā’)” HKT 547b/7=70/31 < aḡ+ru

arḡuru “karşı, çapraz” HKT Clauson 219, < arḡu+ru

kiḡrū “bol bol (raḡaden)” HKT 6a/6=2/35 < kiḡ+rū

2.2.1.26. +sI

Sıklıkla kullanılan bir ek değildir. Yalnızca bir sözcükte yer almaktadır.

<artuq+sı “fazla, fazladan, nâfile”

"Hicret kılğan dervişlerge, anlar kim çıkarıldılar sarāylarındın taķı mällarındın, isteyür **artuqsı** edgülik Tangrıdın taķı hoşnüdlik, taķı yārī birürler Tangrıǵa taķı yalawaçınǵa. Anlar, anlar rāst ayǵanlar." 523b/2=59/8

2.2.1.27. +sXK

<baǵar+suk “baǵırsak”

“... ol nirse mengizlig kim ol cāvidāne ot içinde taķı uçrıldiler isig suwnı, kesti **baǵarsuklarını**.” 485b/4=47/15

<tang+suk “eşsiz”

“Köklerniñ **tangsukı** taķı yirning. Taķı kaçan kim hüküm kılsa işni, hāķīkat üze aytur anga: 'Bolǵul!'; bolur.” 17a/2=2/117

2.2.1.28. +sXz

Yoksunluk belirten bir ektir. Daha önceki dönemlerde de kullanılmış ve hâlâ işlevi ve şekli değişmemiş bir yapım ekidir. Metnimizde sıklıkla geçen bu ek bazı örneklerde ünlü uyumlarına uymadığı tespit edilmiştir.

<fāyide+siz “faydasız”

"İşitmezler aning içinde **fāyidesiz** taķı yazukǵa nisbet kılmaq." 511b/6=56/25

<‘aql+sız “akılsız”

"Şudā ‘ kılınmaslar ansın taķı ‘**aklsız** bolmaslar." 511b/3=56/19

<köz+süz “kör, gözü olmayan”

"Burtardı taķı i`rāz kıldı, kim keldi anga **kōzsüz**." 546b/2=80/1~2

<köz+siz “kör”

"Ayǵıl: 'Aymaz men sizge, benim katımda Tangrıning hāzīneleri; taķı bilmez men örtüǵlǵıni. Taķı aymaz men sizge men, firişte men tip, uymaz men meger ol nirsege kim vahı kılınur benim tapa.' Ayǵıl: 'Berāber bolur mu **kōzsiz** taķı körge; endīşe kılma mu siz?' 129a/8=6/50

<korkunç+sız “korkusuz”

"**Korkunçsız** mu boldılar konumlar eyeleri kim kelse anlarǵa ‘azābumız kuşluk vaktında, taķı anlar oynayurlar?" 158a/7=7/98

<korkunç+suz “korkusuz”

"Taķı urdı Tangrı meşel konumnı, irdi **korkunçsuz**, qarār kılğan. Kelür anga rüzisi, king, tigme bir yirdin. Küfr ketürdi Tangrıning ni`metleringe, taturdı Tangrı anga açlık tonın; munung birle kim kılur irdiler." 268b/6=16/112

<mungsuz+luğ “muhtaç olmamak, ihtiyaçsızlık”

"Taķı ammā ol kim irse kim baķıllıķ kıldı taķı **mungsuzluğ** da 'vāsını kıldı, taķı yalğangā nisbet kıldı körklüglükni, müheyā kılğay biz anga küçeyrekke" 575a/6=92/8~9~10

2.2.1.29. +ş

<saķ+(ı)ş “hesap, hesaplama”

"Taķı aydılar: 'İdimüz! İwgil bizge ülüşümüzni, **saķış** künindin aşnu.' " 433a/5=38/16

2.2.1.30. +t

Daha önceki dönemlerde çokluk veya topluluk ismi belirttiği saptanmıştır. Özellikle Uygur Türkçesi döneminde örneklerine rastlanmıştır. Gabain, Eski Türkçe döneminde bu eki değerlendirirken “artık işlevi belli olmayan ve rastgele kullanılan çok eski bir topluluk eki” şeklinde bir görüş belirtmiştir; Talat Tekin de bu eki çokluk eki kabul edip Moğolca -d/-Ud ekleriyle bağlantı kurmuştur (Eraslan: 2012).

Karahanlı Türkçesine gelindiğinde bu ekin kullanımına rastlanmamaktadır. Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de aynı durum mevcuttur ancak ekin yer aldığı bir örnek yer almaktadır.

<bulı+t

"Kördüngüz mü ol suwnı kim içer siz, siz mü indürür siz anı **bulıtdın**, yā biz mü indürgenler?" 513a/3=56/68~69

2.2.1.31. +te

<ir+te “erte, sabah, ertesi gün, gelecek”

"Şabr kılğıl, haķıķat üze Tangrıñ va 'desi rāst. Taķı yarlıķayı tilegil yazuķungğa. Taķı tesbıh kılğıl İdingning ögmeki birle, kiçe birle **irte** birle." 452a/2=40/55

"Eşitmezler anıng içinde artuķsı söz, meger selāmnı. Taķı anlarğa rüzıleri, anıng içinde, **irtede** taķı kiçede." 298a/6=19/62

2.2.1.32. +z

"Çıkar ongurķadın taķı **kögüz** süngükleri arasındın." 570b/7=86/7

2.2.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

2.2.2.1. +A

Eski Türkçeden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Şekil itibariyle de değişiklik göstermemiştir. Çatılarına göre etken~geçişli veya geçişsiz oluş fiiller oluşturabilir. Metnimizde de örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

<ad+a- “ad ver-”

“Aydı: 'Tüşti sizing üze İdingizdin 'azāb taķı öfke. Cedel kılüşur mu siz benim birle, atlar içinde kim **adadingız** anı, siz taķı atalarınız; indürmedi Tangrı anıng birle hüccetdin? Küyüing, haķıķat üze men sizing birle küygenlerdin.'” 154b/6=7/70

<küç+e- “güçleştir-”

“Biz bittük İdimüzge, munung üçüm kim yarlıķasa bziģe yazuklarımıznı, taķı ol nirseģe kim **küçeding** bizni anıng üze, siħrdin. Taķı Tangrı edģürek taķı ķalģanrak.'” 305a/4=20/73

<oy(u)n+a- “oyna-”

“Binā kılur mu siz tigme bir yüksek yirde nişān, **oynayur** siz?” 356b/5=26/128

<yum(u)ş+a- “yumuş-a-”

“Ārzūladılar kim yumşasang taķı **yumşayurlar**.” 542a/7=68/9

<meng(i)z+e- “benze-”

“Taķı aydı tersālar: 'Mesīħ 'İsā Tangrıning oģlı.' Ol, anlarning sözi aģızları birle; **mengzeyürler** anlarning sözinge, küfr ketürdiler aşnudin. Öldürdi anlarını Tangrı; neteg ewrülürler!’” 185a/7=9/30

2.2.2.2. +AD

Eski Türkçede daha çok +D-/+(a)D- şekillerinde karşımıza çıkar. Metnimizde yalnızca bir sözcükte görülen ek, “olmak, bir durumu gerçekleştirmek” anlamları taşır.

<yok+at-

“Yā **yoķatģay** anlarını munung birle kim ķazģandılar, taķı 'afv kılģay üküşdin.” 464b/4=42/34

2.2.2.3. +(A)l- / +(X)l

Durum belirten fiiller türetir.

<yok+al- “yok ol-”

“' **Yoķaldı** mindin mülküim.’” 545b/8=69/29

<teng+el- “eşit ol-”

“Taķı **tengelmes** iki tengiz. Bu süçüg, tathıģ, singgen içģüsi; taķı bu şor; tahır. Taķı tigme birdin yiyür siz taze etni; taķı çıkarmak tiler siz itigni, keyer siz anı. Taķı körer siz

kemilerini anıñ içinde yarganlar, munung üçün kim istesengiz artuqluğındın, taķı bolğay siz şükr kılğanlar.” 416a/9=35/12

<yog(u)n+al- “kalınlaş-, irileş-”

*“Muhammed Tanrınıñ yalawaķı. Taķı anlar kim anıng birle, ķatıǵlar kāfirler üze, raķmet kılğan aralarında. Körer sen anlarını rükū‘ kılğan, secde kılğan. İsteyürler artuqluķ Tangrıdın taķı hoşnūdluķ. Nişānları, taķı yüzlerinde, secdeler eķerindin. Ol şıfatları Tevrīt içinde. Taķı şıfatları İncıl içinde: Ekin mengizlig çıkardı fecrlerini, yārī birdi anga, **yoǵnaldı** taķı tüz boldı yinçükleri üze. Tangğa ketürür ekinçilerini, munung üçün kim öfkege ketürse anların birle kāfirlerini. Va‘de kılur Tangrı anlarğa, bittiler taķı kıldılar edǵū ‘amellerni, anlardın, yarlıķamaķ taķı uluǵ şevāb.”* 492a/1=48/29

2.2.2.4. +Ay-

Eski Türkçede +aç-/+eđ- şeklinde kullanılan bu ek, isme eklendiğinde “durum/olma” anlamı katarak fiil türetir.

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de bir sözcükte yer almaktadır.

<ul(u)ğ+ay- “büyü-”

*“Taķı sınang öksüzlerini, ançağa tegrū ol vaķtın kim tegseler nikāhķa. Eger körsengiz anlardın könilikni, biring anlarğa mālarnı. Taķı yimeng anı haddın kiçe taķı iwe kim **ulğaysalar**. Taķı kim bolsa bay, saķınsun; taķı kim bolsa dervīş, yisün körklüg<lük> birle. Ol vaķtın birsengiz anlarğa mālarnı, tanuķ tiking anlar üze. Taķı tab boldı Tangrı, saķış kılğan.”* 75b/8=4/6

2.2.2.5. +DA-

İsimlerden ve yansıma sözcüklerden fiil türetir. Genellikle geçişli fiiller türeten bu ek dönemde çok kullanılan bir ek olmamıştır ve metnimizde de birkaç örnekte yer almaktadır.

<al+da- “kandırmak, aldatmak”

*“Taķı eger tileseler kim **aldasalar** sini, haķīķat üze tap sanga Tangrı. Ol, ol kuvvetlendürdi yārī birmeki birle taķı bitgenler birle.”* 178b/4=8/62

<ün+de- “seslenmek”

*“Taķı āyetlerindin kim kopsa kök taķı yir, buyruķı birle. Andın song ol vaķtın kim **ündedi** sizni, ündemek yirdin; ol vaķtın kim siz çıkar siz.”* 387b/7=30/25

<in+de- “seslenmek”

*“Aydı: ‘İdim! Zindān sewüglügrek benim tapa, ol nersedin kim **indeyürler** meni anıng tapa. Taķı eger ewürmeseng mendin anların keydini, kısıǵay men anlar tapa. Taķı bolğay men bilmegenlerdin.’”* 230a/2=12/33

2.2.2.6. +ġar-

Eski Türkçeden itibaren mevcuttur ancak sık kullanılan bir ek değildir. Olma ve yapma anlamları katar. A. V. Gabain, Eski Türkçenin Grameri'nde bu eki +gar-,+gär- ; +kar-,+kär şeklinde tanımlayarak sık kullanılmayan bir ek olduğunu belirtir (Gabain, 1988: 49).

Ekin ortaya çıkışı ve oluşumu konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak isimden fiil yapan +k- ekine -ar-/-er- ettirgenlik ekinin gelmesiyle ortaya çıktığı ve ünsüz yumuşaması yaşanarak +gAr- şeklini aldığı düşünülmektedir (Hacıeminoğlu, 2019: 152).

Karahanlı Türkçesi kapsamında Dîvânu Lugâti't-Türk'te bu ekin örneklerine rastlanmaktadır ve örnekler doğrultusunda bu ekin çeşitli fiil türettiği görülmektedir.

içger- < iç+ger- "içeriye sokmak" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 660)

muḡkar- < muḡ+kar- "bunaltmak" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 765)

tüpger- < tüp+ger- "(işin) aslını araştırmak" (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 910)

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde bu ek yalnızca sulamak anlamındaki "suwġar- ~ suvġar-" örneğinde görülmektedir.

< suv+ġar- "sula-"

"Ol ol kim ıdar yillerni, müjde birgenler, rahmetining ileyinde; ançağa tegrü kim ol vaqtın kim kötürdi ağır bulutlarını, **suvġarduk** anı ölüg il için; indürdük anıñ birle suwnı; taķı çıkarduk anıñ birle meyvelerning kamuġını. Anıñ mengizlig çıkarur miz ölüglerni, bolġay kim saķıñgay siz." 153a/7=7/57

< suw+ġar- "sula-"

Aydi: "Haķıķat üze, ol aytur: 'Haķıķat üze ol inek irmes yükke ögrenen, ya 'nī yirni sürgen zelül irmes, sürer yirni. Taķı **suvġarmas** ekinni. Kurtarılmış, yok nişān anıñ içinde.' Aydılar: 'Emdi kelding haķ birle.' Boġazladılar anı, taķı yazmadılar kılı. 10b/4=2/71

2.2.2.7. +(X)ķ-

Adlara gelerek oluş bildiren fiiller türetir. Eski Türkçede örnekleri daha çoktur (Ergin, 2013: 183). Karahanlı Türkçesinde de oluş bildiren fiillerin yanında hareket bildiren fiiller türettiği örnekleri mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2019: 155).

Harezmi Türkçesinde de kullanım sıklığı az ol bir ektir (Hacıeminoğlu, 2016: 234).

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de iki örnekte görülmüştür.

< and+ıķ- "yemin et-"

"Taķı **andıķmasun** artuķluk eyeleri sizdin, taķı kinglik eyeleri kim birseler yawuķluk eyeleringe taķı dervişlerge taķı hicret kılġanlarġa Tangrı yolında. Taķı kiçürsünler taķı 'afv

kılsunlar. Sewmez mü siz kim yarlıkasa Tangrı sizge? Tağı Tangrı yarlıkağan, rahmet kılğan."

337b/5=24/22

<bir+ik- "birik-"

*"Secde kıldı firişteler kamuğları **birikip**, meger iblīs, uluğsındı tağı irdi küifr ketürgenlerdin."*

436b/9=38/73

2.2.2.8. + kA-

Kullanım sıklığı az olan bir ektir. M. Erdal ve Eckmann bu ekin genellikle duygu, fikir ve görüş bildirdiğini belirtmişlerdir (Kaya, 2014: 42).

Bu ek metnimizde Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde de görülen "bağışlamak, buyurmak" anlamında kullanılan "yarlıka-" fiilinde görülür.

Karahanlı döneminde yarlı(ğ)ka- < yarlı(ğ)+ka- "buyurmak" (KB 896) örneğini görebilmekteyiz.(Kaya, 2014: 42)

<yarlı+ka- "bağışla-"

*"Anlar ayturlar: 'Ay İdimüz! Hākīkat üze bittük, **yarlıkağıl** bizge yazuklarımıznı tağı saklağıl bizni ot kınındın.' "* 49a/5=3/16

2.2.2.9. +IA

Tüm isim çeşitlerine gelerek fiil türetir. Türkçenin her döneminde sıkça kullanılan bir ektir ve hâlen daha kullanılmaktadır.

Metnimizde de örnekleri mevcuttur.

<ārzū+la- "arzula-"

*"Tağı ziyāde kılduḡ anlarḡa hoşluḡka ketürgen meyveler birle tağı et, ol nirsedin kim **ārzūlayurlar**."* 501a/8=52/22

<ayırt+la- "fark et-, ayırt et-"

*"Tağı anıng mengizlig **ayırtlayur** miz āyetlerni, açuḡ bolsun üçün yazuḡ kılğanlarning yolu."* 130a/3=6/55

<öğüt+le- "öğütle-, öğüt ver-"

*"Tağı **öğütlegil**; hākīkat üze ögüt, asıḡ kılur, bitgenlerge."* 500a/1=51/55

2.2.2.10. +IA-

İsimden fiil yapım eki olan +la- ekine dönüşlülük bildiren fiilden fiil yapım eki -n- ekinin getirilmesiyle oluşan bir ektir. Metnimizde de örnekleri görülmüştür.

<ağır+lan- "ağırlan-"

*"Tağı aydılar: 'Tutundı Tangrı oḡlan.' Arıḡlıḡ anga; kullar **ağırlanmış**."* 213b/1=21/26

<öfke+len- “öfkelen-”

"Ol vaktın kim kördi anlarını yıraq orundın, işittiler anga **öfkelenmek** taķı nisbet qıldı kıyāmetni, qatıǵ yanǵan otnı." 346a/1=25/12

<saķ+lan- “saklan-”

"Taķı **saklanǵay** andın ol saķnuķraq." 575b/3=92/17

2.2.2.11. +n-

Gabain, bu ekin az işlek olduğunu ve +a- ekinin dönüşlülük şekli +(x)n-‘den oluştuğunu belirtir (Gabain, 1988: 49).

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde bir sözcükte mevcuttur.

<karşu+n- “yönel-”

"Taķı ol vaktın kim **karşundı** Medyen singlar, aydı: 'Bolǵay kim İdim kim köndürgey mini yolnıng or<t>usınga." 370a/8=28/22

2.2.2.12. +(A)r~ (X)r-

İsimlere gelerek geçişsiz fiiller üreten bir ektir. Sık kullanılan bir ek değildir. Harezmi Türkçesi kapsamında yazılan tüm eserlerde olduğu gibi metnimizde de ünlü ile biten kök ve gövdelere geldiği için bu ekin +r- şeklindeki kullanımı mevcuttur. Bu kullanımın +Ar- ekine baēlı olarak +r- şekli olduğu düşünölebilir (Hacıeminoēlu, 2019: 236).

<belgü+r- “belirmek”

"Taķı kim kim hilāf kılsa yalavaēǵa, mundın song kim **belgürdi** anga köni yol, taķı uysa bitgenlerning önginge; koyu birgey miz anı anga kim dost tuttı taķı köydürgey miz anı tamuēǵa. Taķı yawuz boldı yangu yir." 94b/3=4/115

<eski+r- “sona ermek, eskimek”

"Vesvese qıldı anıng tapa iblīs, aydı: 'Ay Ādem! Yöndürür mü men sanga cāvidānelik yıǵaēı üze, taķı mülkke kim **eskirmes?**' "308b/9=20/120

<kađǵu+r- “kaygılanmak, üzülmek”

"Taķı vahy kılındı Nūh tapa: 'Haķīkat üze ol, bitmegey qavmungdın, meger ol kim irse kim bitti. **Kađǵurmaēıl** munıng birle kim irdiler kııurlar." 217a/5=11/36

2.2.2.13. -rA

Sık kullanılan bir ek değildir. İsme gelerek yansıma eylemler türetir (Tekin, 2003: 87). Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de iki örnekte mevcuttur.

<çıng+ra- “ses çıkarmak”

"Yarattı kişini, **çingrağan** balçıkıdın şahsık mengizlig." 508b/4=55/14

<ing +re- "inlemek, kükremek"

"Ol vaktın kim kördi anlarını yırak orundın, işittiler anga öfkelenmek tağı **ingremek**." 346a/1=25/12

2.2.2.14. +sA-

Türkçede hem isim hem de fiil kök ve gövdelerine gelerek istisnai durum oluşturan eklerden biridir. Sık kullanılmayan bir ektir. "Arzu etmek, istemek" anlamlı fiiller türetir. Eski Türkçede kekse-k "kindar, kinli" örneğinde karşımıza çıkar (Gabain, 1988: 50).

Ekin oluşumu konusunda farklı görüşler mevcuttur. C. Brockelmann ekin +s- unsurunun -a- ile genişletildiğini ve sa- "saymak, düşünmek" fiili ile aynı olabileceğini ileri sürmüştür. Ramstedt "*Türkçe Şart Kipi*" adlı makalesinde bu ekin fiilden fiil yapım eki olan

-sA- ile aynı olduğunu ve sa- "istemek" (Moğ. se-) fiilin ekleşmiş hâli olduğunu belirtmiştir. Hacıeminoğlu ise bu ekin isimden fiil yapım eki olduğunu ve Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki örneklerinin varlığını belirterek fiilden fiil yapan -sA- ekinden farklı olduğunu dile getirmiştir (Eraslan, 2012: 155-116).

Karahanlı Türkçesinde yaygın ve çeşitli kullanımları mevcuttur (Hacıeminoğlu, 2019: 237).

Harezm Türkçesi ile yazılan metnimizde de aynı anlama gelen yazılışları farklı iki örnekte görülmüştür.

<suv+sa- "susamak"

"Tağı sen **suvsamas** sen anıng içinde tağı çoğka çıkmas sen." 308b/9=20/119

<suw+sa- "susamak"

"Tağı anlar kim küfr ketürdiler, 'amelleri salğım mengizlig tüz yirde. Sakınur anı **suwsağan**, suw; ançağa tegrü ol vaktın kim keldi anga, bulmadı anı nirse. Tağı Tangrı bilgen revân sakış." 340b/4=24/39

2.2.2.15. +sIn-

İsimden fiil yapan +sI- üzerine dönüşlülük belirtne -n- ekinin gelmesiyle oluşan bu ek, hem fiil hem de isim tabanlı sözcüklere gelerek fiil türetir (Hacıeminoğlu, 2019: 160). Karahanlı Türkçesinde bu bağlamda örnekleri çoktur ancak Harezm Türkçesinde sık kullanılmaz.

Metnimizde de yalnızca bir örnekte görülmüştür.

<uluğ+sın- "büyüklük taslamak"

"Secde kıldı firışteler kamuğları birikip meger iblīs; **uluğsındı** taķı irdi küfr ketürgenlerdin." 436b/9=38/73~74

"Aydi: 'Ay iblīs! Ne yıgđı sini kim secde kılsang ol nersege kim yarattım kudretim elgi birle? **Uluğsındı** mu, yā boldung mu yüксеgenlerdin?' " 437a/2=38/75

2.2.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

2.2.3.1. –A

Eski Türkçeden bu yana daha çok zarf-fiil yapma işleviyle kullanılan bir ektir. Ancak kimi fiil köklerine gelerek ondan yeni bir isim türetir.

Harezmi Türkçesinde de hem zarf-fiil yapımında hem de fiillerden isim türetmede kullanılan bir ek olarak karşımıza çıkar.

<yak-a “yaka, kenar, kıyı”

"Kiwürgil elgingni **yakangğa**, çıksun aķ, yawuzluksuzun. Taķı yanağıl sening tapa kanatingni, qorğunçdın. Ol iki, iki hüccet İdingdin, Fir'avn tapa taķı hürmetlig kişileringe. Anlar irdiler buyruqđın çıkğan erenler." 371b/2=28/32

<tegür-e “çevre”

"Taķı bu kitāb, indürdük anı; bereketlig, menfa'atleri köp ağğan; <rāstlağan> ol nirseni kim ileyinde turur; taķı munung üçün kim qorqutsang Mekkeni taķı ol kim irselerni kim aning **tegresinde**. Taķı anlar kim biterler ol cihānga, biterler anga; taķı anlar namāzları üze saklayurlar, ya 'nī peyvestelik kılurlar." 134b/9=6/92

<ör-e “destek”

"Tangrı ol kim kötürdi köklerni **örelersiz**, körer siz anı; andın song erklig boldı 'arş üze. Taķı musahhar kıldı kūn taķı aynı, tigme biri yörür atanmış vaqtğa tigrü. Tedbır kıhur işni. Ayırtlayur āyetlerni, bolğay kim siz İdingizning satğaşmakını yakın bilür siz." 239b/4=13/2

2.2.3.2. –(X)ç

Kullanımı sık olan bir ek değildir. Eski Türkçede görülen bir ek de olmamıştır. C. Brockelmann da Orta Türkçe döneminde *küleç*, *kömüç*, *kirtüç* gibi kelimelerde bu ekin varlığını belirtmiştir (Kalsın, 2013: 98). Ekin -(X)nç karıştırıldığı durumlar da mevcuttur ancak net bir veri yoktur. Bu yüzden bu ek ayrı bir şekilde alınmıştır.

Sağol ve Argunşah, eki “+ç” şeklinde belirterek oldukça işlek olduğunu açıklamıştır (Argunah ve Sağol, 2021: 189). Günay Karaağaç da eki +ç şeklinde almış ve daha çok dönüşlü eylemlere getirildiğini belirtmiştir (Karaağaç, 2019: 293).

Harezmi Türkçesinde de seyrek kullanımı olan bu ek, metinde yalnızca bir sözcükte yer almıştır.

<ökün-ç “pişmanlık”

*“Taķı eger haķıķat üze ol tigme bir tenge küç kıldı, ol nirse kim yir içinde; yulungay irdi anıng birle. Taķı örttiler **ökünç**ni, ol vaķtın kim kördiler kınnı. Taķı hükm kılındı aralarında tüzlük birle taķı anlar küç kılinmazlar.”206b/6=10/54*

2.2.3.3. –çAK/–çUK

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan bir ektir. Sonu -n ya da -r şeklinde biten kök ve gövdelere gelen bu ekin Harezmi Türkçesi kapsamında örneklerine sıkça rastlanmaktadır (Kalsın, 2013: 99). Ancak metnimizde yalnızca “baş örtüsü” anlamına gelen “bürünçek” örneğinde görülmektedir.

<bürün-çek “baş örtüsü”

*“Taķı ursunlar **bürünçek**leri yaķaları üze.”338b/9=24/31*

2.2.3.4. –dU

Kullanım sıklığı düşük eklerden biridir. M. Erdal Eski Türkçede tamdu<*tamıt-du, “alev”, ületü <*ület-dü, yartu sözcüklerini örneklendirmiştir. Orta Türkçe döneminde de egdü, çuldu, yamdu, gibi örneklerde bu eke rastlanır ancak sınırlı sayıda geçmektedir (Kalsın, 2013: 100).

Harezmi Türkçesinde de nadiren kullanılan bu ek metnimizde aynı anlama gelen ve söz içinde sızıcılaşmanın görüldüğü “üdrün-“ fiilinde görülmektedir.

<üdrün-dü “seçilmiş”

*“Taķı anlar katımızda **üdründü**, yaķşılardıñ.”435b/4=38/47*

<üyrün-dü “seçilmiş”

*“Taķı mundağok kılduķ sizni öğür, **üyründü**; bolmaķıñg<ız> üçün tanuķlar kişiler üze; taķı bolsa yalavaç sizing üze tanuk.”20b/5=2/143*

2.2.3.5. –(X)G

Eski Türkçeden beri kullanılan, kullanım sıklığı fazla olan bir ektir. Geldiği fiilin sonucunu belirten ya da ürününü tanımlayan bir isim oluşturur. Batı Türkçesinde ekteki /g/ sesinin düşmesi sonucu ek -ı,-i,-u,-ü şekillerine dönmüştür.

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

<bit-ig “kitap, amel defteri”

*“Taķı tigme bir kişige, yapşurduķ ‘amelini boynıñga. Taķı çıkarur miz anga kıyāmet kün, **bitig**; satğaşur anga, yayılmış.” 272a/4=17/13*

<kat-ig “katı, sert”

"Sakladı anı Tangrı, mekr kılduklarıning **katıqları<ndın>**. Taķı ol kün kim qopar kıyāmet: 'Kiwrüng Fir'avn kökini, kınnıñ qatınga.' "451a/4=40/45

<öl-üg "ölü"

"Taķı Tangrı ol kim ıddı yillerni, taķı qoparur bulutnı. Sürdük anı **ölüg** ilge, tigürdük anıñ birle yirni ölmışindin songra. Anıñ mengizlig tirilmek."415b/9=35/9

2.2.3.6. –GA/–KA

Eski Türkçeden beri sıklıkla kullanılan bir ektir. Orta Türkçe döneminde de örnekleri hayli fazladır.

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde de örnekleri mevcuttur.

< kıs-ka "kısı"

"Taķı ol vaktın kim yörisengiz yirde, yok sizing üze yazuk kim **kıska** kılsangız namāzdın, eger qorqsangız kim öldürse sizni anlar kim küfr ketürdiler. Haķıkat üze kāfirler, irdiler sizge düşman açuk." 92a/6=4/101

<öf-ke ~ öw-ke "öfke, nefret"

"Ol kim irse mü uydı Tangrının hoşnūdluķına, ol kim irse mengizlig kim sezā boldı **öfkege** Tangrıdın? Taķı sığıngu yiri tamuğ, taķı neme yawuz yangı yir!"69a/3=3/162

"Taķı qaytardı Tangrı anlarını kim küfr ketürdiler, **öwkeleri** birle, bulmadılar hayr. Yitrü birdi Tangrı, müsülmānlarğa tokuşnı. Taķı irdi Tangrı küçlüg, yinggen." 401b/9=33/25

<yinç-ge "ince, zayıf"

"Taķı kıırğıl kişiler içinde, ziyāret birle; kelsünler sanga yadağın, taķı tigme bir **yinçge** üze, kelürler tigme bir king terin yoldın."322a/4=22/20

<yumurt-ğa "yumurta"

"Tamām anlar örtülmiş **yumurtğa** mengizlig." 427b/2=37/49

2.2.3.7. –GAK

Fiile geldiği zaman, fiilin yapıldığı yeri ya da fiili sıkça gerçekleştiren kişiyi belirtir.

Eski Türkçe döneminde bu ekin kullanımına ilişkin Gabain *içkek* "vampir", *yulgak* "ışık", *kazguk* "kazık", *arkag* "mekik ipeği" sözcüklerini örneklendirmiştir (Gabain, 1988: 52).

C. Brockelmann da *kaçgak*, *unutgak*, *yapurgak* örneklerini vererek ekin Orta Türkçedeki kullanımını belirtmiştir (Kalsın, 2013: 102).

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde yalnızca iki örnekte görülmüştür.

<eş-gek "eşek"

"Tamām anlar katıg kaçgan **eşgekler**, kaçtı arslandın."556a/6=74/50~51

<yapur-ğak "yaprak"

“Yawutı indürdi arşıkturmak birle. Ol vaktın kim tattılar yığaçnı, açıldı ol ikisinge ‘avretleri. Taķı başladılar tike, ol ikisi üze uçmak **yapurğaķındın**. Taķı kıķırdı ol ikisini, ol ikisining İğisi: ‘Yıgmadım mu siz ikeģünü ol yığaçdın? Taķı aymadım mu sizge, ĥaķıķat üze iblīs sizge açuķ düşman?” 148a/4= 7/22

2.2.3.8. –GAN

Fiile geldiğinde işi yapanın kişiyi belirten isimler türeten bir ektir. Kullanım sıklığı Eski Türkçeden beri hayli fazladır. Harezmi Türkçesinde de sıkça kullanılmış hatta sıfat-fiil eki olarak da metinlerde yer almıştır.

< aķ-ģan “akan”

“Anıģ içinde **aķģan** çeşme.” 572a/6=88/12

<saķla-ģan “saklayan”

“Bildük anı kim ekisür yir anlardın. Taķı ĥatımızda **saķlaģan** kitāb.” 495a/5=50/4

<kör-gen “gören”

“Ĥaķıķat üze Tangrı bilür, köklerniñ taķı yirning örtüģlüģlerini. Taķı Tangrı **körģen** anı kim ĥılur siz.” 494b/7=49/18

2.2.3.9. –(X)GII

Eylemi gerçekteştirenini bildiren ek daha çok sıfat görevinde kullanılır ve Eski Türkçede -Klı şekli de nadiren kullanılır (Gabain, 1988: 52).

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde örnekleri mevcuttur.

<al-ıģlı “kabul eden, alan”

“**alıģlı** bolup anı kim birdi anlarģa İğileri. Ĥaķıķat üze anlar irdiler, andın aşnu körküģlük ĥılģanlar.” 498a/4=51/16

< kiç-ıģlı “yaşayan, kalan, duran”

“**Kiçıģliler** bolup anıģ içinde, uzun zamāneler.” 562a/5=78/23

< yut-uģlı “kendini tutan, içine atan”

“Taķı ĥorķutģıl anlarını ĥıyāmet künindin. Ol vaktın kim köngüller, boģazlar ĥatında, **yutuģlı** bolup. Yoķ küç ĥılģanlarģa dostdın taķı boyun süģen řefā ‘atçıdın.” 448a/3=40/18

2.2.3.10. –(X)GSA

Türk dilinin daha önceki dönemlerinde görülen bir ek deģildir. Orta Türkçe dönemindeki birçok metinde ölüģe örneğinde yer almıştır ve kalı ad oluşturduģu görölmüştür. Ekin Moģolcadan alıntılandığı düşünölmektedir (Kaya, 2014: 68).

Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde de yalnızca ölüģe kelimesinde görölmektedir.

<öl-ügse “kesilmeden ölen hayvan”

"*Harām kılındı sizning üze **ölgse** taķı ƙan taķı tonguz eti taķı ol nirse kim ün kılındı Tangrıdın önginge anıng birle taķı boğulmuş taķı urup öldürülmüş taķı tüşüp ölmüş taķı süsüp ölmüş taķı ol kim yidi anı azıǵlıǵ, meger ol kim boğazladıngız taķı ol kim boğazlandı but üze, taķı kim ülüş ƙılsangız ƙımār oǵları birle; ol, buyrukđın ƙıƙmaƙ.*" 104a/2=5/3

2.2.3.11. –GU/–KU

Eski Türkçede beri kullanılan ve Türkiye Türkçesinde de işlevini yitirmeden varlığını sürdüren bir fiilden isim yapım ekidir. Gabain eki açıklarken ekin aslının -GU şeklinde olduğunu, -KU şeklinin nadiren kullanıldığını belirtmiştir (Gabain, 1988: 52).

Harezmi Türkçesinde de diğer dönemlerde olduğu gibi örneklerine sıkça rastlanır. Metnimizde de kullanımı mevcuttur.

<ewrül-gü “dönülecek yer”

"*Meger anlar kim bittiler taķı ƙıldılar edǵü ‘amellerni taķı zıkr ƙıldılar Tangrıı üküş taķı intikām aldılar küç ƙılınmışlardın song. Taķı bilgey anlar kim küç ƙıldılar, ƙayı **ewrülǵü**ge ewrülürler.*" 360b/1=26/227

<sıǵın-ǵu “sığınak”

"*Eger bulsalar irdi **sıǵınǵu**, yā taǵ üngürleri, yā kirǵü yir, ewürgeyler irdi anıng tapa, taķı anlar iwerler.*" 189a/3=9/57

<uyu-ķu ~ <uy-ķu “uyku”

"*Taķı ƙıldıƙ **uyuķunugızın** rāhat.*" 561b/5=78/9
*"Taķı ol ol kim ƙıldı sige tünni örtgen taķı **uyķunı** ölüm taķı ƙıldı kündüzni tirǵüzmek.*" 348b/6=25/47

2.2.3.12. –ǵUǵI

Fiile gelerek işi yapan kişiyi belirten isimler türetir. Baştaki /g/ sesi Batı Türkçesinde düşmüştür. Türkiye Türkçesinde -XcX (-ıcı,-ici;-ucu, -ücü) şeklinde işlevini sürdürmektedir. Muharrem Ergin, ekin fiilden isim yapan -GU eki ile -ǵI ekinin birleşimi ile oluştuğunu belirtir (Ergin, 2013: 191).

Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde yalnızca iki örnekte yer almaktadır.

<ƙıl-ǵuǵı “yapan, eden; yapıcı”

"*Ol vaķtın kim aydı Tangrı: 'Ay 'İsā! Men tükel alǵanıng men; taķı kötürgening men, benim tapa; taķı arıǵ ƙılǵanıng men, anlardın kim küfr ketürdiler; taķı anlarning **ƙılǵuǵısı** <tegrü>. Andın song meni tapa ƙaytǵu yiringiz. Taķı hūkm ƙılur men sizning arangızda, ol nirse içinde kim irdingiz anıng içinde hılāf ƙılışur siz".* 54b/4=3/55

<kol-ğuçı “dilenci

“İrmeş edgülik kim ewürsengiz yüzleringizni maşırıkka karşı. Velî edgülik, ol kim irse kim bitti Tangrıka taķı kıyāmet küninge taķı fırıştelerge taķı kitābge taķı peygāmblerka; taķı birdi mālını sewmeki üze, yawuqluķ eyeleringe taķı yetimlerde taķı miskinlerde taķı yol oğlınğa taķı **ķolģuķılarga** taķı mükāteblerka.” 25a/9=2/177

2.2.3.13. –GUn

Kullanım sıklığı azdır ve genellikle tek heceden oluşan fiil köklerine gelir. Eski Türkçede -KUn şekli de mevcuttur (Gabain, 1988: 52). Ki bu şekil Orta Türkçede de görülmektedir (Kalsın, 2013: 102).

Harezmi Türkçesiyle yazılan diğer metinlerde de -KUn şekli yer alsa da metnimizde yalnızca -GUn şekliyle iki örneği mevcuttur.

<uç-ğün “ateş parçası, kıvılcım”

“Hakikat üze ol atar **uçğün** birle, köşk mengizlig.” 560b/7=77/32

<öt-gün “gök gürültüsü”

“Yağmurluğ kim irselerning sıfatları mengizlig, şehābdın. Anıñ içinde karangķuluklar, taķı **ötğün** bar taķı yıldırım bar. Kılurlar barmaklarını ķulaklar içinde, ķatıģ ünlerdin ölüm ķorkunçı üçün. Taķı Tangrı kapsağan turur ķāfirlerni.” 3b/6=2/19

2.2.3.14. –ğut

Seyrek kullanımı olan bir ektir. Clauson’un kızğut kelimesini kız- kökünden getirmesi sebebiyle müstakil bir ek olarak kabul edilmiştir. Bu ek fiilden soyut isim yapar ve metinde tek bir örnekte mevcuttur (Kaya, 2014: 71).

< kızğut “ibret verici ceza”

“Taķı oğrı kılğan er taķı oğrı kılğan tişi; kesing ikisining eliglerini, yanut üçün anıng birle kim ķazğandılar, ķın üçün **ķızğut** Tangrıdın. Taķı Tangrı yinggen, hikmetlig.” 110a/7=5/38

2.2.3.15. –I~ –U

Orhon Türkçesinde seyrek kullanılan, Orta Türkçede de sınırlı örneklerde karşımıza çıkan bir ektir (Kalsın, 2013: 105). Zarf-fiil eki görevi yapan bu ek kalıcı isimler de oluşturur. Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde örnekleri mevcuttur.

<kön-i “doğru”

“Köndürgil bizge, yolğa **köni**.” 1b/4=1/5

<yakış~yahış-ı “yakışan, güzel”

“Taťıl; ģakikat üze sen, sen yinggen, **yahşı**.” 475a/4=44/49

<yaz+ı “çöl”

“Eger bolmasa irdi anga kim ni ‘met, yitti İdisindin, biraķılğay irdi yazıda, taķı ol yirilmiş.”

544a/5=68/49

2.2.3.16. –(X)K

Kullanımı çok yaygın olan bir ektir. Ayrıca sıfat ve zarf türlerinde isimler de türetir. Eski Türkçede ünsüzle biten fiillerde -UK şeklinde kullanımı geçerken ünlü ile biten fiillerde -K şeklinde kullanımı mevcuttur. Talat Tekin, Eski Türkçe için bedük<bedü-k “büyük”, ayuk<ay- uk “ayık”, emgek<emge-k “acı, dert” gibi kelimeleri örneklemiştir (Tekin, 2003: 90-91).

Orta Türkçe döneminde de aynı şekilde kullanılan bu ek, Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde sıklıkla geçmektedir.

<buy(u)r-uk “buyruk, emir”

“Ol kün erklenmes ten tenge, nirse. Taķı iş **buyruk**, ol kün Tangrığa.” 567a/6=82/19

<mün+(ü)k “binek hayvan”

“Taķı musahhar kılduk anı anlarğa; andın **münükleri** taķı andın yiyürler.” 424b/5=36/72

<süz-ük

“Taķı yarattuk kişini **süzükdin** balçıkıdın.” 328b/2=23/12

<yar-uk “ışık”

“Taķı ündegli Tangrı tapa, āsān kılmaķı birle; taķı **yaruk** cırāğ.” 404b/4=33/46

2.2.3.17. –(X)l

Gabain, bu ekin Moğolcadan alıntılanmış olduğu belirtmiştir (Gabain, 1988: 53). Eski Türkçe döneminde çok sık kullanılan bir ek değildir (Kalsın, 2013: 108). Ancak ilerleyen dönemde yaygınlaşmıştır.

<saķ-al “sakal”

“Aydı: ‘Ay anam oğlı! Tutmağıl **saķalımnı** taķı başımnı, men korktum kim aysang: ‘Ayırt kemiştin Ya ‘kūb oğlanları arasında taķı saķlamadın sözümi.’ “307a/1=20/94

< tüke-l “bütün, tam”

“Andın song birdük Mūsāğa kitābnı, **tükel**, ol nirse üze kim körklüglük kıldı; taķı ayırtlamak, tigme bir nirseni; taķı kōni yol; taķı rahmet; bolğay kim anlarning İdisining satğasmaķı birle biterler.” 144a/7=6/154

<yüngü-l “hafif”

“Ol ol kim yarattı sizni bir tendin taķı kıldı andın cüftini, karār kılsun üçün anıng tapa. Ol vaķtın kim keldi anga, kötürdi kötürmek **yüngül**; taķı keķti anıng birle. Ol vaķtın kim ağır bolası vaķtı boldı, du ‘ā kıldı ol ikegü Tangrıga ikkisining İdisinge: ‘Eger birseng edgüni, bolğay miz şükr kılğanlardın.’ “169a/5=7/189

2.2.3.18. –(X)m

Eski Türkçede kullanımı çok yaygın değildir batım< bat-ım “batma”, barım <bar-ım “varlık”, ölüm <öl-üm “ölüm” gibi sınırlı örnekler mevcuttur (Tekin, 2003: 92).

Ancak ilerleyen dönemlerde kullanımı artmış ve fiil köküne gelerek durum bildirme, o fiilin ürününü tanımlama ya da o fiille ilgili eşya belirtir (Ergin, 2013: 187).

Harezmi Türkçesinde de kullanımına rastlanmıştır, metinde de örnekleri mevcuttur.

<at-(ı)m “adım”

“Ay kişiler! Ying ol nirsedin kim yirde; helālni, arıǵnı. Taķı uymang şeytānning **adımlarınğa**, haķıķat üze ol sizge düşman, açuķ.”24a/5=2/168

<öl-(ü)m “ölüm”

“Tatmazlar anıng içinde **ölümni**, meger burunķı ölümni. Taķı saķladı anlarını, tamuǵ kınındın.”475a/9=44/56

<salk-um “salkım”

“Taķı yawuķ anlar üze anıng köligeleri taķı almaķǵa āsān kılındı **salkımları**, almaķǵa āsān kılınmaķ.” 558b/6=76/14

2.2.3.19. –mA

Somut isim ve nesne adı türetilirken kullanılır ve mastar eki olarak da geçer (Kalsın, 2013: 109). Harezmi Türkçesinde de kullanımı seyrek olan ek, metinde yalnızca bir kelimeye yer almıştır.

<tig-me “her”

“Taķı yirni, tarttuķ anı; taķı kemiştük anıng içinde tölengen taǵlar. Taķı ündürdük anıng içinde, tigma nirsedin ölçülmüş.”253a/8=15/19

2.2.3.20. –mAK

Eski Türkçeden beri mastar yapan eklerden biridir ancak bazen kalıcı isimler de oluşturur. Gabain, ekin Moğolcadan geçtiğini ifade etmiştir (Gabain, 1988: 53). Metinde de bu ekin kullanıldığı örneklerle sıklıkla rastlanır.

<aķtur-maķ “akıtmak”

“Çeşme kim içer anıñ birle Tangrıñıñ kulları; aķtururlar anı, **aķturmaķ**.” 558a/7=76/6

<kayt-mak “dönme, dönüş”

"Bu; *ḥaḳīḳat üze ḥaddın kiçgenlerge, yawuz **ḳaytmak**.*"436a/2=38/44

<tiril-mek “canlanmak, dirilmek”

"*Taḳı tutundılar anıdn bisre tapuḅular; yaratmaslar nirseni taḳı anlar yaratılurlar. Taḳı erklenmesler özleringe, ziyānnı, taḳı asıḅnı. Taḳı erklenmesler ölümni taḳı tiriglikni taḳı **türilmekni**.*"345a/4=25/3

2.2.3.21. –mİş

Gabain, eki tanımlarken sıklıkla yüklem isimleri türettiğini belirtmiştir (Gabain, 1988: 53). İslami dönem Türk edebiyatında -mİş eki Gabain’in belirttiği gibi yüklem isimleri ve soyut isimler yapmış. Bu noktada Kur’an tercümelerinde esma-i hüsnâ için büyük oranda -mİş yapısı kullanılmıştır (Kaya, 2014: 92).

< angıl-mış “anılmış, zikredilmiş”

"*Keldi mü kişi üze uzak vaḳt zamānedin, irmedi **angılmış** nirse?*" 558a/1=76/1

<ıyın-mış “gönderilmiş, peygamber”

"*'Taḳı kemişgil tayaḳıḅnı.' Ol vaḳtın kim kördi anı teprenür, ḥaḳīḳat üze yılan mengizlig; İ'rāz kıldı songın çewr<ü> taḳı **ḳaytmadı**. 'Ay Mūsā, ḳorḳmaḅıl! Men, ḳorḳmaz menim ḳatında **ıyınmışlar**.*'" 361a/8=27/10

<ögdül-miş “övülen, Esmâü'l-Hüsna'dan bir isim (el-ḥamīd)”

"*Taḳı 'ayb ḳılmadılar anlardın, meger kim biterler Tangrıḅa yinggen, **ögdülmüş**.*"570a/2=85/8

< uğranıl-mış “başvurulan, kendisine ihtiyaç duyulan, Esmâü'l-Hüsna'dan bir isim (eş-şamed)

"*Tangrı **uḅranılmış**.*" 583a/2=112/2

2.2.3.22. –mur

Yaygın kullanımı olmayan bir ektir. Gabain, bu eki Eski Türkçe içinde “yağmur <yağmur "yağmur", kömür<köy-mür "kömür, tamur<*tam-mur "damar örnekleriyle açıklar (Gabain, 1988: 53).

Harezmi Türkçesinde de farklı bir kullanımı olmayan bu ek, metinde yalnızca bir kelime geçmektedir.

<yağ-mur “yağmur”

"*Ḥaḳīḳat üze Tangrı, anıḅ ḳatında ḳıyāmetnüḅ bilmeki. Taḳı indürür **yaḅmurnı** taḳı bilür ol nirseni kim raḥimler içinde. Taḳı bilmez bir ten, neni ḳazḅanur ırte. Taḳı bilmes ten, ḳayu yirde ölür. Ḥaḳīḳat üze Tangrı bilgen örtüḅlüḅni.*"395b/1=31/34

2.2.3.23. –n

Eski Türkçeden beri çok da işlek olmayan bir ektir. Genellikle fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı, daha çok yapılanı gösteren bir ektir (Kalsın, 2013: 112). Geldiği kökten kalıcı bir isim oluşturur.

<sa-n “sayı”

"Aydi: 'Niçe kiçtingiz yir içinde, yıllar **sanındın**?' "334b/8=23/113

<tüg+(ü)n “düğüm, bağ”

"Taķı yoķ yazuķ sizing üze, ol nirse içinde kim örtüglüg sözledingiz anıñ birle, tişilerning tilemekindin, yā örttüngiz öz içingizde. Bildi Tangrı, haķıķat üze siz zıkr kılğay siz anlarğa. Taķı ançası var va 'de kılmanğız siz yaşru, ya 'nī cimā' meger kim aysangız söz körklüg. Taķı uğramangız nikāh **tügüninge**, ya 'nī nikāh kılmaķğa; teginçege tegrü kitāb vaķtıngā. Taķı biling haķıķat üze Tangrı bilür anı kim sizing içingizde turur. Korkung andın; taķı biling haķıķat üze Tangrı yarlıķağan, kınamaķğa iwmegen."36a/2=2/235

<tüt-(ü)n “duman”

"Andın song yönendi kök tapa, taķı ol **tütün**, aydı anga taķı yirge: 'Keling boyun süyü, yā una<ma>yu.' Aydılar: 'Keldük, boyun sügli bolup.' "455b/9=41/11

<yığ-m “yığm”

"Ortada boldılar anıng birle bir **yığında**; "579a/3=100/5

2.2.3.24. –(X)ng

Harezmi Türkçesiyle yazılan metinde yalnızca alev anlamındaki “yaling” sözcüğünde görülmektedir. Gabain, ekin “-n” şeklinde olduğunu ve yal- (alevlen-) fiil köküne gelerek yalın şeklini oluşturduğunu belirtmiştir. (Gabain, 1988: 54).

Eren de sözcüğü “yalım” şeklinde vermiş ve sözcüğün Anadolu ağızlarında *yalın*, eski kaynaklarda da *yalıñ* şeklinde yazıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda Gabain'in görüşünü destekleyerek sözcüğün yal- fiilinden -(x)n ekiyle türediğini açıklamıştır (Eren, 2021: 557).

<yal-(ı)ng “alev”

"King irmez taķı mungsuz kılmas **yalıngdın**."560b/6=77/31

2.2.3.25. (X)nç

-n dönüşlü çatı ekiyle fiilden isim yapan -ç ekinin kaynaşması sonucu oluşmuş bir ektir (Kalsın, 2013: 113). Harezmi Türkçesiyle yazılan diğer eserlerde örneklerine sıkça rastlanan ek (Kalsın, 2019: 113), mevcut eserde yalnızca iki sözcükte görülmüştür.

<öt-(ü)nç “ödünç”

"Kim turur ol kim, ötünç birür Tangrığa, körklüg **ötünç**; kat kat kılssa anga, katlar köp. Taķı Tangrı tar kılur taķı king kılur. Taķı anıñ tapa kaytarılur siz."37a/9=2/245

<kork-(u)nç "korkunç"

"Siz katıgrak **korkunç** yanındın, köngülleri içinde, Tangrıdın. Ol, haķıķat üze anlar erenler uķmazlar."524a/8=59/13

2.2.3.26. -(X)ş

Eski Türkçeden bu yana görülen bu ek, fiillere gelerek kalıcı ad yapar. Türkçenin bütün dönemlerinde işlektir.

<sak- (1)ş "sayı, hesap"

"Taķı sınanğ öksüzlerni, ançağa tegrü ol vaķtın kim tegseler nikāhķa. Eger körsengiz anlardın könilikni, biring anlarğa mällarnı. Taķı yimeng anı haddın kiçe taķı iwe kim ulğaysalar. Taķı kim bolsa bay, saķınsun; taķı kim bolsa dervış, yisün körklüg<lük> birle. Ol vaķtın kim birsengiz anlarğa mällarnı, tanuķ tiking anlar üze. Taķı tap boldı Tangrı, **saķış** kılğan."76a/2=4/6

<ula-ş "daimi"

"Ol uçmaķnıng şıfatı kim va'de kılındı saķınğanlar: Aķar altınındın arıķlar; meyvesi **ulaş** taķı anıng köligesi. Ol, anlarning songı kim saķındılar. Taķı qāfirlarning songı ot."244b/9=13/35

<üle-(ü)ş "pay, hisse" ,

"Taķı aydılar: 'İdimüz! İwgil bizge **ülüşümüzni**, saķış künindin aşnu.' "433a/5=38/16

<yan-(1)ş "cevap, yanıt"

"Taķı haķıķat üze anga, bizing qatımızda yawuķluk taķı **yanışning** körklügreki."435a/5=38/40

2.2.3.27. -t

Genellikle hareket bildiren isimler yapan bir ektir. Eski Türkçe döneminden beri mevcut olan ek, Karahanlı Türkçesi metinlerinde daha sık kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2019: 27). Buna paralel olarak Harezmi Türkçesinde çok sık kullanılmamış, sınırlı sözcükte görülmüştür (Kalsın, 2013: 116). Mevcut metinde de üç örnekte yer almıştır.

<ög-(ü)t "öğüt, nasihat, söz"

"Taķı birdük anga ehlni taķı anlarning endāzesinçe anıng birle; rahmet üçün bizdın taķı **ögüt** üçün 'aķllar eyeleringe."435a/8=38/43

<yan-(u)t "yanıt, cevap"

"Ol vaktin kim keldi anlarğa haq birle ya 'nī **yanut** birle, katımızdın; aydılar: 'Öldürüng anlarning oğulların kim bittiler anıng birle taqı tirig qodung tişilerni.' Taqı irmez kâfirlarning keydi, meger zāyi 'lık içinde."448b/5=40/25

<ög-(ü)t "öğüt"

"Andağ irmez; haqıkat üze ol **ögüt**."556a/8=74/54

2.2.3.28. -(X)z

Eski Türkçeden beri organ adları, soyut ve somut ad ve sıfatlar türetmede kullanılmıştır (Kalsın, 2013: 116). Harezmi Türkçesinde de yaygın bir şekilde kullanılan ek, mevcut metinde *boğaz* (513b/3=56/83), *söz* (406a/1=33/53), *semüz*(231b/7=12/46), *köz*, *yawuz* ve *yitiz* sözcüklerinde görülmüştür.

<kö-z "göz"

"Taqı ornattuq anlarını ol nirse içinde kim ornatmaduq sizni anıng içinde. Taqı kılduq anlarğa kulaklar taqı közler taqı köngüller. Niyābet kılmadı anlardın kulakları taqı **közleri** taqı köngülleri, nirsedin, ol vaktin kim inkār kılar irdiler Tangrınıñ āyetleringa. Taqı kapsadı anlarğa ol nirse kim irdiler anıng birle yobılayurlar."482b/1=46/26

<yawu-z "kötü"

"Kim şefā 'at kılsa körklüg şefā 'at, bolğay anga ülüş andın. Taqı kim şefā 'at kılsa şefā 'at **yawuz**, bolğay anga ülüş andın. Taqı irdi Tangrı tigme bir nirse üze saqçı."89a/4=4/85

<yit-iz "eksiksiz, mükemmel"

"Anlar anlar kim bilür Tangrı anı kim köngülleri içinde. Yüz ewürgil anlardın taqı öğütlegil anlarını taqı ayğıl anlarğa tenleri içinde **yitiz** söz." 86a/2=4/63

2.2.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

2.2.4.1. -Ar-

İşlek bir ek değildir. Geçişli tabanlardan ettirgen, geçişsiz tabanlardan da geçişli fiiller teşkil etmiştir (Hacıeminoğlu, 2016: 93).

<çık-ar- "çıkarmak"

"Taqı çıkarduq tamuğnı ol kün, küfr ketürgenlerge, **çıkarmak**"292a/4=18/100

<kit-er- "gidermek"

"Munung üçün kim **kiterse** Tangrı anlardın, kılganları nirsening yawuzraqı. Taqı cezā birse anlarğa yanutlarını, ol nirsening körklügreki birle kim kılar irdiler."441b/3=39/35

< kop-ar- "kopar-, harekete geçir-"

"Taqı Tangrı ol kim ıddı yıllerni, taqı **koparur** bulutnı. Sürdük anı ölüg ilge, tırgürdük anıñ birle yirni ölmüşindin songra. Anıñ mengizlig tirilmek."415b/9=35/9

2.2.4.2. –D–

Pekiştirme eki olarak geçmektedir (Argunşah-Sağol, 2021: 190). Harezmi Türkçesi ile yazılan metinde yalnızca üç sözcükte görülmüştür.

< kü-d- “koru- gözle”

"Aydı: '**Küder** mü siz bizge, meger iki edgürek işning birisini? Taķı biz küyer miz sizing birle kim tegse sizge Tangrı kın birle, anıng katındın, yā eliglerimiz birle. Küyüng, biz sizing birle küygenler miz.' "188b/1=9/52

<ko-d- “koymak”

"Taķı haķıķat üze ol yokattı ilkinke 'Ādnı, taķı Şemūdın **koğmadı**."505a/4=53/50~51

<koğ-(u)d- “ihmâl etmek, unutmak”

"Taķı yok yörigendin yir içinde taķı yok uçğandın uçar iki kanatı birle, meger ümmetler sizing mengzeşikleringiz. **Ķođudmaduķ** kitāb içinde nirsedin, andın song anlarning İğisi tapa yığlurlar."128a/2=6/38

2.2.4.3. –DUR–

Geçişsiz fiileri geçişli veya ettirgen hâle getiren bir ektir. Yapı itibariyel -t- ve -ur/-ür- ettirgenlik eklerinin kaynaşması neticesinde teşekkül etmiştir (Hacıeminoğlu, 2016: 128). Metinde hem ötümlü hem de ötümsüz şekliyle metinde yer almış ve yuvarlak biçimleriyle kullanılmıştır.

<ang-dur- “andırmak, hatırlatmak”

"Biz bilgenrek biz anı kim ayturlar. Taķı irmez sen anlar üze musallať, **angdurğıl** Ķur ‘ān birle ol kim erse kim qorqar qaķığımdın."497b/2=50/45

<bil-dür- “bildirmek, söylemek”

"Taķı ne **bildürdü** sanga, ne turur ayır<t> küni?"560a/6=77/14

<eşit-tür- “duyurmak, işittirmek”

"Taķı irmez sen közsüzlerning köndürgeni, azğunluqlarındın. **Eşittürmes** sen meger ol kim irse kim biter āyetlerimizğa, anlar boyun sügenler."366b/8=27/81

<karış-tur- “karıştırmak”

"Taķı **karışturmang** Tangrı indürgenini özüngizdin bitgeniñiz <birle>. Taķı örtmeng haķnı, taķı siz bilür siz." 7a/2=2/42

2.2.4.4. –GAR–

Geçişsiz fiil tabanlarından geçişli ve geçişli tabanlardan da ettirgen fiiller teşkil etmektedir. N. Hacıeminoğlu, ekin hem isimden fiil yapma hem de fiilden fiil yapma işlevinin

olduğunu belirtmiş ve fiilden fiil yapma işlevinde ekin -g- + -a- + -r- şeklinde kurulduğunu açıklamıştır (Hacıeminoğlu, 2016: 135).

Bu ekin örneğine Harezmi Türkçesiyle yazılan metinde yalnızca iki sözcükte rastlanmıştır. Ayrıca *kopgar-* fiilinin aynı zamanda *kopar-* şeklindeki kullanımı da görülmektedir. Bu durum Oğuzca'da ek başında -g- sesinin düşmesi olarak kabul edilebilir (Eker, 2006: 123).

<kut-ğar- “kurtarmak”

"Ol vaqtın kim qarār kıldıng sen taķı ol kim irse kim sening birle kemi üze, aygıl: 'Ögmek Tangrıǵa, ol kim **kutğardı** bizni küç kılğan erenlerdin." 329b/8=23/28

<kop-ğar- “koparmak”

"Aygıl: 'Yörüng yirde, baķıng neteg başladı yaratmaķnı.' Andın song Tangrı **kopğarur** song kopmaķnı. Haķıķat üze Tangrı tigme bir nirse üze yaraǵlıǵ." 380a/7=29/2

2.2.4.5. –GUr–

Ettirgen çatılar üreten bir ektir. Orhon Türkçesi ve Uygur Türkçesi dönemlerinde aynı biçim ve işlevde kullanılırken Karahanlı Türkçesi dönemine gelindiğinde bu ekle oluşan fiillere sıkça rastlanmış, ekin -gır-/gir- şekilleriyle de karşılaşmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde ekin üç farklı işlevi olduğunu belirten Hacıeminoğlu, oluşumunu da -g + -I- + -r- şeklinde vermiştir (Hacıeminoğlu, 2019: 134). Harezmi Türkçesi döneminde yalnızca yuvarlak şekilleriyle görülen ek, metinde dört sözcükte yer almıştır.

<az-ğur- “azdır-, yoldan çıkar-”

"'Haķıķat üze sen, eger koǵsang anlarını, **azğurğaylar** kullarını. Taķı toǵurmağaylar meger fāsıķ, küfr ketürgenler.' " 550a/5=71/27

<oç-ğur- “bağırmaq, haykırmak”

"Ol kim irselerning tangsuķ şıfatı kim kāfir boldılar, ol kim irsening tangsuķ şıfatı mengizlig kim, oçğurur ol nirse birle kim işitmes, meger ündemekni taķı kıķırmaķnı. Sağırlar, ağırlar, közsüzler; anlar bilmesler." 242b/1=2/171

<tir-gür- “diriltmek”

"Taķı Tangrı ol kim ıddı yıllerni, taķı koparur bulutnı. Sürdük anı ölüg ilge, tırgürdük anıñ birle yirni ölmüşindin songra. Anıñ mengizlig tirilmek." 416a/1=35/9

2.2.4.6. –GUz–

-GUr- ettirgenlik ekinden farksızdır, hatta r~z ses denkliliğinin yaşandığı bir varyantıdır. Metinde yalnızca iki sözcükte görülmüştür.

<kör-küz- “göster-”

"Taķı **körküzgil**, körgeyler." 431b/8=37/175

< tir-güz- "dirilt-, hayat ver-"

"Taķı nişān anlar<ga>, yir ölüg; **tirgüzdük** anı taķı çıkarduk andın ewünni, andın yiyürler."422a/4=36/33

2.2.4.7. –i–

Sık kullanılan bir ek değildir, pekiştirme ekidir.

<sür-i- "asıl-, çek-"

"Taķı ol vaķtın kim kayttı Mūsā kavmı tapa, öfkelig, kaķıg kaķguluĝ; aydı: 'Neme yawuz bu kim ĥalıfe boldunguz mindin, mindin song! İwdüingiz mü İğingiz işindin.' Taķı kemişti taķtalarını; taķı tuttı başını uyasıning, **sürüyür** anı anıng tapa. Aydı: 'Anam oĝlı! Ĥaķķat üze kavm, za ģf tuttılar mini. Taķı yawuk boldılar öldürü mini, ya 'nī öldürü yazdılar. Taplatmaĝıl mini düşmanlarĝa taķı kılmaĝıl mini küç kılĝan erenler birle."163b/4= 7/150

2.2.4.8. –K–

Fiil köküne gelerek anlamı kuvvetlendirir. Kâşgarlı Mahmud, eki "*Maĝlup veya mecbur edilmiş olunduĝu zaman mef'ul anlamını verir.*" şeklinde açıklayarak ekin fiile dönüşlülük anlamı kattıĝını belirtmiştir (Akkoyunlu-Ercilasun, 2015: 8).

Hacıeminoĝlu ekin bu işleviyle birlikte başka bir işlevi olduĝunu söylemiştir. Ekin hem anlamı kuvvetlendirdiĝini hem de geldiĝi fiilde kökün kaybolduĝunu böylelikle ekli biçimin kökün yerini aldıĝını belirtmiştir (Hacıeminoĝlu, 2016: 95). *Aş-(u)k-* "aşmak, ileri gitmek", *tur-(u)k-* "duraklamak" ve *yol-k-* "yolmak, koparmak" sözcüklerinde ekin anlamı kuvvetlendirdiĝini belirten Hacıeminoĝlu, *ö-k-* "düşünmek" sözcüğünde de kökün kaybolup ekli şeklinin onun yerini aldıĝını ifade etmiştir. Karahanlı Türkçesinde kullanım sıklıĝı genişleyen ek, Harezmi Türkçesinde sayılı örnekte yer almıştır. Mevcut metinde de üç sözcükte görölmüştür.

<bas-(ı)k- "sıkıştırıl-"

"Yā tiler mü sen anlarĝa ter, anlar ĝarāmetdin **basıkmuşlar?**"544a/2=68/46

< sın-(ı)k- "yenil-"

"Çerigi ol yirde **sınıkmuş**⁹, öĝürlerdin."433a/1= 38/11

<tur-(u)k- "hareketsiz kalmak"

"Ay anlar kim bittiler! Şabr kıling taķı şabr kılışing taķı **turuķung**. Taķı saķning Tangrıdın, bolĝay kim siz kırtulĝay siz."74b/4=3/200

⁹ <sın-(ı)k-mış: "yenilen, yenilmiş" anlamındadır. -mış eki burada sıfat-fiil eki görevinde kullanılmıştır.

<yal-k- “usanmak, bıkmak”

"Taķı eger uluğsınsalar; anlar İding katında, tesbîh kılurlar anga tünle taķı kündüz, taķı anlar **yalkmaslar**."458b/7=41/38

2.2.4.9. –(X)l–

Etken ve ettirgen fiillerden edilgen fiiller türetir. Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar işlev ve şekil değişikliğine uğramadan en çok kullanılan eklerdendir. Ünsüz ile biten fiil kök ve gövdelerine -ı-, -i-, -u-, -ü- yardımcı ünlüleriyle bağlanır.

<at-(ı)l- “atılmak”

"Kulaķ tutmaslar firişteler tapa. Taķı **atılurlar** tigme bir yöndin sürümek için. Taķı anlarğa kın ulaş."425b/6=37/8~9

<bir-(i)l- “verilmek”

"Taķı haķıķat üze sen, **birilür** sen Qur’ānnı, hikmetligning taķı ilmligning katındın."361a/1=27/6

<ek(i)s-(i)l- “eksil-, azal-”

"Kim tileyür irse bu yakınraķ tiriğlikni taķı bezekini; tükel tegürgey miz anlarğa ‘amellerini anlarğa, anıing içinde; taķı anlar, anıing içinde **eksilmesler**."214b/5=11/15

<tüze-l- “düzelt-, yola gir-, doğru-”

"Munung için kim **tüzelsengiz** arķaları üze, andın song angsangız İdingiz ni ‘metlerini. Ol vaktın kim tüz boldungız anıing üze, taķı aysangız: 'Arığlık ol Tangrığa kim musahhar kıldı bizge munı taķı irmez irdük anga küçi yitgenler."467b/3=43/13

2.2.4.10. –mA–

Fiil kök veya gövdelerine gelerek eylemin gerçekleşmediği veya gerçekleşme olasılığının olmadığı belirten bir ektir. Olumsuzluk belirtir.

<arsıktur-ma- “aldatma-”

"**Arsıkturmasun** sini anlarning ewrülmeķi kim tanıdılar, iller içinde."74a/1=3/196

<bolma- “olma-”

"**Bolmadı** mu anlarğa nişān kim bilse anı Benī İsrāyilning ‘ālimleri?"359a/6=26/197

<tigme- “yetişme-”

"**Tigmedi** muşibetdin yirde taķı tenleringiz içinde, meger Levhü'l-Mahfûz içinde, mundın aşnu kim yaratur miz anı. Haķıķat üze ol, Tangrı üze āsān."57/22=517a/7

2.2.4.11. –(X)n–

Dönüşlülük bildiren bir ektir. Eski Türkçeden bu yana kullanılan işlek bir yapım ekidir.

<alda-n- “inan-, aldan-”

"Ayğaylar: 'Tangrıka.' Ayğıl: 'Neteg **aldanur** siz?' "333b/2=23/89

<küwe-n- “övün-, böbürlen-”

"Andın song bardı ehli tapa, **küwenü**."557b/2=75/33

<sak+ı-n- “düşünmek, sanmak”

"Hakikat üze anlar kim sakındılar, ol vaktın kim sıkadı anlarını tezgingen, yā közge ilergen iblisdin, **sakındılar**, ol vaktın kim anlar körngenler." 170a/7=7/201

<tap-un- “tapın-”

"Ol vaktın kim aydı atasınga taķı kavmınga: 'Nege **tapunur** siz?' "354b/3=26/70

<taya-n- “dayan-”

"Taķı iwleringe kapuğlar, taķı tahtlar, anıng üze **tayanurlar**."469a/6=43/34

2.2.4.12. -(X)r-

Fiile geldiği takdirde işi başkasına yaptırma anlamı katar. Hem ettirgenlik hem de dönüşlülük işlevi vardır. Eski Türkçeden itibaren kullanımı siktir. Yalnız, eklendiği bazı fiil köklerinde genişleme yaparak kök fiili kullanıstan düşürmüştür Böylece kökle kaynaşmış ve asıl fiilin yerini almıştır (*belgü-* “belirmek”, *belgür-* < *belgü-r-* “belirmek”) (Hacıeminoğlu, 2016: 98).

<aç-(ı)r- “ayır-”

"Taķı sizdi, ol **ağırmak**."557a/9=75/28

<ay-(ı)r “ayırarak”

"Taķı ol vaktın kim **ayırduķ**, sizning birle, tengizni. Taķı kutğarduk sizni taķı baturduk Fir'avnnung ehlini, taķı sizler baķar siz." 7b/6=2/50

<keç-ür- “geçir-”

"Ay anlar kim bittiler! Saķning Tangrıdın. Taķı baķsun ten, neng **keçürdi** irtege. Taķı saķning Tangrıdın, hakikat üze Tangrı bilgen anı kim kılur siz." 524b/9=59/18

<tegş-(ü)r- “değıştirmek”

"**Tegşürdi** anlar kim küç kıldılar anlardın, sözni, andın öngin kim ayıldı anlarğa. İdduk anlar üze kın, kökdin; munung birle kim irdiler küç kılurlar."165b/7=7/162

< teg-(ü)r~tig(ü)r- “ulaştır-”

"Taķı irmeding mağribğa nisbetlig yirning yanında, ol vaktın kim **tegürdük** Mūsāğa işni. Taķı irmeding hāzırlardın." 372b/6=28/44

"Arıġlayur ötgün, ögmeki birle; taķı firişteler, qorqunçındın. Taķı ıdar qatıġ ünlerni taķı **tigrür** anı kimge kim tilese, taķı anlar cedel qılışurlar Tangrı içinde. Taķı ol mekr qılıřmaķı qatıġ bolur."241b/2=13/13

< yit-(ü)r- "yitir-, kaybet-"

"Aydılar taķı qarşu keldiler anlar üze: 'Neni **yitrür** siz?' "234b/5=12/71

2.2.4.13. –sA–

Eski Türkçeden beri görülen bir ektir ancak kullanım sıklıġı düşüktür. İstek ve arzu anlamı katar. -(X)GsA- şeklinin ayrılmış hali de olabilir. Metinde tek yerde geçmektedir (Kaya, 2014: 125).

<kap-sa- "kuşatmak, sarmak"

"Taķı urġul meşel, iki erni; Qılduķ ikisinde biringe, iki būstān, üzümledin. Taķı **ķapsaduķ** ikisini ġurmā yıġaķı birle taķı ķılduķ ikisi arasında ekin."285b/6=18/32

2.2.4.14. –(X)ř–

Fiil kök veya gövdesine geldiġinde işi birlikte ya da karşılıklı yapma anlamı katan bir ektir. Aynı zamanda dönüşlölük anlamı da taşıyabilir.

<kem-(i)ř- "atmak"

"Ol ķim ķıldı Tangrı birle öngin tapunġu, **kemişing** ikeġü anı qatıġ ķın içinge."496a/9=50/26

<sözle-ř- "söyleşmek, konuşmak"

"Taķı Tangrıning ķulları, anlar kim yöriyürler yir üze, yumřaķ tölek. Taķı ol vaķtın kim **sözleşti** anlarını birle bilmegenler, ya 'nī yüngül usluġlar; aydılar: 'Qurtulmaķ!'350a/3=25/63
<toķu-ř "savaşmak, dövüşmek"

"Ay peyġāmbir! **Toķuřġul** kāfirler birle taķı münāfıķlar birle, taķı iriglik ķılġıl anlar üze. Taķı sıġıngu yirleri tamuġ taķı neme yawuz qaytġu yir!"191b/4=9/73

<ula-ř- "ulaş-"

"Aydı: 'Kiring ümmetler içinde keķti sizledin aşnu, perīledin taķı ādemīledin, ot içinde.' Tigme bir kez kim kirdi bir öġür; la 'net ķıldı uyasını, ya 'nī işlerini; ançaġa tegrü kim ol vaķtın kim **ulaşsalar** anıing içinde ķamuġ, aydı songları, öngleringe: 'İdimüz! Munlar azdurdular bizni. Ketürgil anlar<ġa> ķın, ķat ķat otdın.' Aydı: 'Tigme birge ķat taķı anķası bar bilmez siz.' "150b/2=7/38

2.2.4.15. –sIk–

Edilgen fiil oluşturan bu ek, yalnızca bir sözcükte geçmektedir.

<ar-sık- “aldat-”

"Tigme bir ten ölümniing tatğanı. Taķı haķıķat üze tükel tegrü<lü>r yanutlaringız, kıyāmet kün. Kim kim ırak kılındı otdın taķı kiwrüldi uçmaķğa, kırtuldı. Taķı irmez yaķınraķ tiriqlik, meger **arsıķmaķ** metā 'ı."72a/9=3/185

2.2.4.16. -(X)t-

İşlek bir ettirgen çatı ekidir. Eski Türkçeden beri kullanım sıklığı yüksek olan ek, fiile eklenince işi başkasına yaptırma anlamı da katabilir.

<ay-t- “söylemek, demek”

"Bilür miz, haķıķat üze ol kağgurur sini ol kim **ayturlar**. Haķıķat üze anlar yalgānga nisbet kılmaslar sini, velī zālimler, Tangrıning āyetleringā inkār kılurlar." 127a/7=6/33

<tepre-t- “sallamak”

"**Tepretmegil** anıing birle tiling, munung üçün kim iwseng anıing birle."557a/3=75/16

<tüze-t- “düzenlemek, düzeltmek”

" 'Ol vaķtın kim **tüzettim** anı taķı ürdüm anıing içinde rūhumdın; tüşüng, anga secde kılığlar.' "436b/7=38/72

2.2.4.17. -y-

Yalnızca tek bir sözcükte bulunmuştur. Clauson eki *yoğ-* şeklinde inceleyerek yököküne ulaşmıştır. Bu kökün desteklemek için de yok kelimesini örnek vermiştir. Aynı zamanda bu kelimenin Kırgız ve Kazak Türkçelerinde *joy-*, Nogay ve Türkmen Türkçesi'nde de *yoy-* şeklinde bulunduğunu ifade etmiştir (Kaya, 2014: 134).

<yo-y- “silmek, izole etmek”

"Munung üçün kim tölendürse haķnı taķı **yoysa** bātılın; taķı eger yigrense yazuķ kılğanlar."171b/9=8/8

2.3. Zamirler

2.3.1. Kişi Zamirleri

Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde teklik ve çokluk tasnifiyle toplamda 6 farklı kişi zamiri yer almaktadır. Harezmi Türkçesi ile yazılan diğer eserlerde bu zamirlerin tüm hâl ekleri ile çekimleri mevcut iken metnimizde bazı hâl durumu çekimleri mevcut değildir. Müstensih, bu hâl eklerini karşılamak için gerekli edatları ya da anlamı karşılayacak başka sözcük gruplarını kullanmıştır.

Örneğin vasıta eki alan “sizle” sözcüğü *sizing birle* sözcük grubu ile karşılanmıştır. Bulunma hâl eki alan “bende” sözcüğü *menim birle* sözcük grubu ile karşılanmıştır. Genellikle

“birle” edatının bu çekim eklerinin yerini tuttuğu görülmüştür. Yine bulunma hâl eki almış “onlarda” sözcüğü “anlarning içinde” sözcük grubu ile karşılanmıştır.

Birinci teklik ve çokluk kişi zamirlerinde söz başı *b~m* nöbetleşmesi görülmektedir. Birinci ve ikinci teklik zamirlerinde de yönelme hâl ekinin gelmesiyle kökteki ince sesin kalınlaştığı böylelikle sözcükte kalın sıradan gidildiği görülmektedir.

2.3.1.1. Birinci Teklik Kişi Zamirleri

Tablo 2. 1 Birinci Teklik Kişi Zamiri Çekimi

1. Teklik Kişi Zamiri	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma – Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	Eşitlik Hâli
Men	Mening~mining- menim	Meni~mini	Manga	—	Mindin	—	—

"Taķı ant içti ol ikisinge: 'Haķıķat üze men, siz ikegüģe öģüt birgenlerdin.' "

"Taķı eger yalganga nisbet kılsalar sini, aygıl: 'Manga **menim** işim taķı sizge işingiz. Siz bızarlar ol nirsedin kim kıılır men taķı bızār men ol nirsedin kim kıılır siz.' " 205b/3=10/41

"Aydi: 'Neteg bolur manga oģlan, taķı sıķamadı **mini** yaratılmış taķı irmedim zinā kıılğan?' " 295a/1=19/20

"Aydi: 'İdim! Zindān sewüģlüģrek (2) benim tapa, ol nersedin kim indeyürler **meni** aning tapa. Taķı eger ewürmeseng mendin anlarning keydini, (3) kıısģay men anlar tapa. Taķı bolģay men bilmegenlerdin.' "230a/2=12/33

"Aydi: 'Eger uysang manga, sormaģıl **manga** nirsedin, ançaģa tegrü yangı kıılsam sanga andın yād kıılmaķ.' "289b/2=18/70

"Taķı aydi Tangrı: 'Tutunmang iki tapunģu. Haķıķat üze ol, tapunģu bir. **Mindin** ök, kıorķunģ mindin.' "262a/5=16/51

2.3.1.2. İkinci Teklik Kişi Zamirleri

Tablo 2. 2 İkinci Teklik Kişi Zamiri Çekimi

2. Teklik Kişi Zamiri	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma – Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	Eşitlik Hâli
Sen	Sening~seniñ	Sini	Sanga	—	Sindin	—	—

"Taķı ol vaķtın kim kōtrūr İbrāhīm ullaŋnı, Ka 'bedin, taķı İsmā'ıl: 'Ay İđimüz! Qabūl kılğıl bizdin. Hākīķat ūze sen **sen** iŗitgen, bilgen.'" 18b/1=2/127

"Ol, okıyur miz anı **sening** ūze niŗānlardın taķı hıķmetlig zıķrdın." 55a/3=3/58

"Biz indürdük **seniñ** tapa kitābnı, rāstlıķ birle. Qulluķ kılınğ Tangrıǵa, hāliŗ kılığlı bolup anga dīnnı." 438a/1=39/2

"İndürmedik **sening** ūze Qur'ānnı, munung ūçün kim emgenseng; meger angdurmaķ ūçün ol kim qorķar." 301a/2=20/2

" 'Toldurǵay men tamuǵnı sindin taķı ol kim erselerdin kim uydılar **sanga**, anlardın qamuǵdın.'" 437a/9=38/85

"Taķı birmedük anlar<ǵa> kitāblardın, okıyurlar anı; taķı ıđmaduķ anlar tapa, **sindin** aŗnu, qorķutǵandın." 413b/8=34/44

2.3.1.3. Üçüncü Teklik Kiŗi Zamiri

Tablo 2. 3 Üçüncü Teklik Kiŗi Zamiri Çekimi

3. Teklik Kiŗi Zamiri	İlgi Hāli	Yükleme Hāli	Yönelme Hāli	Bulunma Hāli	Ayrılma – Çıkma Hāli	Vasıta Hāli	Eŗitlik Hāli
Ol	aning~anıñ	Anı	Anga	—	Andın	—	—

"**Ol**, ŷerif Qur'an; levh içinde saklanmıŗ." 570b/2=85/21~22

"Mütereddidler **aning** arasında; irmez munlar tapa taķı irmez anlar tapa. Taķı kimni azdursa Tangrı, tapmaǵay sen anga yol." 98a/9=4/143

"Aydı: '**Anıñ** teng, taķı siz andaǵ irse yawuķ kılınmıŗlardın.'" 353a/8=26/42

"Taķı ol vaķtın kim öldürdünüz tenni taķı hilāf kılıŗtınız anıñ içinde. Taķı Tangrı çıķarǵan turur **anı** kim örter irdingiz." 10b/6=2/72

"Taķı ol vaķtın kim ayıldı anga: 'Qorķıl Tangrıdın'; tuttı anı 'azizlik, yazuķ birle. Tap **anga** tamuǵ, taķı neme yawuz töŗek! " 30a/9=2/206

"Ol vaķtın kim keldi, ayıldı: 'Munung tig mü taŗting?' Aydı: ' Tamām ol oloķ. Taķı birildük bilig, **andın** aŗnu, taķı irdük boyun sügenler.'" 364a/1=27/42

2.3.1.4. Birinci Çokluk Kişi Zamiri

Tablo 2. 4 Birinci Çokluk Kişi Zamiri Çekimi

1. Çokluk Kişi Zamiri	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma – Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	Eşitlik Hâli
Biz~Miz	Bizing~bizning~ bizim~biziñ	Bizni	Bizge	—	Bizdin	—	—

"Eger tilese **miz** indürgey miz anlarınıñ üze kökdin nişān, boldı boyunları anga alçaqla<r>." 351b/2=26/4

"Taķı **biz** kamuğ korkğanlar, ya 'nī iş içinde oyağlar.'" 354a/2=26/56

"Taķı eger çatsa **bizim** üze, sözlerning päresin; tutğay irdük andın, sağ elig birle, andın song kesgey irdük andın yürek tamarın." 546a/8=69/44~45~46

"Teklif kılmaz Tangrı tenge, meger yarağını. Anga, ol kim kazğandı; taķı anıng üze ol kim kazğandı. 'İdimüz! Tutmağıl bizni, eger unutsa miz, yā haṭā kılsa miz. İdimüz! Yüklemeğil **bizing** üze ağır yükni, neteg kim yükleding anı anlar üze kim bizdin aşnu. İdimüz! Taķı yüklemeğil bizge anı kim yok küç bizge anıng birle. Taķı keçürgil bizdin taķı yarlıkağıl bizge taķı rahmet kılğıl bizge. Sen erkligimüz. Yārī birgil bizge, kāfir erenler üze!" 46b/7=2/286

"Anıng içinde ayırtlanur, tigma iş hikmetlig, işi **bizning** katımızda. Bir irdük ıdğanlar, rahmetni İdingizdin. Haķikat üze ol, ol işitgen, bilgen." 473a/5=44/4~5~6

"Taķı anlardın kim<irseni kim> aytur: 'İdimüz! Birgil bizge dünyā içinde edgülik taķı ol cihānda edgülik, taķı saklağıl **bizni** ot qınındın.'" 29b/9=2/201

"Taķı anlardın kim 'ahd kıldı tangrıka:.' Eger birse **bizge** fazlındın, şadaķa kılğay miz taķı bolğay miz edgülerdin.'" 192a/3=9/75

2.3.1.5. İkinci Çokluk Kişi Zamiri

Tablo 2. 5 İkinci Çokluk Kişi Zamiri Çekimi

2. Çokluk Kişi Zamiri	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma – Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	Eşitlik Hâli
Siz	Sizing~ sizniñ sizning	Sizni	Sizge	—	Sizdin	—	—

"Andin song haqīqat ũze **siz**, ay azğunlar, yalgānga nisbet qılğanlar!" 512a/9=56/51

"**Sizing** kāfirleringiz mü yahşırax anlardın? Yā bar mu sizge berā'at, kitāblar içinde" 507b/3=54/43

"'Bu, **sizning** birle kirgen cemā'at. Yoq kinglik anlarğa. Haqīqat ũze anlar otnung köygenleri.'" 436a/4=38/49

"Tağı bedevī 'Arablardın ki erseni tutunur anı kim harc qılur, garāmet, ziyān; tağı küyer **sizniñ** birle, zamānenin tezginleringe. Anlar ũze yawuzluğunung tizgingeni! Tağı Tangrı eşitgen, bilgen." 195a/4=9/98

"Andin yarattuq sizni tağı aning içinde qaytarur miz **sizni** tağı andın çıkarur miz sizni öngin kez." 303b/6=20/55

"Ay anlar kim bittiler! Eger yārī birsengiz Tangrığa, yārī birgey **sizge** tağı tölendürgey adaqlarınıgızni." 484b/5=47/7

"'Haqīqat ũze yitürür miz sizge, Tangrı rızāsı ũçün. Tilemez miz **sizdin**, yanut tağı şükr qılmaq.'" 558b/1=76/9

2.3.1.6. Üçüncü Çokluk Kişi Zamiri

Tablo 2. 6 Üçüncü Çokluk Kişi Zamiri Çekimi

3. Çokluk Kişi Zamiri	İlgi Hâli	Yükleme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma – Çıkma Hâli	Vasıta Hâli	Eşitlik Hâli
Anlar~Olar	Anların~oların~ anlarınñ	Anlarını	Anlarğa	—	Anlardın	—	—

"Tağı eger haqīqat ũze **anlar** bitseler tağı saqınsalar; edğü yanut Tangrı katındın, yahşırax; eger bilür irseler." 15a/5=2/103

"Tağı aydı anlarğa **olarıning** peygāmbəri: 'Haqīqat ũze mülkining nişānı kim kelse sizge tabūt. Aning içinde qarār bar, İdingizdin; tağı qalğan ol nersedin kim qoddı Mūsā köki tağı Hārūn köki; kötrür anı firişteler. Haqīqat ũze aning içinde nişān bar sizge, eger erdingiz irse btigenler.'" 38a/4=2/248

"Tağı anlar kim nevmīd boldılar hayzdın, tişileringizdin, eger şeklig bolsangız; **anlarınñ** iddeti üç ay; tağı anlar kim hayz körmediler. Tağı yük eyeleri, vaqtları kim qoysalar yüklerini. Tağı kim kim saqınsa Tangrıdın, qılğay anga işindin āsānlıq." 535b/9=65/4

“Taķı ol <iki> kim erse kim, kelür anga, ya ‘nī kılurlar, sizdin; āzārlating **anlarnı**. Eger tevbe kılşalar taķı ongarsalar; yüz ewrüng ol ikisindin. Hāķīkat üze Tangrı boldı tevbeni qabül kılğan, rahmet kılğan.” 78a/3= 4/16

"Taķı urdı Tangrı meşel **anlarğa** kim bittiler; Fir‘avnnung tişisini.Ol vaķtın kim aydı:' İdım! Binā kılğıl menim üçün qatında sarāy, uçmaq içinde. Taķı qutarğıl mini Far‘avndın taķı ‘amelindin. Taķı qutarğıl mini küç kılğan erenlerdin.' " 539a/1=66/11

"Tigme bir kişige **anlardın**, ol kün, işī bar kim tap kelür anga."565b/1=80/37

2.3.2. İşaret Zamirleri

Harezmi Türkçesiyle yazılan metnimizde “bu, ol; bunlar~munlar, anlar~olar” olmak üzere -ikişer tanesi aynı anlamı karşılamakla birlikte- altı işaret zamiri vardır.

Bu zamirlerin Harezmi Türkçesi ile yazılan diğer metinlerde hâl eklerinin tamamını aldığı örnekler verilmiş olsa da metnimizde tüm hâl ekleri ile kullanımı mevcut değildir. Çekimi yapılmamış hâl eklerini karşılamak için belirli sözcük grupları veya edatlar bu işlevleri karşılamıştır.

2.3.2.1. bu~mu “bu”

Tablo 2. 7 bu~mu zamiri çekimi

BU	TEKLİK	ÇOKLUK
Yalın	Bu~uşbu	Bunlar~bular~munlar
İlgi Hâli	Bunung~bunuñ~munung~munuñ	bularning
Yükleme	—	—
Yönelme	—	—
Bulunma	Munda	—
Ayrılma – Çıkma	Bundın~mundın	—
Vasıta	—	—
Eşitlik	—	—

"Taķı kıldılar Tangrığa ol nirsedin kim yarattı ekindin taķı en ‘āmdın, ülüş; taķı aydılar: 'Bu Tangrığa'; aymaķları birle: 'Taķı bu ortaķlarımızğa.' Taķı ne kim bolsa ortaķlarınga, ulanmas Tangrı tapa; taķı ne kim bolsa Tangrığa, ol ulanur, teger ortaķlarınga. Neme yawuz hūkm kılurlar!" 140b/7= 6/136

"**Munung** üçün kim kılş miz anı sizge ögüt taķı beklese anı beklegen kulaķlar." 545a/4=69/12

"*Ƙonur mu siz ol nirse içinde kim **munda**, ƙurtulğanlık hālında; būstānlar içinde taƙı çeşmeler içinde, taƙı ekinler içinde taƙı hūrmā yıƙaƙı çiçeƙi nāzūk?*" 357a/8=26/146~147~148

"*Taƙı irding ƣafler içinde **mundın**; açtuƙ sindin örtüƣlüƣni, sening közüng bu kūn yitiƣ.*" 496a/6=50/22

"*Eger bolsa irdi **bular** tapunƣular<r>, kelmeƣeyler irdi. Taƙı ƙamuƣ, anıñ içinde cāviḏāneler.*" 318a/3=21/99

"*Neteg, ol vaƙtın kim kelse miz tigme bir ümmetdin tanuƣ birle taƙı kelse miz sening birle **bularning** üze tanuƣ?*" 82b/8=4/41

2.3.2.2. Ol “o”

Tablo 2. 8 ol zamiri çekimi

O	TEKLİK	ÇOKLUK
Yalın	Ol	Anlar
İlgi Hâli	Anıng~anıñ	Anlarning~anlarnıñ~olarning
Yükleme	Anı	Anlarnı
Yönelme	Anga	Anlarƣa
Bulunma	—	—
Ayrılma – Çıkma	Andın	Anlardın
Vasıta	—	—
Eşitlik	Ança	Anlarça

"*Ol munung birle kim, haƙıƙat üze Tangrı indürdi kitābnı rāstlıƣ birle. Taƙı haƙıƣat üze anlar kim hılāf ƙılıştılar kitāb içinde, ırāƣ hılāf içinde.*" 25a/3= 2/176

"*Ne içinde sen, **anıng** zıkrindin?*" 564a/8=79/43

"*Anlarƣa **anıñ** içinde ingremek taƙı anlar anıñ içinde işitmesler.*" 318a/4=21/100

"*Taƙı ol meşeller, urur miz **anı** kişilerge. Taƙı bilmez anı, meger ‘ālimler.*" 383a/1=29/43

"*Ayƣıl: ' Ol haber uluƣ, siz **andın** yüz ewürgenler.*" 436b/4=38/67~68

"*Ol vaƙtın mu kim tegdi sizge teggen, tegdingiz siz iki **ança**ƣa; aydingiz: 'Neteg bu?' Ayƣıl: 'Ol, özleringiz ƙatındın.*" *Haƙıƣat üze Tangrı, tigme bir nirse üze yaraƣlıƣ.*" 69a/9=3/165

2.3.3. Dönüşlülük Zamiri

Pekiştirme veya özne durumundaki kişinin/nesnenin eylemini veya durumunu kuvvetlendirerek anlatmaya yarayan bir zamirdir.

Eski Türkçenin Orhon Türkçesi döneminde öz sözcüğü ile birlikte kântü şeklinde iki adet dönüşlülük zamiri karşımıza çıkar. Uygur Türkçesine gelindiğinde yine öz sözcüğü ile kentü~kendü şekline değişen aynı zamir, metinlerde yer alır. Hatta anlamı kuvvetlendirmek için bu iki sözcüğün birleştirilerek “kendözi~kendüzi” gibi kullanımlarına rastlanır. Karahanlı Türkçesinde ötümlü hâli ile devam eden bu zamir, Harezmi Türkçesinde de kendü şeklinde kullanılır ve iki dönüşlülük zahirinin bir arada olduğu “kendü özi” şekli de karşımıza çıkar.

Ancak Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde dönüşlülük zamiri olarak “kendü” sözcüğü yer almamaktadır. Eski Türkçeden beri aynı işlevde kullanılan “öz” sözcüğü metnimizin dönüşlülük zamiridir.

*"Taķı kim ķılsa yawuzluķnı, yā küç ķılsa **özinge**, andın song yarlıķayu tilese Tangrıǵa; bulǵay Tangrını yarlıķaǵan, raķmet ķılǵan"*93b/8=4/110

*"Kim ķılsa edǵü 'amelni, **özinge** taķı kim yawuzluķ ķılsa, **öziniñ** üze. Andın song İding tapa ķaytarılur siz."*476b/8=45/15

*"Ayǵıl: 'Eger azsam, haķıķat üze azar men **öz nefsiüm** üze. Taķı könülsem, ol nirse birle kim vaķy ķılur benim tapa İdim. Haķıķat üze ol işitgen, bilgen.'*"414a/7=34/50

*"Belkim ādemī, **öz teni** üze açuķ hüccet, taķı eger kemişse 'özrlerini."*557a/2=75/14~15

2.3.4. Belirsizlik Zamirleri

2.3.4.1. barça “bütün, hepsi”

*"Ayǵıl: 'Ay ķullarım, anlar kim ĥaddın keçtiler özleri üze! Nevmiǵ bolmang Tangrıning raķmetindin, haķıķat üze Tangrı yarlıķar yazuķlarıning **barçasını**. Haķıķat üze ol, ol yarlıķaǵan, raķmet ķılǵan.'*"443b/4=39/53

2.3.4.2. ba'zı “bazı, kimi”

"Taķı eger indürsek irdük anı 'Arabī bolmaǵanlarıning ba'zısınıning tili üze, taķı oķısa irdi anlar üze; bolmaǵaylar irdi anga bitgenler." 3599a/9=26/198~199

2.3.4.3. biri “biri”

*"Taķı ol vaķtın kim müjde birildi **anlarda biri**, ol nirse birle kim urdı Tangrıǵa meşel; boldı yüzi ķara taķı ol öfkelig."*467b/9=43/17

*"Taķı anlar kim bittiler Tangrıǵa taķı yalavaçlarınǵa, taķı ayırt kemişmediler **biri** arasında anlardın anlar, birgey miz anlarǵa şevāblarını. Taķı irdi Tangrı yarlıķaǵan, raķmet ķılǵan."* 99a/9=4/152

2.3.4.4. **qayu Biri “hangi biri, hangisi”**

"İdingizning ni metlerining **qayu birisini** yalganga nisbet qılır siz?" 509b/9=55/51

2.3.4.5. **qamuğ “hepsi, tamamı”**

"Tağı irmez **qamuğ**, meger yığılmış bizing qatımızda, hāzır qılınmış." 422a/3=36/32

2.3.4.6. **kim erse~irse “kimse”**

"Tigmedi muşibetdin, meger Tangrı buyruğı birle. Tağı **kim erse** bitse Tangrığa, köndürgey könglini. Tağı Tangrı, tigme bir nirseni bilgen." 534a/7=64/11

"Tağı kişilerdin **kim irse** aytur: 'Bittik Tangrığa tağı qıyāmet küninge.' Tağı irmes anlar bitgenler." 2b/7=2/8

2.3.4.7. **üküş “çok”**

"Qılmadı Tangrı, qulakı yarılmışdın tağı tıynmış tiwedın, yā āzād qılınmış quldın, tağı ulağandın tağı arkasın saklağandın. Tağı ançası bar anlar kim küfr ketürdiler, çatarlar Tangrı üze yalgannı tağı **üküşleri** bilmezler." 120a/5=5/103

2.3.5. Soru Zamirleri

2.3.5.1. **Kim “kim”**

"Tağı **kim** qazğansa kiçig yazuqnı, yā uluğ yazuqnı; andın song atsa anıng birle bızārı, kötürdi buhtānnı tağı āşkārā yazuqnı." 94a/2=4/112

2.3.5.2. **Ne “ne”**

"Nirde kim bolsangız, teggey sizge ölüm; tağı eger bolsangız kötrülmiş berk yirler içinde. Tağı eger tegse anlarğa edgülik ayturlar: 'Bu Tangrı qatındın.' Tağı eger tegse anlarğa yawuzluq, ayturlar: 'BU sening qatındın.' Ayğıl: 'Qamuğ Tangrı qatındın. 'Ne turur bu erenlerge, uqmaqğa yawumazlar sözni?' " 88a/4=4/78

2.3.5.3. **Qayu “hangi”**

"Aydı: 'Ol, benim aramda tağı sening arangda. İki vaqtdın **qayusını** ötesem, küç qılmaq yok benim üze. Tağı Tangrı, ol nirse üze kim aytur miz, vekıl.' " 371a/2=28/28

2.4. Sıfatlar

İsmiñ önüne gelerek Bir adı, nitelik, nicelik, yer, sıra vb. bakımından niteleyen, belirten kelime, ön ad: *Beyaz (ev), güzel (çocuk), beş (gün), bu (kitap) gibi.* (TDK Güncel Türkçe Sözlük)

Türkçede sıfatlar ismiñ önüne gelerek tamlama adı verilen sözcük gruplarını oluştururlar. Bu tamlamalarda önce sıfat sonra isim sıralanır, yani tamlama “sıfat + isim” şeklinde oluşturulur. Metnimizde de sıfatlar Türkçedeki bu kurala dayanarak isimlerle yan yana gelmiştir. Tabii metnimizde tercüme cümle yapısının Arapça sentaksa uygun olarak yapılmasıyla da bu kurala aykırı sıfat tamlamaları da yer almaktadır. Yani Türkçedeki tamlama şeklinden farklı olarak Arapça tamlama kuralına uygun şekilde “isim+sıfat” sıralaması da görülmektedir.

Türkçe sıfat tamlamasına uygun: (sıfat+isim) =Tür. Taml.

"Taķı önginler, ikrār kıldılar yazuķlarınğa. Qarışturdılar yahşı 'amelni, taķı öngin asıǵsız işni. Bolǵay kim Tangrı kim kabûl kılsa tevbelerini anlar üze. Haķıķat üze Tangrı yarlıķaǵan, raķmet kılgan." 195b/7=9/102

yahşı 'amelni> TT iyi amel~güzel iş

Arapça sıfat tamlamasına uygun: (isim+sıfat)= Ar. Taml.

*"Haķıķat üze anlar kim bitmesler Tangrınınğ ayetlerinğa, köndürmez anlarını Tangrı. Taķı anlarğa **kın iglig**."* 268a/1=16/104

kın iglig > TT acı veren işkence~ acı ceza

2.4.1. Niteleme Sıfatları

açuk hüccet “açık delil”

*"Aygıl: 'Bu yolum. Ünder men Tangrı tapa, **açuk hüccet** üze men taķı ol kim irse kim uydı manga. Taķı arıǵlıķ Tangrığa taķı irmez men ortak koşǵanlardın.'* "238b/5= 12/108

örtüglüg hîle “gizli hile”

*"Taķı örtüglüg hîle kıldılar, **örtüglüg hîlelerini**. Taķı Tangrı katında örtüglüg hîleleri; taķı eger bolsa örtüglüg hîleleri, munung üçün kim kıssa andın taǵlar."* 251b/5=7/45

köni yol “doğru yol”

*"Taķı aydı ol kim bitti:'Ay qavmum! Uyung manga, köndüreyin sizni **köni yolğa**.'" 450a/9=40/38*

şevāb uluğ “büyük sevap” 70b/1 = Ar. Taml.

*"Anlar kim icābet kıldılar Tangrığa taķı yalavaçķa, mundın songra kim tegdi anlarğa baş. Anlarğa kim körklüglük kıldılar anlardın taķı şaķındılar, **şevāb uluğ**."* 3/172=70b/1

hüccet açuq “açık delil” 90b/1= Ar. Taml.

"Bulğay siz önginlerni, tileyürler kim kırtulsalar sizing birle taqı kırtulsalar kavmlarındın. Tigme bir kez kim kırtarıldılar müsülmānlarning toquşınga, ewrıldiler anıng içinde. Eger saçılınmasalar sizdin taqı kemiş<me>seler sizning tapa illeşmekni taqı yığmasalar eliglerini; tutung anlarını taqı öldürüng anlarını, kıyda kim buldunguz anlarını. Taqı anlarını, kılduq sizge anlar üze **hüccet açuq**."90b/1=4/91

iblisdin la'net kılınmış “lanetlenmiş iblis”267b/1=Ar. Taml.

"Ol vaktın kim okusang Kıur'ānnı, sıgıngıl Tangrığa, **iblisdin la'net kılınmış**."267b/1=16/104

2.4.2. Karşılaştırma Sıfatları

Türkiye Türkçesinde “Derecelendirme Zarfı” olarak nitelendirilen “daha, en” gibi derece bildiren sözcükler, sıfatların önüne gelerek karşılaştırma görevi yaparlar.

Eski Türkçede olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de bu karşılaştırma +rAK eki ile yapılır. Bu ek, sıfatlara gelerek onların derecesini artırır ve anlamlarını kuvvetlendirir. Bu sebeple dönem dil bilgisi kapsamında karşılaştırma sıfatı olarak değerlendirilir.

"Taqı kim **körklügrek** söz yanındın, andın kim ündedi Tangrı tapa taqı kıldı edgü 'amelni taqı aydı: 'Haqıkat üze men boyun sügenlerdin?' " 458a/6=41/33

"Tangrı, yok idi meger ol. Yığğay sizni kıyāmet küninge, şek yok anıng içinde. Taqı kim turur **rāstrak** Tangrıdın, söz yanındın?"89a/9=4/87

"Ündeyür ol kim erse kim ziyānı, **yawuakraq** asıgındın. Taqı neme yawuz yārīçi taqı neme yawuz koldaş!" 320b/5=22/13

"Taqı aydı anlar kim küfr ketürdiler: 'Kelmes bizge kıyāmet.' Aygıl: 'İdim birle ant içen men, kelgey ök sizge; örtüglügnüg bilgeni. Yırak bolmas andın zerre endāzesinçe, kökler içinde taqı yir içinde. Taqı yok **kiçigrek** andın taqı yok uluğrak, meger Levhü'l-Mahfūz içinde.' " 409a/1=34/3

2.4.3. Belirtme Sıfatları

2.4.3.1. İşaret Sıfatları

bu “bu”

"Taqı uydurduq anlarğa **bu dünyā** içinde, la'netni; taqı kıyāmet kün anlar sürülmüşlerdin." 372b/2=28/42

ol “o”

"Cevāb tilegil anlardın: Anlar mu kıtığrak yaratıg yanındın, yā ol kim irse mü kim; biz yarattuq anlarını balçıkdın yapuşğan?" 426a/3=37/11

uşbu “şu,bu”

"Taķı ol kün kim yıǵar miz anlarını taķı ol nirseni kim ķulluķ ķılurlar Tangrıdın bisre, aytur: 'Sizler mü azdurdunguz **ķullarımını uşbu**, yā anlar mu azdılar yolını?' "346a/7=25/17

2.4.3.2. Belirsizlik Sıfatları

artuksı “fazla, fazladan”

"Eşitmezler anıing içinde **artuķsı söz**, meger selāmnı. Taķı anlarǵa rüzīleri, anıing içinde, irtede taķı kiçede."298a/5=19/62

bir “bir”

"Ol **bir öǵūr** turur, keçtiler. Anlarǵaok kim ķazǵandılar taķı sizge ök anı kim ķazǵandınız. Taķı sorulmas siz ol nirsedin kim irdiler ķılurlar." 19/a9=2/134

"Taķı ķıķırǵıl kişiler içinde, ziyāret birle; kelsünler sanga yağanın, taķı tigme **bir yinçge** üze, kelürler tigme bir king tering yoldın." "322a/5=22/27

"Taķı eger tilese İding, ķılǵay irdi kişilerni bir dīn eyesi. Taķı ķışmazlar ħilāf ķılışǵanlar." 225b/5=11/118

hiç “hiç”

"Haķīķat üze Şafā atlıǵ taǵ taķı Merve atlıǵ taǵ, Tangrıning ‘alāmetlerindin. Kim kim uǵrasa Ka ‘bege, yā ziyāretķa; **hīç yazuķ** yok anıing üze kim tezginse ol ikisinge. Taķı kim kim artuķsı ķılsa ħayr, haķīķat üze Tangrı şükr ķılǵan, bilgen." 22b/8=2/158

Köp “hep, çok”

"Bitindi sizing üze, ol vaķtın kim ħāzır boldı sizlerdin biringizge ölüm, eger ķodsa **köp mālını**; vaşıyyet ataķa, anaķa taķı yawuķraķlarǵa, körklüǵlük birle; tōlenmek saķnuķlarǵa." 26a/2=2/180

ķamuǵ “çok”

"Ol ol turur kim yarattı sizing üçün ol nirseni kim yirde turur ķamuǵını. Andın song uǵradı kök tapa, tüz ķıldı anlarını, yiti köklerni. Taķı ol, **ķamuǵ nirseni** bilgen turur."5b/1=2/29

neçe~niçe “nice”

"Taķı **niçe köp āyetdin**, kökler içinde taķı yirde, keçerler anıing üze; taķı anlar, andın yüz ewürgenler."238a/9=12/105

"Taķı **niçe köp peyǵāmberdin**, öldürüşti anıñ birle İdige nisbetligler, köp. Sustluķ ķılmadılar ol nirsege kim tegdi anlarǵa. Tangrı yolu içinde. Taķı sust bolmadılar taķı ħor bolmadılar. Taķı Tangrı sewer şabr ķılǵanlarǵa."66a/6= 3/146

"Taķı **niçe niçe** konumlardın, ol ķatıǵrak küç <yanındın> konumungdın, ol kim çıkardı sini; yokattuķ anlarını. Yok yārīçi anlarǵa."485a/5=47/17

"Taķı **niçe niçe firıştedin** kökler içinde, asıĝ kılmas şefâ'atları nirse, meger mundın song kim destür birse Tangrı ol kim irsege mü kim tileyür taķı rāzī bolur."503b/9=53/26
üküş "çok"

"Başladım Tangrı atı birle; **üküş** rahmetlig, rahmeti lāzım." 573b/7

"Aytur: 'Yokattum **üküş māl**.' "574ab/3=90/7

2.4.3.3. Sayı Sıfatları

Sayılar, günlük hayatımızda yeri olan ve birçok alanda ölçüt niteliği taşıyan önemli kavramlardır. Günlük hayatta da bilimsel çalışmalarda da vazgeçilmez olan bu kavramlar, dilde de temel söz varlığı oluşturan unsurlar arasında yer alır.

Her dilde olduğu gibi Türkçede de bir sayı sistemi vardır. İlk kez Orhon Yazıtlarında karşımıza çıkan bu sistem, üç farklı şekilde oluşturulmuştur. Bunlar; bir üst onlu sayı sistemi, ilaveli sayı sistemi ve son olarak bugünkü kullandığımız sayı sistemidir (Şenaysoy, 2016: 23). Orhon ve Uygur Türkçesinde belirtilen sistemler yer alırken Karahanlı Türkçesinden itibaren bugünkü sayı sisteminin kullanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda da Harezmi Türkçesi ile yazılan metnimizde bugünkü kullandığımız sayı sistemi yer almıştır.

Kur'an'da birbirinden farklı 30 sayı mevcuttur. Bu sayıların basamak değerleri birbirinden farklıdır ve çoğu sayının birden fazla kez kullanıldığı görülmüştür. Metnimizde Kur'an'ın aslından farklı olarak "on sekiz ve "otuz üç" sayıları yer almaktadır. Asıl metinde de ve birçok tercümede de bu yaşlara karşılık "olgunluk çağı" tabiri kullanılmıştır

Metnimizde yer alan sayılar şunlardır:

Bir, iki~ikki, üç, dört, biş, altı, yiti, sekiz, tokuz, on, on bir, on iki, on sekiz, on tokuz, yigirmi, otuz, otuz üç, kırk, elig, altmış, yitmiş, seksen, toksan, toksan tokuz, yüz, iki yüz, üç yüz, ming, iki ming, üç ming, beş ming, elig ming, yüz ming

2.4.3.3.1. Asıl Sayı Sıfatları

"Ayĝıl: 'Haķıķat üze men korkutĝan. Taķı yok tapungundın, meger Tangrı **bir**, kahr kılĝan.' "436b/2=38/65

"Taķı vahy kılduk Ya 'kūb oĝlanlarıĝa, kitāb içinde: ' Fesād kılĝay siz yir içinde **ikki kez**. Taķı ĝālib bolĝay siz, ĝālib bolmak uluĝ.' " 271a/3=17/4

"**İki** būstān, birdi meyvesi, taķı ekismedi andın nirseni. Taķı aķturduk ol **ikisi** arasında arıķ."285b/7=18/33

"Singrin kestiler aniñ, taķı aydı: 'Menfa'at alıng ilngiz içinde, **üç kün**. Ol va'de, yalĝan aytılmışdın öngin."220b/1=11/65

"Taķı va 'de kılıştuķ Mūsā birle, **otuz tünni**; taķı tükel kıldıķ anı on birle. Tükel boldı İdisining belgülig kılınmış vaķtı, **kırk tün**. Taķı aydı Mūsā, qarındaşı Hārūnga: 'Halife bolğul mindin kavmum içinde. Taķı ongarğıl taķı uymağıl fesād kılğanlarning yolınga.' "
162a/5=7/142

"Aşar firişteler taķı Cebreyil, anıng tapa, ol kün içinde kim irdi endāzesi **elig ming yıl**."546b/7=70/4

"Taķı ıdduķ anı **yüz ming tapa**, yā artarlar."431a/1=37/147

2.4.3.3.2. Sıra Sayı Sıfatları

İlk "birinci"

"Taķı ewrer miz köngüllerini taķı közlerini, neteg kim bitmediler anga **ilk kezigde**; taķı koyar miz anlarını boynağulukları içinde, mütehayyir bolurlar."137b/1=6/110

"Eger yārī birmesengiz; uş yārī birdi anga Tangrı. Ol vaķtın kim çıkardı anı, anlar kim küfr ketürdiler; ikining **ikinçisi**; ol vaķtın kim ol ikisi üngür içinde; ol vaķtın kim aytur qoldeşinga: 'Korkmağıl, haķıķat üze Tangrı bizing birle.' Taķı indürdi Tangrı ārāmını anıng üze taķı kuvvetlendürdi anı çerigler birle, körmedingiz anı. Taķı kıldı anlarning kelimesin kim küfr ketürdi; astınraq; taķı Tangrıning kelimesi, ol yüksek. Taķı Tangrı yinggen, hikmet birle iş kılğan."186b/9=9/40

"Ayğaylar: 'Üç, **törtinçiler** itleri'; taķı ayğaylar: 'Biş, **altınçılar** itleri'; örtüglüg nirseni ata. Taķı ayğaylar: 'Yiti taķı **seksinçileri** itleri.' Ayğıl: 'İdim bilgenrek sanlarını. Bilmes anlarını meger az.' Cedel kılmağıl anlarning içinde, meger cedel kılışmak uçuz açuķ. Taķı istemegil anlarning içinde, anlardın bir kimse irdin. " 284a/7=18/22

2.4.3.3.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

ikin ikin "ikişer ikişer"

üçün üçün "üçer üçer"

"Ögmek Tangrığa, köklerniñ yangılar yaratğanı taķı yirniñ, firiştelerniñ kılğanınga yalawaçlar, kanatlar eyeleri **ikin ikin** taķı **üçün üçün** taķı törtin. Arturur haķ içinde anı kim tileyür. Haķıķat üze Tangrı, tigma bir nirse üze yarağlıg." 415a/=35/1

2.4.3.3.4. Kesir Sayı Sıfatları

"Taķı yalğanga nisbet kıldı anlarını kim aşnularındın, taķı tigmediler birgenimüz nirsening **onda biringe**. Taķı yalğanga nisbet kıldılar yalawaçlarımıznı. Neteg irdi inkārım!"
413b/9=34/45

"Kopgıl tünle, meger az; **yarısını** yā ekisgil andın az; yā arturgıl aning üze. Taķı āhestelik birle okuġul Qur'ānnı, okumak." 553a/1=73/2~3~4

"Hakikat üze bu, İding bilür, hakikat üze sen kopar sen, azrak tünnüing iki ülüşindin taķı yarusındin taķı **üçde biri**; taķı bir öġür anlardın kim sening birle. Taķı Tangrı endāze kılur tünni taķı kündüzni. Bildi kim sanayu bilmegey siz anı, ruhşat birdi sizing üze. Okung anı kim āsān boldı, Qur'ān okımaķdın. Bildi kim bolġay sizdin sökel taķı önginler, yöriyürler yirde, isteyürler Tangrıning artuķsı edġülükindin taķı önginler, kıtāl kılışurlar Tangrı yolında. Taķı okung anı kim āsān boldu, andın. Taķı kiling namāznı taķı biring zekātnı. Taķı borç biring Tangrıġa, körklüg borç. Taķı ne kim burun keçürsengiz özleringiz üçün yahşılıķdın, bulur siz anı Tangrı katında, ol yahşırak taķı uluġrak şevāb yanındın. Taķı yarlıkayu tileng Tangrıdın; hakikat üze Tangrı yarlıkāġan, rahmet kılġan." 554a/1=73/20

2.5. Zarflar

2.5.1. Durum Zarfları

"Yarattı kişini nutfedin. Ol vaķtın kim, o huşümet kılġan, **açuķ** beyān kılġan." 257b/6=16/4

"Ayġıl: 'Adang Allāh lafzın, yā aang Rahmān lafzın; kayusın adasangız, anga atlar körklügrek.' Taķı katıġ kilmang namāznung okımaķın, taķı **akru** okumaġıl aning birle; taķı istegil aning arasında yol." 281a/9=17/110

"Ol kim irse mü kim yöriyür bolup yüzi üze, könirek, yā ol kim irse mü kim yöriyür **köni**, yol üze rāst?" 541a/5=67/22

"Körmediler mü, neteg **āşkäre** kılur Tangrı yaratmaķnı, andın song kaytarur anı?" 380a/5=29/19

"Taķı körer sen taġlarnı, saķınur sen anlarnı teprenmegen, taķı ol keçer bulut keçmeki mengizlig. Tangrıning kılmaķı, ol **yahşı** bildi kamuġ nirseni. Hakikat üze ol bilgen anı kim kılurlar." 367b/2=27/88

"Andın song alduķ anı bizim tapa, almaķ āsān." 348b/5=25/46

"Taķı ayduķları birle: 'Biz öldürdüķ 'İsānı, Meryem oġlı 'İsānı Tangrınnıñ yalavaķı. Taķı öldürmediler anı taķı asmadılar anı veli ohşatıldı anlarġa. Taķı hakikat üze anlar kim hilāf kılıştılar aning içinde, şek içinde andın. Yok anlarġa annıñ birle biligdin, meger sizining uymaķı. Taķı öldürmediler anı **yakın**." 100a/7=4/157

"Berāber turur sizdin, ol kim irse kim örtti sözni taķı ol kim irse kim **katıġ** ayttı anı, taķı ol kim irse kim ol örtülgen tün birle taķı körüngen kündüz." 241a/3=13/10

2.5.2. Miktar Zarfları

"İrmedi cevābı kavmining, meger kim aydılar: 'Çıkarıng Lūt kökini konumungızdın, haqıqat üze anlar kişiler **key** arıturlar.' "365a/2=27/56

"Taķı eger kirilse irdi anlar üze yönlerindin, andın song tilenseler irdi dīndin çıķıp uruşmaķnı; birgeyler irdi anı, taķı kiçmegeyler meger **az**." 400b/3=33/14

"**Bir az** ārzūlayur anlar kim küfr ketürdiler, eger kāşķī boyun sügen bolsalar irdi."252a/6=15/2

"Taķı ornattuķ sizni yirde taķı kılduķ sizge anıng içinde tirilgü nirse. **İngen az** şükr kılur siz."147a/1=7/10

"Öldürülsün kişi, **neme** küfr ketürgen ol!" 565a/2=80/17

"Ol Tangrı, ol kim yok tapungu meger ol. Örtüglügnüing bilgeni taķı açuķnung. Ol **üküş** rahmet kılğan, rahmeti lāzım."525a/7=59/22

2.5.3. Yer-Yön Zarfları

"Tileyür ādemī munung üçün kim buyrukdın çıķsa **ileyindin**."556b/5=75/5

"Taķı ol vaķtın kim keldi anlarğa āyet, yaī nişān, aydılar: ' Bitmegey miz, ançağa tegrü kim birilse miz ol mengizlig nirse kim birildi Tangrıning yalawaçları.' Tangrı bilgenrek, **ķayda** kılur risāletlerini. Teggey anlar kim yazuķ kıldılar; ĥorluķ Tangrı katında taķı kın katıģ, munung birle kim mekr kılur irdiler." 139a/7=6/124

"Taķı ay Ādem! Ķarār kılģıl sen taķı cüftüing uçmaķda; ying **ķaydın** kim tilesengiz taķı yawumang bu yıģaçģa, bolģay siz küç kılģanlardın."147b/6=7/19

"Ay Ya 'ķūb oģlanları! Ķutģarduķ dūşmanıngızdın. Taķı va 'de kılıştuķ sizing birle, Tūrning **sağ** yanında. Taķı indürdük sizning üze yandak şekerin taķı buldurçın."305b/6=20/80

"Taķı ol kim irse kim birilse bitigi **solındın**, aytur: 'Ay kāşķī birilmese irdim kitābumnı!' "545b/6=69/25

"Taķı **yawuķ** anlar üze anıng köligeleri taķı almaķģa āsān kılındı salkımları, almaķģa āsān kılınmak."558b/5=76/14

" 'Ol vaķtın mu kim öldük taķı bolduķ toprak, ol **yıraķ** ķaytarmaķ?' "495a/4=50/4

2.5.4. Zaman Zarfları

"Taķı keldiler atalarıngā, **kiçe**, yıģlayu."227b/9=12/16

"Haqıqat üze **tünnüing kündüznüing** biri biri songınça yörimeki içinde, taķı ol kim yarattı Tangrı kökler içinde taķı yir içinde; āyetler bar ol erenlerge kim saķnurlar."201a/1=10/6

"Aydı: 'Ne ol tilekingiz ol vaqtın kim tartınadingiz Yūsufnı özindin?' Aydılar: 'Arıǵlıq Tangrıǵa bilmedük aning üze yawuzlukdın.' Aydı 'Azızning tişisi: '**Emdi** tölendi haq. Men aldadım anı özindin taqı haqıkat üze ol rāst ayǵanlardın.' "232a/7=12/51

"Taqı ayturlar: '**Kaçan** bu va 'de, eger ersengiz rāst ayǵanlar?' "206a/6=10/48

"Taqı anlar kim bittiler taqı kıldılar edǵü işlerni; kiwürgey miz anların büstānlarǵa, aqar altınındın arıqlar, cāvidāne aning içinde **ulaşu**. Tangrıning va 'de kılmakı tōlenmek. Taqı kim rāstrāq Tangrıdın, söz yanındın?"95a/7=4/122

2.6. Edatlar

2.6.1. Çekim Edatları

2.6.1.1. ara < ar–a “arasında/ara”

"Yā ol kim irse mü kim kıldı yirni qarār kılǵu taqı kıldı **aralarında** arıqlar taqı kıldı anga tōlengen taǵlar taqı kıldı iki tengiz arasında ayurt? Tapunǵu mu bar Tangrı birle? Üküşrekleri bilmesler."365b/1=27/61

2.6.1.2. artuq < artu–q “–den fazla/ –den başka”

"Taqı müjde birgil bitgenlerge, munung birle kim; anlarǵa Tangrıdın uluǵ artuqnı edǵülük."404b/5=33/47

2.6.1.3. anǵru “öte, –den öteye”

"Kim istese aning **anǵrusını**, anlar anlar haddın keçgenler."547b/7=70/31

2.6.1.4. aşnu “önce, –den önce”

"Ol vaqtın kim keldi sizge **aşnunguzdın**, taqı **astın** sizdin. Ol vaqtın kim kıştı közler taqı tegdi köngüller boǵaz başınǵa, taqı sizer siz Tangrıǵa sizigler."400a/2=33/10

2.6.1.5. bisre “dışında, –den başka”

"Bilmeding mü, haqıkat üze Tangrı angaoq köklerning mülki taqı yirning? Yok sizge Tangrıdın **bisre** erkligidin taqı yārīçidin."15b/5=2/107

2.6.1.6. birle “ile, birlikte”

"Ol munung **birle** kim anlar kim küfr ketürdiler taqı uydılar bātılǵa, taqı anlar kim bittiler, uydılar haqǵa anlarınǵ İdisindin. Aning mengizlig urur Tangrı kişilerge, meşellerni."484a/5=47/3

2.6.1.7. burun “önce, –den önce, önceden”

“*Va ‘de kılınduk munı, biz taķı atalarımız, aŗnudın. İrmes bu, meger **burunķılarning** bitigleri.*” 366a/4=27/68

2.6.1.8. ķarŗu < ķarŗı–u “–e ķarŗı, ķarŗı”

“*Taķı ol vaķtın kim ewrıldı kózleri, tamuŗ eyelerige **ķarŗu**, aydılar: ‘ İğimüz! Kılmaŗıl bizge küç kılğan erenler birle.’ ” 151b/9=17/47*

2.6.1.9. meñiz~mengiz “gibi”

“*Körmeding mü, neteg urdı Tangrı meŗel: Arıŗ kelime, arıŗ yıŗaç mengiz; anıŗ köki tölengen taķı anıŗ butaķı kök içinde.*” 249b/3=14/24

2.6.1.10. meñizlig~mengizlig <mengiz–lig “gibi, kadar”

“*Anlarning şıfatı ol kim irselerning şıfatı **mengizlig** kim, yandurdı otnı. Yaruttı ol nirseni kim anıŗ tegresinde turur, ilette Tangrı anlarning nūrını, taķı koŗdı Tangrı anlarnı ķarangķuluklar içinde, körmezler.*” 3b/2=2/17

2.6.1.11. öŗg “baŗka, önce, gayrı”

“*Tuttı anı Tangrı, songnung ‘uķūbeti taķı **öŗgnüŗg** tutmaķı.*” 563b/6=79/25

2.6.1.12. öŗgin <öŗg+i+n “baŗka, diŗer”

“*Andın song baturduķ **öŗginlerni**.*” 428b/5=37/82

2.6.1.13. özge <öz+ge “baŗka, gayrı”

“*Tangrı dīnindin **özge** mü isteyür siz? Taķı anga boyun südi ol kim kökler içinde taķı yirde, boyun sügli taķı boyun sümeyü. Taķı anıŗ tapa ķaytarılur siz.*” 58a/9=3/83

2.6.1.14. singar “taraf, bir şeyin tarafı, –e doŗru”

“*Taķı ol vaķtın kim ķarŗundı Medyen **singar** aydı: ‘Bolŗay kim İğim kim köndürgey mini yolnıŗg or<t>usinga.’ ” 370a/8=28/22*

2.6.1.15. song “sonra, son”

“*Andın song ayıldı anlarga kim küç ķıldılar: ‘Tating cāvidānelıķ ķınını. Cezā birilür mü siz, meger ol nirse birle kim kazğanur irdingiz?’ ” 206b/2=10/53*

2.6.1.16. songra <song+ra “sonra,—dan sonra”

"Tüştük vaktin **songra** mu bittingiz anga? Emdi mü? Taķı irdingiz aning bir iwe tileyür." 206b/1=10/51

2.6.1.17. tapa <tap—a “tarafa, —e doğru”

"Taķı anlar kim biterler ol nirsege kim indürüldi sening **0** taķı ol nirsege kim indürüldi sindin aşnu, taķı āhiretni anlar yaķın bilürler." 2b/2=2/4

2.6.1.18. teg~tig “gibi”

"Kelsünler munung **tig** söz birle, eger irseler rāst ayģanlar." 502a/1=52/34

2.6.1.19. tegrü~tigrü <tegi —rü “kadar , —e kadar”

"Yarattı köklerni taķı yirni, ĥaķ birle. Tolģar tünni kündüz üze taķı tolģar kündüzni tün üze. Taķı musaĥģar kıldı künni taķı aynı; tigme biri yöriyür atanmış vaktģa **tegrü**. Meger ol yinggen, yarlıķaģan." 438a/9=39/5

"Taķı ĥorķutģul kişilerge, ol kün kim kelür anlarģa ĥın; aytur anlar kim küĥ kıldılar: 'İdimüz! Te'ģır kılģıl yaķın vaktģa **tigrü**, icābet kılaling ündemekinge taķı uyalıģ yalawaĥlarģa.' 'Ant içmedingiz mü irdi aşnudin, yok sizge ĥışmaķdın?' 251b/2=14/44

2.6.1.20. ula+m “devamlı, sürekli”

"Kim kim bulmasa rüzesi, iki ay **ulam**, mundın aşnu kim sıkasalar. Taķı kim kim yaraģı yitmese, yitürmek altmış miskīnni. Ol munung üçün kim bitsengiz Tangrıģa taķı yalavaĥıģa. Taķı ol, Tangrıning ĥadları. Taķı kāfirlerģa ĥın iglig." 519a/7=58/4

2.6.1.21. üçün “için”

"Aydılar: "Tilegil bizing **üçün** İdingdin; beyān ĥılsun bizge, ne turur ol?" Aydı: "Ĥaķıķat üze ol aytur: 'Ĥaķıķat üze ol inek turur, irmes ĥarı taķı irmes yigit, orta yaşıģ anıñ arasında'; ĥıling anı kim buyrulur siz." 10a/6=2/68

2.6.1.22. üze <üz—e “üzere, için”

"Taķı ĥodduķ aning üze, songraķılar üze." 429b/5=37/108

"Taķı kişilerdin kim erseyi ĥulluķ ĥılır Tangrıģa, ĥırıģ üze. Eger tigse anga edģülük, ĥarār kıldı anıñ birle; eger tigse anga sınaģ, ewrüldi yöni **üze**. Ziyān kıldı dünyāda taķı āhiretde. Ol, ol açuķ ziyān." 320b/1=22/11

2.6.2. Kuvvetlendirme Edatları

2.6.2.1. taqı< taq-ı “daha, da/de”

"Aydı: 'Eger kelsem **taqı** mu nirse birle, açuk?' "352b/7=26/30

2.6.2.2. oq~ök

"Ay qullarım anlar kim bittiler! **Hakikat** üze yirim king, manga oq kulluk qiling manga."384a/7=29/56

"Ol ol kim kıldı sizni halifeler, yirde. Kim küfr ketürse, anıñ üze ök küfri. Taqı arturmaslar kâfirlerğa küfrleri, anlarınñ İdisi katında, meger katıglık düşmanlık Taqı arturmas kâfirlerğa küfrleri, meger yokalmak."419a/2=35/39

"**Sangayok** kulluk kıtur miz taqı sindin oq yārī tileyür miz." 1b/3=1/4

"Taqı aydı anlar kim bilmezler: 'Sözleşse irdi bizge Tangrı, yā kelse irdi bizge nişān.' **Mundağok** aydı anlar kim munlardın aşnu tururlar, anlarning sözi mengizlig. Oğşaştı köngülleri. Beyān kılduk açuk hüccetlerni, ol erenlerge kim yakın bilür."17a/4= 2/118

2.6.3. Soru Edatları

2.6.3.1. qayu “hangi”

Aygıl: '**Qayu nirse** uluğraq tanuqluq yanındın?' Aygıl: 'Tangrı tanuq benim aramda taqı sizing arangızda. Taqı vahy kıldı benim tapa bu Qur'ān, munung üçün kim korkutsam sizni munung birle taqı ol kim irseyi kim tegdi. Siz mü tanuqluq birür siz, hakikat üze Tangrı birle öngin ma būdlar?' Aygıl: 'Tanuqluq birmes men.' Aygıl: '**Hakikat** üze ol bir Tangrı turur. Taqı hakikat üze men bızār men, ol nirsein kim ortak qoşar siz.' "125b/2=6/19

2.6.3.2. ne “hangi /ne”

"Ayğay yüngül usluğlar, kişilerdin: '**Ne** neng ewürdi munlarnı qıblelerinin, ol kim irdiler anıñ üze?' Aygıl: 'Tangrığa maşrıq taqı mağrib. Köndürür kimni tilese, köni yol tapa.' "

2.6.3.3. neteg “nasıl”

"Aydı: 'İdim! **Neteg** bolur manga oğlan, taqı tegdi manga uluğluq taqı tişim kısır?' Aydı: 'Anıng mengizlig, Tangrı kıtur ne kim tilese.' " 52b/1=3/40

2.6.3.4. nirge “nereye”

"**Nirge** barur siz?"566a/9=81/26

2.6.3.5. mu~mü “temel soru edatı”

"Tama 'tutar **mu** siz kim bütseler sizge? Taqı irdi bir ögür anlardın, işitürler Tangrıning sözini; andın song qıştururlar anı, mundın songra kim bildiler anı, taqı anlar bilürler."
11a/4=2/75

"Tigme bir kez **mü** kim 'ahd qılıştılar, 'ahdni; bıraqtı anı bir ögür anlardın? Köprekleri bilmesler."14b/1=2/100

"Taqı 'Ād tapa, uyaları Hūdni, aydı: 'Ay qavmum! Qulluq qılınq Tangrığa; yoq sizge tapuñgudın, andın öngin. Saqınmaz **mu** siz?"154a/4=7/65

2.6.4. Bağlama Edatları

2.6.4.1. eger <Far. “eğer, şayet”

"Taqı **eger** fevt bolsa sizdin nirse, cüftleringizdin, kâfirler tapa, nevbet qılışsangız; biring anlarğa kim bardı cüfileri, birmişleri nirsening endāzesinçe. Taqı saqñuñ ol Tangrıdın kim siz anga bitgenler." 527b/6=60/11

2.6.4.2. fulān <Ar. “falan, filan”

" 'Ay bī-çārelıq, kāşkī men tutunmasa irdim **fulānnı** dost!" "347a/7=25/28

2.6.4.3. kim<Far. “ki”

"Tesbīh aydı Tangrığa, ol nirse **kim** kökler içinde taqı yir içinde. Taqı ol yinggen, hikmetlig." 514a/3=57/1

2.6.4.4. līkīn<Far. “lâkin, fakat”

"**Līkīn** tölengenler 'ilm içinde, anlardın; taqı bitgenler, biterler ol nirsege kim indürüldi sening tapa taqı ol nirsege kim indürüldi aşñungdın. Taqı qılğanlar namāznı, taqı birgenler zekātnı, taqı bitgenler Tangrığa taqı qıyāmet küninge; anlar, birgey miz anlarğa şevāb uluğ."100b/9=4/162

2.6.4.5. meger<Far. “meğer”

"Taqı körküzmez biz āyetdin, **meger** ol uluğraq uyasındın. Taqı tuttuq anlarını qın birle, bolğay kim anlar qaytğaylar." 470a/6=43/48

2.6.4.6. neteg kim “nitekim, gibi”

"Taķı urġıl anlar<ġa> bu yaķınraq tiriglikning şıfatı: **Neteg kim** suw, indürdük anı kökdin; ħarıştı anıġ birle yirning yaş otı; boldı ħuruġan, savrur anı yiller. Taķı irdi Tangrı, tigme bir nirse üze yaraġlıġ."286b/8=18/45

2.6.4.7. taķı “dahi, ve, cümle başı edatı”

"Kodġul şürü‘ ħılsunlar **taķı** oynasunlar, anġaġa tigi kim satġaşsalar ol künleringe kim va‘de ħılınurlar."472b/2=43/83

"Taķı yaratmaduk köklerni **taķı** yirni; taķı ol nirseni kim ikisiniñ arasında, oynayurlar."474b/6=44/38

"**Taķı** yaķın ħılını uçmak, saķnuķlarġa, yıraķdın öġinde."496b/5=50/31

2.6.4.8. ve<Ar. “ve”

"Sıdılar anlarını, Tangrıning destürü birle. Taķı öldürdi Dāvud Cālütü. Taķı birdi anga Tangrı mülkni taķı peyġamberlıķını; taķı öġretti anga, ol nerse kim tileyür. **Ve** eger bolmasa irdi Tangrıning def‘ ħılmaķı, ya‘nı yıġmaķı ħişilerni, pārelerini pāre birle; bozulġay irdi yir, velī Tangrı fażl eyesi turur, ‘ālemler üze." 38b/2=2/251

2.6.4.9. velī <Far. “ama, fakat”

"**Velī** Tangrı tanuķluķ birür ol nirse birle kim indürüldi seniñ üze, indürdi anı ‘ilmi birle. Taķı firışteler tanuķluķ birürler. Taķı tap Tangrı, tanuķ."101a/9=4/166

2.6.4.10. velīkin <Ar .ve lâkin “fakat, ama”

"Taķı eger ħaķıķat üze ħonumlar eyeleri, bitseler irdi taķı saķınsalar irdi; açġay irdük anlar üze bereketler; kökdin taķı yirdin. **Velīkin** yalġanga nisbet ħıldılar, tuttuķ anlarını nirse birle kim ħazġanur irdiler."158a/5=7/96

2.6.4.11. yanglıġ “gibi”

"Yüz ewürdiler, ıdduķ anlar üze erkek sıġġannıġ aķını, yā ħatıġ yaġmurnıġ aķını. Taķı bedel birdük anlar iki būstānları birle iki bustānnı, meyvelig erek yıġaġlıġ taķı yılġunga oġşaş **yanglıġ**, taķı nirse sidrdin az." 410b/5=34/16

2.6.4.12. ya‘nı<Ar. “yani”

"Ol vaķtın kim keldi anlarġa āyetlerimiz birle, ol vaķtın kim anlar andın külerler, **ya‘nı** yobılayurlar."470a/5=43/47

2.7. Ünlemler

ah “yazıklar olsun, yuh!”

“**Ah** sizge taķı ol nirsege kim kulluķ kılur siz Tangrıdın bisre ol nirsege kim asıg tegürmes sizge bir nirse taķı ziyān tegürmes sizge?” 315a/9=21/67

ay “seslenme edatı, ey!”

“Aydı: ‘Ne ol tilekingiz, **ay** ıdılmışlar?’” 255a/5=15/57

kāşkī <Far. “keşke”

“**Kāşkī** eger irdingiz irse siyāset kılınmışlardın öngin” 513b/4=56/86

2.8. Sıfat – Fiiller

2.8.1. –AsI/–GAsI

“Taķı eger bolmasa irdi kim bolsa kişiler bir ümmet, kılğay irdük ol kim irse kim küfr ketrür Tangrıǵa; iwleringe kögeleri, kümüşdin, taķı **aşası** yirler, aning üze aşarlar.” 469a/6=43/33

“Eger saķınsangız ol nirsening uluğlarındın kim yıǵlur siz andın, kitergey miz sizdin yawuzluğlaringızın, taķı kiwürgey miz sizni, **kiwresi** yirge, kerīmlüg.” 81a/4=4/31

“Taķı ol kim irse kim şabr kıldı taķı yarlıķadı, haķıķat üze ol, işlerning **uğrağasılarındın**.” 465a/8=42/43

“ ‘Taķı tutunur si suv **irgesi** yirler, bolğay siz cāvidāne kalgay siz.’ ” 356b/6=26/129

2.8.2. -DUK

“Saķladı anı Tangrı, mekr **kıldığlarının** katiğları<ndın>. Taķı ol kün kim qopar kıyāmet: ‘Kiwrüng Fir‘avn kökini, kinnıñ katinga.’ ” 451a/4=40/45

2.8.3. –GAn

“Ol kün teprenür yir taķı tağlar; taķı irdi tağlar tökülgen tepe, kumlar.” 553b/33=73/14

“Taķı anlar kim anlar tanuğluğları birle **ķopğanlar**, örelık kılğan.” 547b/9=70/33

2.8.4. –(X)GII

“Taķı **ündeqli** Tangrı tapa, āsān kılmaķı birle; taķı yaruğ cırāğ.” 404b/3=33/46

“Taķı anlar kim sa‘y kılurlar āyetlerimiz içinde, **ozuğular** bolup; anlar kın içinde hāzır kılınmışlar.” 413a/4=34/34

2.8.5. –GU/ –ku

"Taķı oķuēul anı kim vahy ķılındı sening tapa, İğing kitābındın; taēyır ķılēan yok kelimelerini. Taķı bulmaēay sen, andın bisre **ķışgu**." 284b/9=18/27

"Ol vaķtın kim aydı bir pāre anlardın: 'Ay Yeşrīb eyeleri! Yok **turuķķu** yir sizge, kaydıng.' Taķı destūr tileyūr bir öēūr anlardın, peyēamber<din> ayturlar: ' Hāķīķat üze iwlerimiz ģalellēē turur.' Taķı irmez ol ģalellēē, tilemezler meger kaçmak" 400a/8=33/13

"Hāķīķat üze tamuē, boldı **ķüygü** yir." 562a/5=78/21

2.8.6. –mAz/–mAs

" 'Taķı **ķerekmez** işke şürü ' ķılur irdik, kirgenler birle.' " 556a/3=74/45

"Aydı aytēan anlardın: 'Öldürmeng Yūsufnı taķı kemşing kuyuēnung **ķörünmez** yiri içinde. Kötürsün anı kārvēnlarning pāresi, eger irsengiz ķılēanlar.' " 227a/8=12/10

2.8.7. –mİş

"Ol vaķtın kim ķıkırdı anı İğisi, arıē **ķılınmış** ķolda, Tuvā atlıē yirde." 563b/2=79/16

"Keldi mü ķişi üze uzak vaķt zamānedin, irmedi **angılmış** nirse?" 558a/1=76/1

2.8.8. –Ar, –Ur, (y)ur

"Taķı ol vaķtın kim aydı Mūsā, yigitinge: 'Kışmaz men anēaēa tegrü kim tegsem iki tengiz **cem** ' **bolur** yirge, yā yörüēey men uzun zamāne." 288b/8=18/60

"Ayēıl: 'Hāķīķat üze namāzım taķı 'ibādetim, ķulluķum, taķı tiriglikim taķı **ölür vaķtım** Tangrıēa, 'ālemlerning İğisinge." 145b/1=6/162

2.9. Zarf – Fiiller

2.9.1. –GınçA

"Aydılar: Ant içer men Tangrı birle, kayışmas sen, zıkr ķılur sen Yūsufnı; **bolēınçāēa** tigrü ölmeēi, yā bolēay sen yoēalēanlardın." 236a/7=12/85

2.9.2. –(X)p

"Taķı tiwelerni, ķılduē anı sizge Tangrınnı 'alāmetlerindin. Sizge anıñ içinde edēülük. Zıkr ķılınē Tangrınnı atın anıñ üze, örü turuķmışlar hālda. Ol vaķtın kim tüşti yanları, ying andın, taķı yitrüē tilegenē taķı **arķurup** tilemegenge. Anıñ mengizlig musahķar ķılduē anı sizge, bolēay kim şükr ķılēay siz." 323a/6=22/36

2.9.3. –U/ (y)U

"Taķı anıng mengizlig orun **ķılu** birdük Yūsufğa yir içinde; orun tutar andın, ķayda tilese miz. Tegrür miz rahmetimüzmi kimni tilese miz. Taķı zāyi' ķılmas miz edgölük ķılğanlarning yanutın." 232b/6=12/56

2.10. Fiiller ve Fiil Çekimleri

2.10.1. Basit Zamanlı Fiil Çekimi

2.10.1.1. Haber Kipleri

2.10.1.1.1. Geniş Zaman Fiil Çekimi

Metnimizde iki farklı şekilde geniş zaman çekimi yapılmıştır. Olumsuz çekim her hâlükârda “-mAs/-mAz” şeklinde kullanılmıştır.

-ar/-er; -ur,ür,-(y)ur

Tablo 2. 9 Geniş Zaman Fiil Çekimi

KİŞİ EKLERİ	TEKLİK	ÇOKLUK
BİRİNCİ	-ar men, -er men,; -ur men, -ür men	-ar miz, -er miz,-er biz; -ür biz, -ur biz
İKİNCİ	-ar sen, -er sen; -ur sen, -ür sen	-ar siz, -er siz; -ur siz, -ür siz
ÜÇÜNCÜ	-ar, -er; -ur, -ur	-arlar , -erler; -urlar, -ürler

Birinci Teklik Kişi:

"Köklerning ķapuglarına, baķsam Mūsānıñ İğisinge. Taķı men **sizer men** anı yalğançı." 450a/6=40/37

"Ayğıl : 'Men **ķorķar men**, eger yazsam İğimge, uluğ künnüñg ķınındın.' "439b/1=39/13

Tilemez men anlardın rüzīdin taķı **tilemez men** kim yidürsünler manga."500a/3=51/57

"Taķı **sizmes men** kıyāmetni kopğan. Taķı eger ķaytarılsam İğim tapa, bulğay men yahşırak andın, ķaytgu yir yanındın."286a/2=18/36

"Tangrının atı birle **başlayur men**; üküş rahmetlig, rahmeti lâzım." 239b/

İkinci Teklik Kişi:

"Taķı **körer sen** yazukluğlarını, ol kün, ķoldaş ķılınmışlar buķağular içinde." 251b/9=14/49

"Haķīkat üze bu, İğing bilür, haķīkat üze sen **ķopar sen**, azrak tünnüñg iki ülüşindin taķı yarusındın taķı **üçde biri**; taķı bir öğür anlardın kim sening birle." 553b/9=73/20

"Taķı irmez sen közsüzlerning köndürgeni, azğunluğlarındın. **Eşittürmes sen** meger ol kim irse kim biter āyetlerimüzğa, anlar boyun sügenler."366b/8=27/81

"Taķı vahy kılduk Mūsā tapa kim: 'Tünle bargıl qullarım birle. Qılğıl anlarğa yol, tengiz içinde, quruğ. Qorqmas <sen> yitmek yanındın taķı **qorqmas sen**.'"305b/3=20/77

"**Kiwrür sen** tünni kündüzge taķı **kivrür sen** kündüzni tünge. Taķı çıkarur sen tirigni ölüğdin taķı çıkarur sen ölügni tirigdin. Taķı rüzī qılır sen kimge kim tileseng, sansız." 50b/3=3/27

Üçüncü Teklik Kişi:

"Taķı ol vaktın kim örtüglüg hīle **qılır** sanga, anlar kim küfr ketürdiler; munung üçün teprenmez qılsalar sini, yā öldürseler sini, yā çıkarsalar sini. Taķı hīle qılurlar taķı Tangrı hīle qılğanlar 'amelin qılır. Taķı Tangrı, mekr qılğanlarning yahşırakı."174a/7=8/30

"Taķı irmez sen közsüzlerning köndürgeni, azğunluqlarındın. Eşittürmes sen meger ol kim irse kim **biter** āyetlerimizğa, anlar boyun sügenler."366b/8=27/81

"Haķīkat üze Tangrı **yarlıkamaz** kim ortak qoşsa anga, taķı yarlıkar ol nirseni kim andın bisre, kimge tilese. Taķı kim ortak qoşsa Tangrığa, kötürdi, yā çattı uluğ yazuqnı."84a/2=4/48

"Haķīkat üze Tangrı küç **kılmas**, zerre endāze<sinçe>. Taķı eger bolsa edgülük, qat qat qılğay anı; taķı birgey qatındın yanut uluğ."82b/6=4/40

Birinci Çokluk Kişi:

Haķīkat üze anlar kim küfr ketürdiler Tangrığa taķı yalavaçlarınga, taķı tileyürler kim ayırt kemişseler Tangrı arasında taķı yalawaçları. Taķı ayturlar: '**Biter miz** pāreğa taķı tanar miz pāreğa.' Taķı tileyürler kim tutunsalar anıng arasında yol."99a/5=4/150

"Taķı yok nirsedin, meger qatımızda hāzīneleri. Taķı **indürmes biz** anı, meger bilinmiş endāze birle."253b/1=15/21

"Taķı **ewrer miz** köngüllerini taķı közlerini, neteg kim bitmediler anga ilk kezigde; taķı **koyar miz** anlarını boynağulukları içinde, mütehayyir bolurlar."137b/1=6/110

"Aydılar: '**Tileyür miz** kim yise miz andın taķı qarār qılsa köngüllerimiz taķı bilse miz kim rāst aydıng bizge taķı bolsa miz anıng üze tanuqlardın.' " 122a/3=5/113

İkinci Çokluk Kişi:

"Ol kim irse mü kim yaratur, ol kim irse mengizlig kim yaratmas? Saqınmas siz?"258b/7=16/17

"Arıqlıq ol Tangrığa kim anıng kudretinde kamuğ nirsening mülki. Taķı anıng tapa **kaytarılur siz**."425a/9=36/83

"Ne turur sizge kim yārī **birişmez siz**?"426b/4=37/25

"Taķı haķīkat keçer üze siz **keçer siz** anlar üze, ırte vaktınga kirigli."430b/4=37/137

Üçüncü Çokluk Kişi:

"Taķı kıkırdı ħiřārning üstünlerining erenleri, erenlerni **bilürler** anı, niřānları birle; aydılar: 'Ne neng menfa'at kıldı sizdin yıǵmaķınız taķı bu kim uluǵsındınız?"152a/1=7/48

"Taķı anlarǵa anıng içinde menfa'atler bar taķı içǵü **yirler**. şükr kılmaslar mu?"424b/6=36/73

"Ĥaķıķat üze anlar kim **okıyurlar** Tangrınıñ kitābın, taķı kıldılar namāznı, taķı ĥarc kıldı andın kim rüzı kılduķ örtüǵlüǵ taķı āřķārā; ümenürler bāzergānlikni, yoķalmaǵay, ya'nı kāsıd bolmaǵay" 417b/9=35/29

"Ĥaķıķat üze anlar kim **bitmesler** Tangrıning āyetleringa, köndürmez anlarını Tangrı. Taķı anlarǵa kın iglig." 268a/1=16/104

2.10.1.1.2. Geçmiş Zaman Çekimi

2.10.1.1.2.1. Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman Çekimi

-Dı, -Di; -Du, -Dü

Olumsuzuz, "-ma/-me" olumsuzluk ekinin fiil çekimine dâhil edilmesiyle yapılır.

Tablo 2. 10 Görülen (Bilinen) Geçmiş Zaman Çekimi

KİŞİ EKLERİ	TEKLİK	ÇOKLUK
BİRİNCİ	-dım,-dim, -dum, -düm; -tım, -tim, -tum,-tüm	-duķ,-dük; -tuķ, -tük; -dımız, -dumuz
İKİNCİ	-ding, -ding, dung, dūng; -ting, ting, -tung, -tūng	-dıngız, -dingiz,-dūngiz, -dungız, -dunguz, -dūngüz; -tingız, -tingiz; -tungız, -tūngiz
ÜÇÜNCÜ	-dı, -di, ; -tı, -ti,	-dılar, -diler;-tılar,-tiler

Birinci Teklik Kişi:

"Ol vaķtın kim aydı Yūsuf, atasıǵa: 'Ay atam! Ĥaķıķat üze men kördüm on bir yulduz taķı kün taķı ay; **kördüm** anlarını, manga secde kılǵanlar!"226b/5=12/4

"Taķı maşhara kılındı yalawaçlar birle, aşnungdın. Mühlet **birdim** anlarǵa kim küfr ketürdiler, andın song **tuttum** anlarını. Neteg irdi kınım?"244a/9=13/32

"Aydı: Anıng mengizlig; aydı İding: 'Ol benim üze āsān. Taķı **yarattım** sini aşnudın taķı irmeding nirse.'"294a/6=19/9

"Ol munug üçün kim bilse, ĥaķıķat üze men ĥıyānet **kılmadım** anga, örtüǵlüǵ birle taķı ĥaķıķat üze Tangrı köndürmes, ĥıyānet kılǵanlarning keydini." 232a/9=12/52

İkinci Teklik Kişi:

"Aydılar: 'İdimüz! **Öldürdüng** bizni iki öldürmek taķı tırgüzdüng bizni iki tırgüzmek. İkrār kılduk yazuķlarımızǵa, bar mu çıķmaķǵa yoldın?' "447a/9=40/11

"**Bilmeding** mü anlar tıgme bir yön içinde yüzinge karşı yörirler?" 360a/6=26/225

"Keldi anıng birle qavmıǵa, kötrür anı; aydılar: 'Ay Meryem! **Kelding** tang nirsege.' "295b/3=19/27

Üçüncü Teklik Kişi:

"Taķı **aydı** ol kim bitti:'Ay qavmum! Uyung manga, köndüreyin sizni köni yolǵa.' "450a/9=40/38

"Ol ol turur kim **yarattu** sizing üçün ol nirseni kim yırde turur qamuǵnı. Andın song **uǵradı** kök tapa, tüz kıldı anlarını, yiti köklerni. Taķı ol, kamuǵ nirseni bilgen turur."5b/1=2/29

"Andın song ol vaktın kim **tiledi**, qopardı anı." 565a/4=80/22

"Anlar anlar kim satǵın aldılar azmaķnı köni yol birle taķı **asıǵ kılmadı** anlarning bāzergānlıķı. Taķı bolmadılar köngenler."3b/1=2/16

Birinci Çokluk Kişi

"Taķı kölige **kıldıuķ** sizing üze bulıtı. Taķı indürdük sizing üze yandaķ şekerini taķı buldurçınnı. 'Ying helāllarındın, sizge rüzī kılganlarımızning.' Taķı zulm kılmadılar bizge taķı ançası bar irdiler özlerinkā küç kılurlar."8a/8=2/57

"Taķı ol vaktın **qutǵardıuķ** sizni Fir'avnnıng hāşlarındın; teklif kılurlar sizge qınnıng qatıǵını, boǵazlayurlar oǵullarınıǵızni taķı tirig koğmak tileyürler tişileringizni. Taķı ol nirse içinde sizge sınaǵ bar İdingizdin uluǵ."7b/3=2/49

"Taķı **ıđmadıuķ** sini meger qapsaǵan kişilerge, müjde birü taķı qorķutu; veli kişilerning üküşreki bilmesler."411b/9=34/28

"Taķı İsmā'İlni taķı Yesa'nı taķı Yūnusnı taķı Lūtnı tıgme birni **arturdımız** 'ālemler üze."134a/2=6/86

İkinci Çokluk Kişi

"Tüştük vaktın songra mu **bittingiz** anga? Emdi mü? Taķı irdingiz anıng bir iwe tileyür."206b/1=10/51

"Ol munung birle kim ol, ol vaktın kim ündenildi Tangrı yalguzun, **küfr ketürdüngüz**; taķı ortaķ qoşulsa anga, biter siz. Hüküm yüksek, uluǵ Tangrıǵa."447b/2=40/12

Üçüncü Çokluk Kişi

"Ay anlar kim **bittiler**! Şabr kıling taķı şabr kılışing taķı **turuķung**. Taķı saķning Tangrıdın, bolǵay kim siz kırtulǵay siz."74b/4=3/200

"Taķı **aydılar**: 'Hergiz kirmegey uçmaķķa, meger ol kim irse kim boldu cuhūdlar, yā tersālar.' Ol üminçleri."16/6=2/111

"Taķı anlar kim nevmīd **boldılar** hayzđın, tişileringizdin, eger şeklig bolsangız; anlarınñ 'iddeti üç ay; taķı anlar kim hayz **körmediler**. Taķı yük eyeleri, vaķtları kim kıoyşalar yüklerini. Taķı kim kim saķınsa Tangrıdın, kılgay anga işindin āsānlık."535b/9=65/4

2.10.1.1.2.2. Belirsiz (Duyulan) Geçmiş Zaman Çekimi

-mİş ve -(x)p tur-ur şekilleriyle karşıımıza çıkar ancak çok sık kullanılan bir zaman çekimi değildir. Yalnızca üçüncü şahıslarda birkaç çekim örneğı mevcuttur.

2.10.1.1.3. Gelecek Zaman Çekimi

Metnimizde gelecek zaman çekimi "-ğay/-gey" ekleriyle yapılmıştır. Olumsuz çekimi için de çekime "-ma/-me" olumsuzluk eki dâhil edilmiştir.

Tablo 2. 11 Gelecek Zaman Çekimi

KİŞİ EKLERİ	TEKLİK	ÇOKLUK
BİRİNCİ	-ğay men , -gey men	-ğay biz, -gey miz, -ğay miz, -gey biz -ğaymuz, -geymüz
İKİNCİ	-ğay sen, -gey sen	-ğay siz, -gey siz
ÜÇÜNCÜ	-ğay , -gey	-ğaylar, -geyler, -ğay anlar

Birinci Teklik Kişi:

"Taķı ol vaķtın kim aydı Mūsā, yigitinge: 'Kışmaz men, ançağa tegrü kim tegsem iki tengiz cem' bolur yirge, yā **yörigey men** uzun zamāne."288b/8=18/60

"Aydı: '**Sıķıngay men** tağ tapa, saķlayur mini suwdın.'..." 217b/9=11/43

İkinci Teklik Kişi:

"Taķı okuğul anı kim vahy kılındı sening tapa, İğing kitābındın; tağyır kılgan yok kelimelerini. Taķı bulmağay sen, andın bisre kışgu."284b/9=18/27

"Mütereddidler **anın** arasında; irmez munlar tapa taķı irmez anlar tapa. Taķı kimni azdursa Tangrı, tapmağay sen anga yol."98a/9=4/143

Üçüncü Teklik Kişi

"**Köygey** otğa yalınlık"582b/5=111/3

Birinci Çokluk Kişi:

"Taķı baķğıl tapungungğa, ol kim boldung aning üze peyvestelik kılganlar; köydürgey miz anı, andın song kıom teg **kılgay miz** anı, tengiz içinde kıom tig kıılmaķ" 307a/9= 20/97

"Yā bolsa sanga **ew**, altundın, yā kökke; taķı **bitmegey miz** aşmaķıngğa, ançağa tegrü kim indürseng bizing üze bitigni, okıyur miz anı. ' Ayğıl: Arığlık İdimge, İrdim mü, meger yaratılmış yalawaç?" 279b/2= 17/93

İkinci Çokluk Kişi:

"Andın song **sorulğay oķ siz**, ol kün, tena 'umdun taķı tehvdin."580a/3=102/8

" 'Ay kavmum! Kiring arığ kılınmış yirge, ol kim bitidi Tangrı sizge. Taķı kaytmang sonlaringız üze kim **ewrülgey siz** ziyān kılğanlar.' "108a/3=5/21

Üçüncü Çokluk Kişi:

"**Ayğaylar**: 'Tangrığa.' Ayğıl: ' Angmaz mu siz?"333a/6=23/85

2.10.2. Tasarlama Kipleri

2.10.2.1. Dilek-Şart Kipi: “-sA”

Tablo 2. 12 Dilek-Şart Kipi Çekimi

KİŞİ EKLERİ	TEKLİK	ÇOKLUK
BİRİNCİ	-sam, -sem	-sa miz, -se miz
İKİNCİ	-sang, -seng	-sangız, -sengiz
ÜÇÜNCÜ	-sa, -se	-salar, -seler

Birinci Teklik Kişi:

"Aydı: 'Eger kelsem taķı mu nirse birle, açuķ?' "352b/7=26/30

İkinci Teklik Kişi:

"Aydı: 'Eger tutsang tapunğu mindin öngin, kılğay men sini zindānga kılınmışlardın.'

"352b/7=26/29

Üçüncü Teklik Kişi:

"Eger bolsa bizge bir kez kim bolsa miz bitgenlerdin." 355b/5=26/102

Birinci Çokluk Kişi:

"Eger tilese **miz** indürgey miz anlarınñ üze kökdin nişān, boldı boyunları angaalçağla<r>."351b/2=26/4

İkinci Çokluk Kişi:

Ay anlar kim bittiler! Eger yārī birsengiz Tangrığa, yārī birgey **sizge** taķı tölendürgey adaķlaringızni."484b/5=47/7

Üçüncü Çokluk Kişi:

"Taķı eger haķıķat üze **anlar** bitseler taķı saķınsalar; edgü yanut Tangrı kätindin, yahşırak; eger bilür irseler." 15a/5=2/103

2.10.2.2. Emir Kipi

Tablo 2. 13 Emir Kipi Çekimi

KİŞİ EKLERİ	TEKLİK	ÇOKLUK
BİRİNCİ	-ayın, -eyin; -ğayın	-aling, -eling, -ğaling, -geling
İKİNCİ	-ğıl, -gil; -ğul, -gül	-ng;-(X)ng;- (X)ngız~(X)ngiz; -(X)glAr
ÜÇÜNCÜ	-sun, -sün	-sunlar, -sünler

Birinci Teklik Kişi:

"Taķı aydı ol kim bitti:'Ay ķavmum! Uyung manga, **köndüreyin** sizni köni yolğa.'

"450a/9=40/38

İkinci Teklik Kişi

"Ay peygāmbēr ! Tokuşğul kāfirler birle taķı münāfıķlar birle, taķı iriglik **ķılğul** anlar üze. Taķı sıgıngu yirleri tamuğ taķı neme yawuz ķaytğu yir!"191b/4=9/73

Üçüncü Teklik Kişi:

" ' **İdsun** kökni sizing üze, köp aķgan.' "549a/7=71/10

Birinci Çokluk Kişi

"Taķı ķorķutğul kişilerge, ol kūn kim kelūr anlarğa ķın; aytur anlar kim kūç ķıldılar: 'İdimüz! Te'hīr ķılğul yaķın vaķtğa tigri, icābet **ķılalıng** ündemekinge taķı uyalıng yalawaçlarğa.' 'Ant içmedingiz mü irdi aşnudın, yoķ sizge ķışmaķdın?"251b/2=14/44

İkinci Çokluk Kişi

"Taķı ayıldı: '**Ündeng** ortaķlarıngızni.' Ündediler anlarnı, icābet ķılmadılar anlarğa; taķı kördiler ķınnı. Eger anlar könülür bolsalar irdi! "374b/9=28/64

Üçüncü Çokluk Kişi

"Kodğul şürü' **ķılsunlar** taķı oynasunlar, ançağa tigi kim satğaşsalar ol kūnleringe kim va'de ķılınurlar."472b/2=43/83

2.10.3. Cevher Fiil (i- fiili) Çekimi

İr-, er-; tur- ekleri metnimizde yer alan cevher fiil ekleridir. İsim soylu sözcüklerin cümle içerisinde yargı belirtmesini yani bir eylem olmasını sağlar. Olumsuz şekli de "irmes~ermez" olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10.3.1. Şimdiki Zaman Çekimi

Cevher fiilin kişi çekimi yüklem konumuna gelen sözcüğün sonuna şahısa göre zamir soylu yardımcı fiilin gelmesiyle oluşur. Bazen zamir soylu yardımcı fiil, yüklem görevli sözcüğün önüne de gelebilir.

Birinci Teklik Kişi:

karındaşıng men “kardeşinim”

"Taķı ol vaķtın kim kirdiler Yūsuf üze, sıgındurdu anıng tapa, karındaşını: aydı: 'Hakikat üze men, men **karındaşıng men**. Qadğurmağıl ol nirse birle kim kılur irdiler.' " 234b/1=12/69 firişte men “meleğim”

"Ayğıl: 'Aymaz men sizge, benim katımda Tangrıning hazıneleri; taķı bilmez men örtüglügni. Taķı aymaz men sizge men; **firişte men** tip; uymaz men meger ol nirsege kim vahy kılur benim tapa.' Ayğıl: 'Berāber bolur mu közsiz taķı körge; endişe kılma mu siz?' "129a/7=5/50

irmez men ortak koşanlardın “ortak koşanlardan değilim”

"Ayğıl: 'Bu yolum. Ünder men Tangrı tapa, açuķ hüccet üze men taķı ol kim irse kim uydı manga. Taķı arıglıķ Tangrığa taķı **irmez men** ortak koşanlardın.' "238b/5= 12/108

İkinci Teklik Kişi:

"Aydılar: 'Arıglıķ sanga. Hiç bilig yoķ bizge, meger ol kim ögretting bizge. Haķıķat üze sen **sen bilgen**, üstivār işlig.' "5b/8=2/32

" 'Eger kınasang anlarını, haķıķat üze anlar kullaring. Taķı eger yarlıķasang anlarğa, haķıķat üze **sen sen yinggen**, hikmet birle iş kılğan' "122b/9=5/118

"Taķı eger uysang anlarning hevālarına, ol nirsedin sonra kim keldi sanga biligdin; haķıķat üze sen, ol uğurda **küç kılğanlardın sen**."21b/1=2/145

Üçüncü Teklik Kişi:

kim ol

"Berāber turur sizdin, ol kim irse kim örtti sözni taķı ol kim irse kim katıg ayttı anı, taķı ol kim irse **kim ol** örtülgen tün birle taķı körünge kündüz."241a/3=13/10

ne ol

"Aydı: '**Ne ol** tilekingiz, ay ıdılmışlar?' "255a/5=15/57

Birinci Çokluk Kişi:

" 'Taķı sorgul ol konumğa kim irdük anıng içinde; taķı ol kārvańğa kim qarşı keldük anıng içinde; taķı biz **rāst ayğanlar miz**.' "236a/2=12/82

"Biz **bilgenrek biz** anı kim ayturlar. Taķı irmez sen anlar üze musallať, angdurgıl Qur‘ān birle ol kim erse kim korķar kaķıgımdın."497b/2=50/45

İkinci Çokluk Kişi:

"Bu söz birle mü siz horlağanlar siz?" 513b/1=56/81

"Taķı ol vaktın kim kōrdi anlar kim ortak koştılar, ortaklarını; aydılar: 'İdimüz! Munlar ortaklarımız, anlar kim kulluk kılur irdük, sindin bisre.' Kemişti<ler> anlar tapa sözni: 'Haķıķat üze siz yalğan sözlegenler.' "266a/2=16/86

2.10.3.2. Belirli Geçmiş Zaman

Birinci Teklik Kişi:

"Aymadım anlarğa, meger anı kim buyurdung manga anıñ birle kim: 'Kulluk kılınğ Tangrığa, benim İdimge taķı sizing İdingizge.' Taķı irdim anlar üze tanuķ, mādām kim irdim anlarning içinde. Ol vaktın kim öldürdüñ mini, irding sen sakçı anlar üze. Taķı sen tigme bir nirse üze tanuķ." 122b/6=5/117

İkinci Teklik Kişi:

"Aydı: Anıñ mengizlig; aydı İding: 'Ol benim üze āsān. Taķı yarattım sini aşnudin taķı **irmeding nirse.**' "294a/6=19/9

Üçüncü Teklik Kişi:

"Taķı ol vaktın kim edgölük kılduķ kişilerge yüz ewürdi taķı yırak boldı yanı birle. Taķı ol vaktın kim sıkadı anga yawuzluķ **irdi nevmīd.**" 278b/6=17/83

Birinci Çokluk Kişi:

"Taķı iblislerdin kim erseleri inerler anga taķı işlerler işni; andın bisre. Taķı **irdük anlarğa saklağanlar.**" 316b/5=21/82

İkinci Çokluk Kişi:

"Taķı bolmadı bizge, sizing üze hūccetdin. **İrdingiz haddın keçgen erenler.**" 426b/8=37/30

Üçüncü Çokluk Kişi:

"**Tegşürdi** anlar kim küç kıldılar anlardın, sözni, andın öñin kim ayıldı anlarğa. İdduķ anlar üze kın, kökdin; munung birle kim **irdiler küç kılurlar.**" 165b/7=7/162

2.10.3.3. Şart Çekimi

İkinci Teklik Kişi:

"Tüşürgil bizing üze; pāre bulit kökdin, eger irseng rāst kılğanlardın." 359a/2=26/187

İkinci Çokluk Kişi:

"ķaytarsa irdingiz anı, **irsengiz rāst ayğanlar.**" 513b/5=56/87

2.10.4. Birleşik Zaman Fiil Çekimi

İr- , *er-* ; *tur-* ekleriyle yapılır. Basit çekimli fiillerden sonra özellikle *er-* ile *ir-* cevher fiillerini hikâye ve şart çekimlerine göre çekimlenmesiyle oluşur. Birleşik zamanlı fiillerde cevher fiil ekleşmez.

2.10.4.1. Hikâye

2.10.4.1.1. Belirli Geçmiş Zamanın Hikâyesi

"*Taķı 'ahd kılıştılar irdi* Tangrıǵa aşnudin, çewürmezler songlarını. *Taķı irdi* Tangrınıñ '*ahdi, tilenmiş.*"400b/3=33/15

2.10.4.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi

"*Taķı anung mengizlig vahy kılduķ sening tapa sırrın, işimüzdin. Bilmez irding, kitāb ne turur taķı imān ne bolur. Velī kılduķ anı yarukluk, köndürür miz anı, ol kim irseni kim tileyür miz kullarımızdın. Taķı haķıķat üze sen köndürür sen, yol tapa köni.*"466b/1=46/52

"*Haķıķat üze ol bitmez irdi* uluǵ Tangrıǵa."546a/2=69/33

"*Taķı ol vaktın kim kördi anlar kim ortak koştılar, ortaklarını; aydılar: 'İdimüz! Munlar ortaklarımız, anlar kim kulluķ kıılır irdük, sindin bisre.'* Kemişti<ler> anlar tapa sözni: '*Haķıķat üze siz yalǵan sözlegenler.*' "266a/2=16/86

"*Taķı ol vaktın kim öldürdügiz tenni taķı hilāf kılıştıngız anıñ içinde. Taķı Tangrı çıkarǵan turur anı kim örter irdingiz.*"10b/6=2/72

Alçaǵ bolup közleri, teger anlarǵa horluk. Taķı ündeyür irdiler secde kılmakǵa, taķı anlar kırtulǵanlar." 543b/6=68/43

2.10.4.1.3. Gelecek Zamanın Hikâyesi

"*Taķı eger haķıķat üze ol tigme bir tenge küç kıldı, ol nirse kim yir içinde; yulungay irdi* anung birle. *Taķı örttiler ökünçni, ol vaktın kim kördiler kınnı. Taķı hükm kılandı aralarında tüzlük birle taķı anlar küç kıılınmazlar.*"206b/6=10/54

"*Taķı eger çatsa bizim üze, sözlerning pāresin; tutǵay irdük andın, saǵ elig birle, andın song kesgey irdük andın yürek tamarın.*"546a/8=69/44~45~46

2.10.4.1.4. Şartın Hikâyesi

"*Eger bolsa irdi* bular tapungular<r>, kelmegeyler irdi. *Taķı kamuǵ, anıñ içinde cāvidāneler.*"318a/3=21/99

" '*Ay bī-çārelik, kāşkī men tutunmasa irdim fulānnı dost!*' "347a/7=25/28

"*ķaytarsa irdingiz anı, irsengiz rāst ayǵanlar.*"513b/5=56/87

2.10.5. Şart

2.10.5.1. Geniş Zamanın Şartı

"Yığılıp barıng yüngüller taķı ağırlar. Taķı toķuş kılıng mǎllarınız birle taķı tenleringiz birle, Tangrı yolu içinde. Ol yahşırak sizge, eger bilür ersengiz." 187a/6= 9/41

"Anıng mengizlig kın Taķı ol cihānning kını uluğrak, eger **bilür irseler**." 543a/5=68/33

2.10.5.2. Belirli Geçmiş Zamanın Şartı

"Ay anlar kim bittiler! Ying ol nirsening hoşlarından kim rüz̄i kılduk sizge. Taķı şükr kılıng Tangrıķa, eger **irdingiz irse** angayoķ kulluk kıılır siz." 24b/4=2/172

2.10.6. Birleşik Fiiller

Biri fiil ya da yardımcı fiil olacak şekilde birden fazla kelimenin bir araya gelerek iş/eylem bildirdiği ve birleştikten sonra yeni bir anlam kazandığı fiillerdir. "isim+fiil" ya da "fiil+fiil" şeklinde oluşurlar.

2.10.6.1. İsim+Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller

Yardımcı fiil niteliğindeki birçok fiil Türkçedeki neredeyse tüm isimlerle birleşerek bu şekil birleşik fiilleri oluşturabilir.

Harezmi Türkçesi ile yazılan metinde de *bol-*, *et-*, *kıl-*, *ketür-* yardımcı fiilleri isimlere gelerek isim+fiil niteliğinde birleşik fiil oluşturur.

bol-: "olmak"

āciz bol- "aciz ol-"

"Körmediler mü, ḥaķīķat üze Tangrı ol kim yarattı köklerni taķı yirni taķı 'āciz **bolmadı** yaratmaķları birle, yarağlıg munung üze tirgüzse ölügni? Qādir turur; ol, tigme bir nerse üze yarağlıg." 483a/7=46/33

rāzī bol- "razı ol-"

"Amelinge **rāzı bolgan**." 572a/5=88/9

ziyāde bol- "ziyade ol-,art-"

"Ḥaķīķat üze anlar kim küfr ketürdiler, bitmişlerinden songra; andın song **ziyāde boldılar** küfr yanındın; kabūl kıılınmağay tevbeleri. Taķı anlar anlar azğunlar." 59a/7=3/90

et-: "etmek"

Yalnızca bir örnekte mevcuttur.

beyān et- "beyan et-, açıkla-"

“Ay anlar kim bitti! Eger kelse sizge buyrukdin çıkğan, haber birle, **beyān etseng<iz>** kim tegsengiz erenlerge bilmemek birle kim bolsangiz munung üze kim kıldingiz, öküngenler.” 492b/9= 49/6

kııl-: “yapmak, eylemek, kılmak”

isim+fiil şeklinden en çok birleşik fiil oluşturan eylemdir.

cedel kııl- “tartış-, münakaşa et-“

“Uş siz erenler uşbu erenler, **cedel kılıştıngız** anlardın, bu yaqınraq tiriglik içinde. Kim cedel kıılır Tangrı birle anlardın, kıyāmet kün; yā kim bolur anlarning üze saklağan?” 93b/5=4/109

edgölük kııl- “iyilik yap-“

“Taķı kim boyun süse Tangrıǵa taķı yalavaçǵa; anlar anlar birle kim **edgölük kıldı** Tangrı anlar üze, peygāamberlerdin taķı rāst sözlüglerdin taķı şehīdlerdin taķı yahşılardın. Taķı körklüg boldı, anlar qoldaş.” 86b/3=4/69

üküş kııl- “çoğalt-“

“Taķı **üküş kıldılar** anıng içinde fesādmı.” 573a/3=89/12

zıkr kııl- “zikret-“

“Taķı **zıkr kılgıl** İdingning atını, künnüing evvelinde taķı āhirinde.” 559a/8=76/25

2.10.6.2. Fiil+Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller

İki ayrı fiil bir zarf-fiil eki vasıtası ile birleşerek yeni bir fiil türetmesiyle bu şekil birleşik fiiller oluşur. Bu oluşumda yer alan fiiller Türkçenin birçok döneminde hemen hemen aynıdır ve taşıdıkları anlam da değişiklik göstermez (Hacıeminoğlu, 2016: 305). İktidarî fiil, tezlik, süreklilik ve yaklaşıma ifade etmeleri açısından dört farklı alt başlıkta toplanır.

Harezmi Türkçesi ile yazılan metinde de örnekleri mevcuttur.

2.10.6.2.1. İktidarî Fiil

Zarf-fiil +bil- şeklindeki kullanımı mevcuttur. Yeterlilik belirtir. -u yardımcı fiili de iktidarî fiillerden bir diğeridir (Hacıeminoğlu, 2016: 306). Ancak metinde yalnızca bir örnekte görülmüştür.

< sanayu bil- “sayabil-“

“Taķı eger sanasangız Tangrıning ni‘metini, **sanayu bilmegey** siz anı. Haķıķat üze Tangrı yarlıķağan, rahmet kılgan.” 258b/8=16/18

<unu bil- “muktedir ol-, yapabil-“

“*Taḳı eger uluḡ boldı irse sening üze, yüz ewürmekleri; eger **unu bilseng** kim isteseng ötelik, yir içinde, yā üzenngü kök içinde; taḳı kelseng anlarğa āyet birle. Taḳı eger tilese irdi Tangrı, yığḡay irdi anlarını köni yol üze, bolmaḡıl cāhillerdin.*” 127b/3=6/35

<yıḡlınu bil- “korunabil-“

“*İdılur siz ikingiz üze, yalıḡ otdın taḳı baḳır; **yıḡlınu bilmes** siz.*” 509a/9=55/35

<ḳapsayuma- <ḳapsaya+ uma- “anlayamama-“

“*Taḳı birdi sizge tigme bir nersedin kim tiledingiz anı. Taḳı eger sanasangız Tangrıning ni ‘metini, **ḳapsayumaḡay** siz. Haḳıḳat üze kişi, küfr ketürgen.*” 250b/2=14/34

2.10.6.2.2. Çabukluk–Tezlik Bildiren Birleşik Fiiller

Zarf-fiil+bar-:

<alıp bar- “alıver-/alıp var-”

“... *Taḳı ḳaytarılur miz ökçelerimiz üze, ol vaḳtın kim ködürdi bizni Tangrı; ol kim irse mengizlig kim **alıp bardı** anı iblisler yirde, müteḡayyir; anga ḳoldaşlar bar, ündeyürler anı köni yolğa...*” 132a/5=6/71

<yıḡlıp bar- “toplanıver-/toplanıp var-“

“***Yıḡlıp baring** yüngüller taḳı aḡırlar. Taḳı toḳuş ḳılıḡ mällaringız birle taḳı tenleringiz birle, Tangrı yolu içinde. Ol yaḡşıraḳ sizge, eger bilür ersengiz.*” 187a/4=9/41

Zarf-fiil+bir-:

<iltü bir- “gideriver-“

“*Aydılar: ‘Haḳıḳat üze bu iki er, iki sāḡır; tileyürler kim çıkarsalar sizni yiringizdin ikisi siḡri birle taḳı **iltü birseler** yolungızni artuḳraḳ.’*” 304a/8=20/63

<ḳoya bir- “koyuver-“

“*Tangrı maşḡara ḳılḡanlarning cezāsı [nı birür] anlar birle, taḳı **ḳoya birür** anlarını tāḡlıḳları içinde, müteḡayyir bolurlar.*” 3a/9=2/15

<yitrü bir- “yetişiver-“

“*Taḳı ḳaytardı Tangrı anlarını kim küfr ketürdiler, öwkeleri birle, bulmadılar ḡayr. **Yitrü birdi** Tangrı, müsülmānlarğa toḳuşnı. Taḳı irdi Tangrı küçlüḡ, yinggen.*” 401b/9=33/25

2.10.6.2.3. Süreklilik Bildiren Birleşik Fiiller

Zarf-fiil + tur-

<öre tur- “ayakta durakal-, dikil-“

“*Taḳı ol vaḳtın kim ötedingiz namāznı, yād ḳılıḡ Tangrı, **öre turup** taḳı oturup taḳı yanlaringız üze. Ol vaḳtın kim ḳarār ḳıldingız, ḳazā ḳılıḡ namāznı. Haḳıḳat üze namāz, irdi mü ‘minler üze vaḳtı belḡülüg ḳılınmış kitāb*” 93a/2=4/103

< yığlıp tur- “yığılakal- yığılıp kal-“

“*Taķı bolmadı kim bitgenler kim **yığlıp tursalar** kamuğ. Eger irse irdi tigme bir ögürdin anlardın bir pāre, munung üçün tekellüf kılsalar okımaķnı dīn içinde taķı munung üçün kim korkutsalar kavmlarnı, ol vaķtın kim kayttılar anlar tapa; bolğay kim korkğaylar.*”
198b/7=9/122

2.10.6.2.4. Yaklaşma Bildiren Birleşik Fiiller

Zarf-fiil + yaz-

< örte yaz- “neredeysel gizle-“

“*Hakīkat üze kıyāmet kūn kelgen turur. **Örte yazar** men anı, munung üçün kim cezā birilse tigme bir ten munung birle.*” 301b/5=20/15

< singrū yaz- “sindireyaz-, neredeysel sindir-“

“*Teklif birle ıymaz anı taķı **singrū yazmas** anı. Taķı kelür anga ölüm, tigme bir orundın, taķı irmez ol ölgen. Taķı ileyindin kın irig.*” 248b/1=14/17

< yarılı yaz- “yarılayaz-, neredeysel yarıl-“

“***Yarılı yazar** kök, üstünlerindin. Taķı firişteler tesbīh kılurlar İdilerining ögmeki birle taķı yarlıkayı tileyürler ol kim irsege kim yirde. Āgāh bolğul, hakīkat üze Tangrı, ol yarlıkāğan, rahmet kılğan.*” 461a/4=42/5

SONUÇ

Karahanlı Türkçesinden teşkil eden ve aynı zamanda konuşulduğu bölgedeki Türk boylarının şivelerinden de dil özelliği alan Harezmi Türkçesi, Orta Türkçe döneminden Çağatay Türkçesine köprü görevi gören önemli bir tarihî Türk dilidir.

Harezmi Türkçesi ile yapılan tercüme metin üzerinde yapılan bu çalışmada metnin, bulunduğu dönemin dil özelliklerini iyi derecede yansıttığı ve tercüme bir metin olarak da Türkçenin zengin bir türetime sahip olduğu gözlemlenmiştir. Başta da belirtildiği üzere Karahanlı Türkçesinden teşkil eden ve özellikle Oğuz ve Kıpçak şivelerinin etkilediği Harezmi Türkçesi ile yazılan bu eser, Türkçenin köklü ve zengin bir yapısı olduğunu ortaya koyar.

Harezmi Türkçesinin Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçişte köprü olma özelliği, metindeki morfolojik unsurlarda kendini sıkça göstermiştir.

Kalınlık-incelik uyumuna Türkçe kökenli sözcüklerde sıkça rastlanmış, istisnai durumlar olmakla birlikte bu sözcüklerde ünlü uyumlarının varlığı tespit edilmiştir. Arapça ve nadiren de olsa Farsça kökenli sözcüklere getirilen yapım ve çekim ekleri, -yine birkaç istisna dışında- sözcüklerin son hecelerine getirilerek uyuma uygun hâlde verilmiştir.

Düzlük-yuvarlaklık uyumunun güçlü olmadığı açıkça söylenebilir. Bu ünlü uyumunun Türkiye Türkçesinde güçlü bir şekilde verildiğini belirtmek mümkündür ancak eski Türk dillerinde ayırt edici bir ölçüt olduğu söylenemez. Bu doğrultuda Harezmi Türkçesinde de görülmediği gibi mevcut metinde de güçlü örnekleri yer almamaktadır.

Kökte, gövdede veya eklerde yuvarlaklaşma örnekleri sıklıkla yer almıştır. Harezmi Türkçesinde önemli bir morfolojik özellik olan yuvarlaklaşma örnekleri mevcut metinde de tespit edilmiştir.

Tek veya iki heceli sözcüklerde de düzleşme ses olayına rastlanmıştır ancak sınırlı sayıda örnekleri mevcuttur. Bu ses olayına örnek olan en sağlam sözcük “tepe” sözcüğüdür. Sözcüğün Orhon Türkçesinden başlayan gelişimine bakıldığında düzleşerek bugünkü kullanım formuna XIV. Yüzyılda ulaştığı mevcut metinden hareketle rahatlıkla söylenebilir.

e~i nöbetleşmesi, Harezmi Türkçesi tabanlı metne dönem içinde etkin olan Oğuz, Kıpçak, Kanglı gibi diğer Türk boylarının dile de etki ettiğini göstermiştir. Bununla birlikte kapalı e foneminin kullanımı eserde söz konusu olmamıştır. Orhon, Uygur veya Karahanlı Türkçesinde *kapalı e* fonemiyle yazılan sözcükler ya *e* ya da *i* sesiyle verilmiştir. Nöbetleşmeden ayrı olarak daralma ve genişleme ses olaylarındaki e~i sesleri arasındaki durum, e ~i nöbetleşmesini destekleyecek farklı örnekler olarak da gösterilebilir.

Ünsüz uyumunun metinde zayıf olduğu tespit edilmiş, birkaç örnek ile de bu durum çalışmada gösterilmiştir. *b* sesinin kök veya gövdede yerini bazı dudak ünsüzlerine (*f,v,w*) bıraktığı ya da sözcükten düştüğü görülmüştür. Bununla birlikte Eski Türkçede söz içi *d* sesinin yerini *ḡ* sesine çoktan bıraktığı ve XIV. Yüzyılda Harezmi Türkçesiyle yazılan metnin, *ḡ* sesinden *y* sesine geçiş sürecinde tercüme edildiği örnekler üzerinden saptanmıştır.

Daha önce /t>/d/ şeklinde ünsüz değişikliği görülmüşken metinde ilk kez söz içi *d* sesinin *t* sesine dönüştüğü bir örnek üzerinden tespit edilmiştir. Eski Türkçede daha önce görülmeyen bu ses olayı yalnızca bir örnek üzerinden bu metinde tespit edilmiştir.

Ayrıca Eski Türkçedeki /ny/ sesinin varyantlara ayrılarak diyalekt farkını ölçmekte önemli bir ölçüt olduğu konusunda metin kabul gören örnekler içermektedir. Karahanlı Türkçesi teşekküllü Harezmi Türkçesinde /y/ varyantının tercih edildiği metinde açıkça saptanmıştır. Eserin dilinde farklı boyların etkisi görülse de bu ses olayında kullanılan varyant eserin belli bir diyalekt çerçevesinde verildiğini göstermiştir.

Orhon Türkçesinde seyrek görülen ünsüz ikizleşmesi, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde rastlanan bir ses olayı olmuştur. Harezmi Türkçesinde pek fazla rastlanmayan bu ses olayına örnek olarak metinde “iki” sayısı verilebilir. Bununla birlikte “ulug” sözcüğünün bir kez bu ses olayına uğrayarak “ullug” şekli görülmüştür ve sözcükte bu ses olayının varlığı düşünülmüş ancak kelimenin bu yazılışı ya oluşumundan ya da farklı şivelerin etkisinden kaynaklanmıştır.

Söz başı *y* ünsüzünün örnekleri de metinde yer almaktadır. Oğuz-Kıpçak etkisi ile /ı/ sesiyle başlayan örnekler tespit edilse de genellikle /y/’li hâli de görülmektedir.

Çokluk eki olarak yalnızca +lAr ekinin kullanımı tespit edilmiş, hâl eklerinde de düz şekillerle birlikte daha çok yuvarlaklaşma olayının yaşandığı şekillerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yapım eklerinin zenginliği metinde göze çarpan önemli bir faktördür. Bazı eklerin Eski Türkçeden bu yana sıkça görülen işlek ekler olduğu metinde tespit edilmekle birlikte nadir kullanılan veya farklı Türk boylarının dile etki etmesiyle metinde yer edinen yapım eklerinin örneklerine de rastlanmıştır.

Zamirlerde her çekim ekinin sözcüklere gelmediği görülmüş ve kullanılmayan çekim ekinin anlamının zamirden sonra “birle” edatının getirilmesiyle sağlandığı tespit edilmiştir.

Sıfatlar, tamlama açısından değerlendirildiğinde iki farklı şekilde cümlelerde yer almıştır. Tercümede hem Arapça tamlama hem de Türkçe tamlama yapısının bir arada olması, sıfatların hem isimden önce hem de isimden sonra gelmesine sebep olmuştur. Türkçe tamlama örneklerinde sıfat, ismin önünde yer alırken Arapça tamlamaya uygun öbeklerde isimden sonra yer almıştır. Bunda kelime kelime tercüme yapmanın etkisi vardır. Ayrıca sayı sıfatları

incelenirken Kur'an'ın aslından farklı olarak sayının yer aldığı tespit edilmiştir. Kur'an'ın aslında 30 sayı yer alırken mevcut metinde 32 sayı yer almıştır, bunlar on sekiz ve otuz üç sayıdır. Farklı tercümelerde ve asıl metinde “olgunlaşma çağı~olgun yaş” gibi kavramlarla karşılanan bu sayıların, metinde kesin bir yaş olarak belirtilmesi dikkat çekmiştir.

Fiilimsi açısından epey zengin örnekler barındıran metinde zarf-fiillerin yer belirtmekten çok zaman belirten örnekleri sıkça yer almıştır.

Fiil çekimlerinde geniş zaman çekiminin çeşitliliği göze çarpmıştır. Gelecek zaman çekiminde +GAy yapısının diğer yapılardan fazla kullanımı Uygur Türkçesi teşekküllü Karahanlı Türkçesinin metnin diline etkisini göstermiştir.

Cevher fiil olarak, *ir-,er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri kullanılmış ve birleşik çekimli fiillerde çekimi sağlayan önemli öğeler olmuşlardır.

Dikkat çeken bu hususlara bakıldığında Harezmi Türkçesi ile yazılan bu metnin, zengin bir dile sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dönem diline ve Türkçeye katkısı yadsınamayan metin, yazıldığı dönemin özelliği iyi bir şekilde yansıtmıştır.

Tercümenin kelime kelime yapılmasından dolayı devrik bir cümle yapısı gözlemlenen metinde, kullanılan sistemi bozmamak adına Arapça dizilim kurallarının hâkim olduğu görülmektedir. Ancak bu bir yanlışlık olarak değerlendirilemez. Allah'ın kelimeleri olan bu sözlerde anlam yanlışlığına sebep olmamak için bu yöntem izlenmiştir. Her ne kadar Türkçe söz dizimi açısından devrik cümleler veya kısmen tamlamalar yer alsın da Arapça ve Farsçadan Türkçeye kelime tercümesi; kullanılan ekler ve türetilen sözcükler Türkçenin zenginliğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2019). “Eski Uygurcada Gerçekten n-diyalekti ve y-diyalekti Var mı?”.*Eski Türkçenin İzinde. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları. 33-48.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Argunşah, M. (2010). “Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 6:47-60.
- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya, G. (2021). *Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devri Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Atalay, B (1992). *Divânü Lügati’t-Türk tercümesi III*. TDK Yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. TDK Yayınları, Ankara.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri -Fiil Çekimi-*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1964). *Türk Dili Tarihi*. Enderun Yayınları, İstanbul.
- Dilaçar, A. (2016). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Durgunay, B. (2016). *Doğu Türkçesi İlk Kur’an Çevirilerinde Fiiller*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Durukoğlu, G. (2021). “Kaşgarlı’da /Ny/ Sesi”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKİAD)*, 5 (1): 55-64.
- Eckmann, J. (2014). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eckmann, J.(1973). "Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21(0):15-24.
- Eker, S. (2006). “Özbekistan’da Oğuzca Bir Diyalekt Güney Harezmi Oğuzcası”. *Türkiyat Araştırmaları Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 5: 113-128.
- Eraslan, K. (2015). *Mecâlisü’n-Nefâis (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar) Farsça Çeviri: A. Naci Tokmak*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun A. Bican ve Ziyat Akkoyunlu (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Ercilasun, A. Bican (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, A.(1938)."Kur'an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri" *Vakıflar Dergisi* 1:47-48.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Sözlüğü (ETDES)*. Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın, TDK Yayınları, Ankara.
- Ergene, O. (2017). "Harezmi Türkçesi Metinlerinde Eş Adlılık". *TEKE Dergisi*, 6(2): 577-610.
- Ergin, M. (1988). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Gabain, A.V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. M. Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güney, F. Şahan (2013). "Harezmi-Kıpçak Türkçesi Metinlerinde -p turur Yapısı ve Fiillerin Kılınış Özellikleri". *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*: 20-25 Ekim 2008, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminolu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) -Yazı Dilinde-*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Haşimi, A. (2021). *Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Batı Türkçesi Satır Altı Kuran Tercümelerinde Yapım Ekleri*. Sonçağ Akademi, Ankara.
- Karaağaç, G. (2019). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kaya, H. (2014), *Doğu Sahasında Yazılan Hekimoğlu Satır Altı Kuran Tercümesi'nde*
- Kaya, H. (2018). "Harezmi-Altın Ordu Sahası Metinlerinde Moğolca Söz Varlığı I". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22:116-129.
- Kelime Yapımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kocaoğlu, T.(2003). "Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi". *Türk Kültürü*, 483-484: 266-281.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kök, A. ve Suat Ünlü (2016). "Türkçe İlk Kur'an Çevirilerinin Tanıklığında Toponimi". *TÜRÜK*, 7:42-103.

- Kök, A.(2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuyma, E. (2015). “Harezmi Dönemi Türkçesi ve Eserlerine Genel Bir Bakış”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1:367-383.
- Oturaklı, N. (2006). *On Beşinci Yüzyıla Kadar Tarihî Türk Lehçelerinde +sIz/+sUz*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özek, F. (2014). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ön Seste /y-/ Türemesi”. *Turkish Studies*, 9:843-853.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Rezai, M. (2018). “Ka Zamiri ve Onun Türevleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Söylem Filoloji Dergisi*, 3 (2): 272-283.
- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Giriş-Metin-Sözlük*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sağol, G. (2002), “Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi İle Yazılan Eserler”. *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 5, 804-813.
- Serebrenikov B. A. ve Gadjeva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şenaysoy, S. (2016) *Eski Türkçede Sayılar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şimşek, Y. (2018). “Türkçe İlk Kur'an Tercümeleri Üzerine Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi”. *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dili Özel Sayısı 99:104-125.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (1994). “Türk Dillerinde Önseste -y Türemesi”. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 4:51-66.
- Toprak, F. (2005). “Harezmi Türkçesi ve Fiillerin Özellikleri”. *Kırgız Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18:105-119.
- Toprak, F. (2005). “Harezmi Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi Metinlerinin Söz Varlığı (Fiil) Açısından Karşılaştırılması”. *EKEV Akademi Dergisi*, 25: 287-305.

- Ünlü, S. (2007). “İlk Türkçe Kur’an Tercümelerinde Geçen Bazı Özel Adlar Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VII (1):143-182.
- Ünlü, S. (2019). “Eski Türkçe Kur’an Tercümelerinde Kur’an Kavramı”. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS)*, 1(1): 62-100.
- Ünlü, S. ve Durgunay, B. (2016). “Tarihî Türk Dilinin Yabancı Kavramları Karşılama Yetkinliği: Ashâb Kavramının Türkçe İlk Kur’an Çevirilerindeki Karşılıkları” *TEKE Dergisi*, 5 (6): 1490-1531.
- Ünlü, S.(2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 235v/ 3-450r/7) Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünlü, S.(2007). “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur’an Tercümeleri” *Dinî Araştırmalar*, 9 (27): 9-56.
- Üşenmez, E. (2000). “Orta Asya (Anonim) Kuran Tercümesi Üzerinde Özbekistan’da Yapılmış Bir İnceleme”. *Turkish Studies*, 6 (4): 981-986.
- Üşenmez, E. (2008). “Türkçe İlk Kuran Tercümesi ve Tercümedeki -mak/-mek Eki Hakkında”. *Akademik Bakış Dergisi*, 14: 62-70.
- Üşenmez, E. (2010). *Eski Kur’an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yücel, B. (2017). “Nehcü’l-Ferâdis’teki Arapça-Farsça Kökenli Kelimelerde ‘Kapalı e’ Üzerine”, *Belleten*, 65:7-26.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (erişim tarihi: 29.11.2021)
- <https://www.kuranvemeali.com/> (erişim tarihi: 29.11.2021)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Büşra AKKAYA
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Mustafa Ayten-Aydın Lisesi, 2013
Lisans Diploması	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2017
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Ahmet Yesevi Anadolu Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi
Çalıştığı Kurumlar	Özel Enlem Koleji Pusula MBM Özel Öğretim Kursu Antalya OSB Anadolu Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi